

ΕΘΝΟΛΟΓΙΑ ON LINE

ETHNOLOGHIA ON LINE

ΤΟΜΟΣ 14/VOLUME 14

Τεύχος 1/Issue 1

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΘΝΟΛΟΓΙΑΣ

GREEK SOCIETY FOR ETHNOLOGY

2024

ETHNOLOGHIA ON LINE

ACADEMIC E-JOURNAL PUBLISHED BY THE GREEK SOCIETY FOR ETHNOLOGY

ΕΘΝΟΛΟΓΙΑ ON LINE

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΘΝΟΛΟΓΙΑΣ

EDITORIAL SCIENTIFIC BOARD

Eleftherios Alexakis
Maria Koumariou
Vassiliki Chryssanthopoulou
Maria G. Kokolaki
Maria Vrahionidou
Maria Androulaki

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΗΣ

Ελευθέριος Αλεξάκης
Μαρία Κουμαριανού
Βασιλική Χρυσανθοπούλου
Μαρία Γ. Κοκολάκη
Μαρία Βραχιονίδου
Μαρία Ανδρουλάκη

EDITOR

Maria G. Kokolaki

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Μαρία Κοκολάκη

Enquiries/Πληροφορίες: alexethn@otenet.gr & societyforethnology@yahoo.com

Copyright © ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΘΝΟΛΟΓΙΑΣ (GREEK SOCIETY FOR ETHNOLOGY)

Greek Society for Ethnology offers free access to the journal's content for scientific, educational and non-commercial purposes. All articles and authored contributions submitted to the journal are protected by copyright and are intellectual property of their authors. Users may access the full text of an article/contribution provided that authors' rights are properly acknowledged and not compromised. If content/part of the content of an article/contribution is copied, downloaded or otherwise re-used or re-produced, an appropriate bibliographic citation should be provided. Articles of Ethnologia on line that are translated or reprinted elsewhere must have the reference to the original publication.

Η Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας προσφέρει ελεύθερη πρόσβαση στο περιεχόμενο του περιοδικού, για επιστημονικούς, εκπαιδευτικούς και μη εμπορικούς σκοπούς. Όλα τα άρθρα και οι λοιπές επιστημονικές εργασίες που υποβάλλονται στο περιοδικό προστατεύονται από τους κανόνες copyright και είναι πνευματική ιδιοκτησία των συγγραφέων τους. Οι χρήστες δύνανται να έχουν πρόσβαση στο πλήρες κείμενο ενός άρθρου/μιας δημοσιευμένης εργασίας, υπό τον όρο ότι τα συγγραφικά δικαιώματα γίνονται σεβαστά και τηρούνται. Εφόσον το περιεχόμενο/μέρος του περιεχομένου ενός άρθρου/μιας δημοσιευμένης εργασίας αντιγράφεται, μεταφορτώνεται ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο επαναχρησιμοποιείται ή αναπαράγεται, πρέπει να συνοδεύεται από μια ορθή βιβλιογραφική αναφορά. Άρθρα του Ethnologia on line που μεταφράζονται ή αναδημοσιεύονται αλλού οφείλουν να παραπέμπουν στην πρωτότυπη δημοσίευση.

Disclaimer: The Publisher and the Editorial Scientific Board cannot be held responsible for errors or omissions that may be made by authors in this publication or for further use of information published here. Published contributions are signed by their authors, who also have full responsibility for their content. Any views and opinions expressed in the journal are those of the authors and they do not necessarily reflect the views of the Publisher or the journal's Editorial Scientific Board.

Δήλωση αποποίησης ευθύνης: Η Επιστημονική Επιτροπή Έκδοσης και ο Εκδότης δεν ευθύνονται για λάθη ή παραλείψεις που ενδεχομένως γίνουν από τους συγγραφείς στο περιοδικό ή για την περαιτέρω χρήση των εδώ δημοσιευμένων πληροφοριών. Οι δημοσιευμένες εργασίες υπογράφονται από τους συγγραφείς τους, οι οποίοι έχουν και την ευθύνη για το περιεχόμενό τους. Οποιοσδήποτε απόψεις και θέσεις εκφράζονται στο περιοδικό είναι των συγγραφέων και δεν αντικατοπτρίζουν τις θέσεις της Επιστημονικής Επιτροπής Έκδοσης και του Εκδότη.

Front Cover Copyright ©

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΘΝΟΛΟΓΙΑΣ (GREEK SOCIETY FOR ETHNOLOGY)

ISSN: 1792-9628

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ TABLE OF CONTENTS

Η ΚΑΙΣΑΡΙΚΗ ΤΟΜΗ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΔΥΤΙΚΟ ΚΟΣΜΟ: ΑΠΟ ΙΑΤΡΙΚΗ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΣΕ ΜΕΤΑΝΕΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ Α. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ & ΜΑΝΟΣ ΣΑΒΒΑΚΗΣ CAESAREAN SECTION IN THE MODERN WESTERN WORLD: FROM MEDICAL NECESSITY TO POST-MODERN CULTURAL PRACTICE KATERINA A. ANASTASIOU & MANOS SAVVAKIS	1
“ΑΝΑ ΣΑ΄ΙΔΙ!” (ΕΙΜΑΙ ΣΑΪΝΤΙ): ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΣΑΪΝΤΙ (ΚΑΤΑΓΟΜΕΝΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΝΩ ΑΙΓΥΠΤΟΥ) ΣΤΟΥΣ ΒΑΥΑΒΕΕΝ (ΘΥΡΩΡΟΥΣ) ΤΟΥ ΚΑΪΡΟΥ. ΜΑΡΙΑ ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ ANA SAIDI! (I AM SA'IDI): SA'IDI IDENTITY (ORIGINATING FROM THE UPPER EGYPT REGION) AMONG THE BAWABEEN (DOORMEN) OF CAIRO. MARIA ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ	25
ΠΟΛΥΕΙΔΙΚΗ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ: ΕΝΑ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΠΡΟΟΠΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΑΛΛΗΛΕΠΑΡΑΣΕΩΝ ΑΝΘΡΩΠΟΥ-ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΙΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΟΖΟΓΛΟΥ MULTISPECIES ETHNOGRAPHY: AN OUTLINE OF THE PROSPECTS OF RESEARCHING HUMAN-ENVIRONMENT INTERACTIONS IN THE ANTHROPOLOGICAL SCIENCES PANAGIOTIS POZOGLU	60
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ -ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ	81
ΒΙΓΚΛΑΣ ΚΑΤΕΛΗΣ, ΑΓΧΙΑΛΟΣ ΕΥΞΕΙΝΟΥ ΠΟΝΤΟΥ. ΑΠΟ ΤΟΝ 60 ΑΙ. Π.Χ. ΜΕΧΡΙ ΤΟΥΣ ΑΝΘΕΛΛΗΝΙΚΟΥΣ ΔΙΩΓΜΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΟΥ 1906. ΙΣΤΟΡΙΑ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ. ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Κ. & Μ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2024, ΣΕΛ 294, ΕΠΙΜΕΤΡΟ, ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ. ISBN 960-656-225-9. ΜΑΡΙΑ ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ	82
ΚΑΤΕΛΗΣ Σ. ΒΙΓΚΛΑΣ, Η ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΑΤΛΑΝΤΙΔΑΣ, ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Κ. & Μ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2024, ΣΕΛ. 184, ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΤΑ ΑΓΓΛΙΚΑ ΚΑΙ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ, ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ, ΑΓΓΛΙΚΗ ΠΕΡΙΛΗΨΗ, 33 ΕΓΧΡΩΜΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ, ISBN: 978-960-656-206-8. ΜΑΡΙΑ ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ	87
ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ (ΝΕΟ) – NOTES TO CONTRIBUTORS (NEW) ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΘΝΟΛΟΓΙΑΣ - GREEK SOCIETY FOR ETHNOLOGY	93

Η καισαρική τομή στο σύγχρονο δυτικό κόσμο: από ιατρική αναγκαιότητα σε μετανεωτερική πολιτισμική πρακτική

Κατερίνα Α. Αναστασίου & Μάνος Σαββάκης

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο, βάσει ιστορικών τεκμηρίων, αναδεικνύεται αρχικώς ότι η καισαρική τομή στο δυτικό κόσμο ήταν πάντα στενά συνδεδεμένη με το θάνατο: είτε ως πραγματολογικό δεδομένο/ αντικειμενικό γεγονός είτε ως ιδέα, φόβος και προσπάθεια απώθησής του. Ο στόχος της παρούσας συμβολής είναι να αναδυθεί η ιστορικότητα της καισαρικής τομής ως πολιτισμικό γεγονός, που σταδιακά μετατράπηκε, μέσα από κοινωνικές διαδικασίες, πρωτίστως σε ιατρική απόφαση. Το άρθρο αναλύει ότι στο σημερινό συγκείμενο, παρόλο που η καισαρική τομή πραγματοποιείται αποκλειστικά από γιατρούς και λαμβάνει χώρα εντός των σύγχρονων νοσοκομειακών-μαιευτηριακών θεσμών, συμβαίνει μια (κατ' αναλογία των ιστορικών πλαισίων) αντιστροφή, που δε γίνεται (εύκολα ή καθόλου) ορατή/αντιληπτή: στην πλειονότητα των εφαρμογών της καισαρικής τομής (του εγχειρητικού-χειρουργικού τοκετού) δεν πρόκειται για μια όντως επιβεβλημένη και κατεπείγουσα ιατρική πράξη αλλά για μια τάση πολιτισμικής πρακτικής, η οποία πλέον έχει κανονικοποιηθεί, συντηρώντας ή/και αυξάνοντας τα μείζονα προβλήματα θνησιμότητας και νοσηρότητας που έχει εξαρχής υποτίθεται σκοπό να αναχαιτίσει.

Λέξεις-κλειδιά: καισαρική τομή, θνησιμότητα, νοσηρότητα, ιατρογένεση, πολιτισμική πρακτική

Caesarean section in the modern western world: from medical necessity to post-modern cultural practice

Katerina A. Anastasiou & Manos Savvakis

Abstract

In this article, based on historical documentation, what is initially highlighted is that caesarean section in the western world was always closely linked to death: either as a fact or as an idea, fear and an effort to repulsion. The purpose of the present contribution is to emerge the historicity of the *caesarean section* as a cultural event, which was gradually converted, through specific social processes, to a medical decision. The article substantiates that in the current context, although *caesarean section* is made exclusively by doctors and takes place within modern hospital/obstetric institutions, a reversal which is not (easily or at all) perceived occurs. In the majority of caesarean section (of surgical childbirth), this is not a truly imperative and urgent medical practice but a trend of cultural practice, which has now been normalized, maintaining and/or increasing major mortality problems and morbidity problems that was originally intended to intercept.

Keywords: caesarean section, mortality, morbidity, iatrogenesis, cultural practice

Εισαγωγή

Πριν τον 20ό αιώνα οι θάνατοι βρεφών ήταν μια εμπειρία την οποία βίωναν οι περισσότεροι γονείς, όπως σημειώνει η ιστορικός Sarah Knott. Στο σύγχρονο κόσμο τα ποσοστά αυτά έχουν μειωθεί αισθητά, χωρίς όμως να έχουν εξαλειφθεί. Μάλιστα, βάσει περιοδικών καταμετρήσεων, εκτιμάται ότι υπάρχει καθημερινά, σε παγκόσμιο επίπεδο, ένας ορισμένος αριθμός εγκύων, επιτόκων, εμβρύων και νεογέννητων που χάνουν τη ζωή τους. Το ανησυχητικό σε αυτές τις περιπτώσεις είναι ότι οι περισσότερες από τις μισές δεν οφείλονται σε έλλειψη φροντίδας αλλά σε χαμηλή ποιότητα των αντίστοιχων υπηρεσιών υγείας στις ανάλογες δομές, ακριβώς τη στιγμή που υπάρχει συστηματική και επίμονη ανάληψη πρωτοβουλιών και πολιτικών για να αποφευχθεί ο θάνατος. Ωστόσο, το σκεπτικό των σχετικών πρωτοβουλιών και πολιτικών, τόσο λόγω των ποσοτικών όσο και των ποιοτικών αποτελεσμάτων, εγείρει ορισμένους εύλογους κοινωνιολογικούς και ανθρωπολογικούς προβληματισμούς.

Ειδικότερα, στον τοκετό, ο μεγαλύτερος κίνδυνος θεωρείται η περίπτωση θανάτου είτε της μητέρας είτε του νεογνού είτε και των δύο. Το ρίσκο θανάτου στον τοκετό σε σχέση με αυτό που διατρέχει ένας άνθρωπος σε όλη τη διάρκεια της ζωής του είναι χαμηλό, επειδή εστιάζει σε ένα πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Ακριβώς όμως αυτό είναι που καθιστά τη γέννα/γέννηση ως μια δραστηριότητα υψηλού κινδύνου. Ιδωμένος ακόμη και μεμονωμένα, ο τοκετός σήμερα εντός του κυρίαρχου ιατροκοιμημένου, βιοϊατρικού πλαισίου/μοντέλου εκλαμβάνεται ως μια διαδικασία με αναπόφευκτους, εγγενείς κινδύνους: Θεωρείται δεδομένο ότι πάντα υπάρχει ένας βαθμός επικινδυνότητας που δεν είναι δυνατό να προβλεφθεί από τους ειδικούς, φέρνοντας αντιμετώπους τόσο τους γιατρούς όσο και τις επίτοκες με το άγνωστο.

Η αναπόδραστη ασάφεια του πεδίου δράσης της επικινδυνότητας, του κινδύνου που δε συνδέεται με κάτι συγκεκριμένο (αλλά αιωρείται απροσδιόριστα) και η ακαθόριστη αίσθηση διάχυσης του παντού είναι που εντείνουν την αίσθηση ανασφάλειας. Η τελευταία, με τη σειρά της, επιφέρει την επίμονη αναζήτηση της ασφάλειας, η οποία συνήθως συνοδεύεται από φοβικές προϋδεάσεις και πεποιθήσεις, καθώς και την επιταγή εξόντωσης οποιασδήποτε διαφαινόμενης απειλής. Σε αυτή την κατεύθυνση, καταβάλλεται έντονη, συστηματική προσπάθεια έτσι, ώστε τα ποσοστά θνησιμότητας και νοσηρότητας στον τοκετό να μειωθούν χάρη στη συμβολή της ολοένα εξελισσόμενης ιατρικής τεχνολογίας (Knott, 2020: 26· Σαββάκης, & Αναστασίου, 2021: 483–484· McConville & Shah στο Downe & Byrom, 2019: 9· Walker et al., 2014: 714· Turkel, 1995: 10· Bauman, 2007: 10, 174).

Σε κάθε ιστορική περίοδο ο ρόλος της ιατροτεχνολογικής παρέμβασης στον τοκετό, όπως θα αναδειχθεί, δεν ήταν δεδομένος. Για το λόγο αυτό, με σημείο αναφοράς την καισαρική τομή (δηλαδή,

την ιατρική πρακτική που αποτελεί κορύφωση της παρεμβατικότητας στον τοκετό) ακολουθεί μία σύντομη αλλά ουσιώδης ιστορική αναδρομή.

Η καισαρική τομή από την αρχαιότητα μέχρι τον 20ό αιώνα

Από την αρχαιότητα, η πιο γνωστή χειρουργική επέμβαση στον τοκετό ήταν η καισαρική τομή. Ως διαδικασία αρχικώς ήταν αποκλειστικά συνδεδεμένη με το θάνατο, αφού μοναδική αιτία πραγματοποίησής της ήταν η διάσωση του νεογέννητου όταν η μητέρα του πέθαινε κατά τη διάρκεια του τοκετού: ιστορικό δεδομένο που ανιχνεύεται στις ποικίλες παραδόσεις, αναλύσεις και ερμηνείες πολλών αρχαίων κοινωνιών. Αν και ο ακριβής προσδιορισμός του χρονικού σημείου βάσει του οποίου άρχισε να εφαρμόζεται η καισαρική τομή ενέχει δυσκολίες, φαίνεται ότι ως επέμβαση ήταν γνωστή στους αρχαίους Αιγύπτιους, στους αρχαίους Έλληνες, στους Ινδούς, στους Εβραίους και τους Ρωμαίους.

Η πρώτη χρήση του όρου «καισαρική τομή» στη μαιευτική–γυναικολογία εντοπίζεται κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα, η ιστορία της ως πρακτικής ανάγεται στη μυθολογία και ετυμολογικά η ρίζα της κατά πάσα πιθανότητα οφείλεται στη λέξη «caesere», η οποία αντιστοιχεί στο λατινικό ρήμα «κόβω». Οι ιστορικοί έχουν απορρίψει ότι η προέλευση του όρου οφείλεται στον τρόπο γέννησης του Ιουλίου Καίσαρα και έχουν καταλήξει στο ότι η απόδοσή του στο Ρωμαίο αυτοκράτορα αποτελεί απλώς και μόνο μια παρανόηση. Άλλωστε, σύμφωνα με μαρτυρίες, η μητέρα του, Aurelia Cotta ήταν ακόμη ζωντανή όταν αυτός εισέβαλε στη Βρετανία. Αντιθέτως, οι μελετητές της ιστορίας συγκλίνουν στο ότι ο όρος «καισαρική τομή» συνδέεται με το βασιλιά Numa Pompilius (715–673 π.Χ.), ο οποίος κωδικοποίησε τη συγκεκριμένη επέμβαση στο ρωμαϊκό νόμο, προκειμένου να μπορεί να εφαρμοστεί στις γυναίκες που πέθαιναν κατά τις τελευταίες εβδομάδες της εγκυμοσύνης τους ή κατά τον τοκετό. Δηλαδή, όταν μία έγκυος ήταν ετοιμοθάνατη ή όταν μία επίτοκος κατέληγε, τότε το έμβρυο/νεογνό έπρεπε να σωθεί με το να απομακρυνθεί από τη (γυναικεία) μήτρα, είτε αυτό ήταν ζωντανό είτε νεκρό. Ο συγκεκριμένος νόμος παρέμενε ενεργός κατά τη βασιλεία όλων των Ρωμαίων αυτοκρατόρων, αποκαλούνταν *Lex Regia* (Βασιλικός Νόμος) και η ονομασία του άλλαξε σε *Lex Caesaria* όταν βασιλιάς ήταν ο Ιούλιος Καίσαρας (Todman, 2007: 357· Οντάν, 2005: 39· Lurie, 2005: 282· Antoine & Young, 2021: 1· Boley, 1935: 557· Τζεβελέκης κ.ά., 2008: 139–140).

Η πρώτη καταγεγραμμένη ιστορικά καισαρική τομή, μέσω της οποίας σώθηκε η ζωή ενός εμβρύου, έγινε το 508 π.Χ. στη Σικελία, όπως αναφέρει ο φημισμένος ρήτορας Γοργίας (Boley, 1935: 557). Σύμφωνα με μία εκδοχή, κατά την αρχαιότητα η καισαρική τομή επιβαλλόταν από την κοινωνική νόρμα, σύμφωνα με την οποία μία νεκρή μητέρα έπρεπε να θαφτεί ξεχωριστά από το νεκρό της έμβρυο/νεογνό. Όσοι παρευρίσκονταν σε αυτή τη «μεταφορά» άρχισαν σταδιακά να παρατηρούν ότι η πιθανότητα επιβίωσης του νεογνού ήταν μεγαλύτερη όσο μικρότερο ήταν το χρονικό διάστημα μεταξύ της στιγμής του θανάτου της εγκύου/επιτόκου και της μετακίνησής του από το σώμα της. Έτσι, η κυριότερη αιτία πραγματοποίησης της καισαρικής τομής ήταν η όσο το δυνατόν πιο άμεση

μεταφορά του νεογνού για να σωθεί η ζωή του. Είναι αξιοσημείωτο ότι η εγχείρηση κατά την αρχαιότητα μπορούσε να πραγματοποιηθεί από την ίδια την ασθενή, το σύζυγό της, μαίες, χειρουργούς ή ακόμη και από ιερείς και κουρείς, ενώ γινόταν χρήση διαφόρων οργάνων ή αντικειμένων –από διάφορα ξυράφια μέχρι και τσεκούρια (Mander, 2007: 8· Τζεβελέκης κ.ά., 2008: 140· Lurie, 2005: 281· Antoine & Young, 2021: 1· Γεωργακόπουλος, 1959: 29–30).

Κατά τον μεσαίωνα φαίνεται ότι η καισαρική τομή πραγματοποιούνταν μόνο ως μεταθανάτια «εγχείρηση διάσωσης» και ορισμένα στοιχεία υποδεικνύουν ότι είχε συνδεθεί παράλληλα, πέρα από τις θεραπευτικές πρακτικές του σώματος, με το θρησκευτικό δόγμα με σκοπό τη λύτρωση της ψυχής: Ο Θωμάς Ακινάτης κατά τον 13ο αιώνα είχε υποδείξει την ανάγκη βάπτισης του νεογνού, προκειμένου αυτό να κερδίσει την αιώνια ζωή μετά θάνατον και η Σύνοδος του Τρέντο (1545–1563) επιβεβαίωσε εκ νέου το θεμελιώδη χαρακτήρα αυτής της εγχείρησης. Σε αντίθεση με την αρχαιότητα, δεν έχουν έρθει στην επιφάνεια πηγές που να αναφέρονται σε ζωντανές γυναίκες στις οποίες να είχε πραγματοποιηθεί μία τέτοια επέμβαση κατά το μεσαίωνα¹ και μέχρι περίπου το 1500 η καισαρική τομή δεν αποτελούσε τόσο ένα ιατρικό όσο ένα πολιτισμικό γεγονός, το οποίο λάμβανε χώρα μόνο όταν ο τοκετός είχε την τραγική κατάληξη του θανάτου της επιτόκου (Mander, 2007: 8· Οντάν, 2005: 39· Lurie, 2005: 283).

Μέχρι την Αναγέννηση (15ος και 16ος αιώνας) ο τοκετός από την κοιλιά εφαρμοζόταν αποκλειστικά σε νεκρές ή ετοιμοθάνατες επίτοκες και η πραγματική έγνοια δεν αφορούσε τη ζωή της γυναίκας (Γεωργακόπουλος, 1959: 29–30). Μάλιστα, ο έμφυλος καταμερισμός στα θέματα της υγείας μέχρι την προνεωτερική περίοδο κορυφωνόταν στο φαινόμενο της καισαρικής τομής, την οποία οι άνδρες γιατροί ήταν αυτοί που μπορούσαν να πραγματοποιήσουν, σε αντίθεση με τις γυναίκες μαίες, οι οποίες αναλάμβαναν τους «φυσιολογικούς» –εννοώντας προφανώς τους μη παρεμβατικούς, φυσικούς– τοκετούς, όπως επισημαίνει η ιστορικός στα θέματα υγείας Mary E. Fissell.

Προς τα τέλη του 16ου αιώνα (συγκεκριμένα το 1581) ο Γάλλος γιατρός του Δούκα της Σαβοΐας, Francois Rousset ήταν ο πρώτος ειδικός που υποστήριξε την καισαρική τομή για την επιβίωση της επιτόκου και με ένα επαναστατικό βιβλίο συνέδραμε καθοριστικά έτσι, ώστε να σημειωθεί η πρώτη μετατόπιση του περιεχομένου της από το πολιτισμικό προς το ιατρικό πεδίο. Έκτοτε, θεωρήθηκε ως μία ιατρική διαδικασία που μεριμνούσε τόσο για την ασφάλεια του εμβρύου/νεογνού όσο και της επιτόκου, και η μετατόπιση του νοήματός της εμπλουτίστηκε με την ελπίδα επιβίωσης και των δύο, καθιστώντας την μία «επείγουσα επέμβαση». Όπως έχει καταγραφεί, στις αρχές του 17ου αιώνα (1610) έλαβε χώρα η πρώτη τεκμηριωμένη ιστορικά καισαρική τομή σε ζωντανή γυναίκα. Η επέμβαση πραγματοποιήθηκε στη Βιτεμβέργη από τον Jeremias Trautmann, ήταν σωτήρια για το έμβρυο, όμως όχι και για τη μητέρα, η οποία δεν κατάφερε να επιβιώσει πάνω από

¹ Αν και αυτό δεν είναι απολύτως σίγουρο, καθώς ενδέχεται να πραγματοποιούνταν η καισαρική τομή σε ετοιμοθάνατες γυναίκες ή σε γυναίκες που κατέληγαν κατά τη διάρκεια του τοκετού (Mander, 2007: 8).

εικοσιπέντε ημέρες (Boley, 1935: 558· Pottier–Sperry, 1996: 259–268· Lurie, 2005: 283–284· Fissell, 2008: 15· Mander, 2007: 8· Τζεβελέκης κ.ά., 2008: 140· Μανταλενάκης, 2008: 117).

Ο 19ος ήταν ο αιώνας της πρώτης *συστηματικής* εφαρμογής της καισαρικής τομής. Η πρώτη επιτυχημένη επέμβαση πραγματοποιήθηκε στη Βιρτζίνια από το γιατρό Jesse Bennett, ο οποίος την εφάρμοσε στη σύζυγό του. Ο πρώτος *επίσημος* καταγεγραμμένος χειρουργικός τοκετός (1827) εφαρμόστηκε από το γιατρό Lambert Richmond από τη Μασαχουσέτη σε πρωτοτόκο με εκλαμψία, μη σώζοντας το νεογνό. Η πρακτική της καισαρικής τομής συνέχιζε να εφαρμόζεται παρά τα υψηλά ποσοστά διεγχειρητικής και μετεγχειρητικής θνησιμότητας, και είναι ενδεικτικό ότι η μητρική θνησιμότητα κυμαινόταν από 50% έως 80%, ειδικά τα πρώτα εβδομήντα πέντε χρόνια του 19ου αιώνα. Σ' αυτές τις πρώτες καισαρικές δε γινόταν συρραφή του τοιχώματος της μήτρας της επιτόκου, κάτι που προφανώς ευθυνόταν για τη μεγάλη αιμορραγία αλλά και τη σηψαιμία (Μανταλενάκης, 2008: 115· Τζεβελέκης κ.ά., 2008: 140).

Με στόχο τον έλεγχο της γενικευμένης λοίμωξης και της αιμορραγίας, το 1876, ο Ιταλός γιατρός Eduardo Porro (1842–1902) πραγματοποίησε στην Ραβία μία επιτυχημένη καισαρική, τόσο για το νεογέννητο όσο και για την επίτοκο, και μάλιστα με ένα νέο, ακριβή και ταχύτατο τρόπο, αφού την ολοκλήρωσε σε μόλις είκοσι έξι λεπτά. Σε αντίθεση με τους άλλους χειρουργούς, πριν αφαιρέσει τον πλακούντα, έσφιξε τον τράχηλο και ακρωτηρίασε τη μήτρα, καθώς υπήρχε κίνδυνος το τραύμα της να μείνει ανοικτό. Τη νέα τεχνική παρουσίασε στο επιστημονικό του άρθρο με τίτλο «Ο ακρωτηριασμός μήτρας εξαρτημάτων ως αποπεράτωση καισαρικής τομής» και χάρη σε αυτή (που τη δοκίμασε πριν την εφαρμογή της αντισηψίας), τα ποσοστά θνησιμότητας μειώθηκαν από το 100% στο 25%, θέτοντας τις βάσεις της σύγχρονης χειρουργικής μαιευτικής (Μανταλενάκης, 2008: 115).²

Παρόμοια εγχείρηση σε μαιευτήριο της Βοστώνης –αλλά όχι με αίσιο τέλος– είχε επιχειρήσει στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ΗΠΑ), το 1868, ο χειρουργός Horatio Robinson Storer (1830–1922), ενώ σε σύντομο χρονικό διάστημα η τεχνική του Porro άρχισε να εφαρμόζεται και να συζητείται στη Γερμανία. Ενδεικτική του επιστημονικού διαλόγου είναι η δημοσίευση του καθηγητή Paul Zweifel (1848–1927), που είχε τίτλο: «Επί της συζήτησης της μεθόδου Porro για τις καισαρικές». Η εγχείρηση Porro εφαρμόστηκε με επιτυχία το 1891 στις ΗΠΑ από τον Elliot Richardson και διαδόθηκε τα επόμενα χρόνια με ποσοστά θνησιμότητας έως 15%, για να κερδίσει την εμπιστοσύνη των ειδικών μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα και να αποτελέσει τον ακρογωνιαίο λίθο στην εξέλιξη της καισαρικής τομής (Μανταλενάκης, 2008: 116).

Εκτός από τη χειρουργική τεχνική του Porro, στη μείωση των ποσοστών θνησιμότητας συνέβαλλε και η τεχνική του Γερμανού «ανανεωτικού χειρουργού» Max Sänger (1853–1903), ο οποίος υπήρξε επίσης πολύ καλός χειρουργός κολπικών επεμβάσεων. Στις σημαντικές δημοσιεύσεις

² Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρώτη συγκατάθεση μετά από ενημέρωση (από την επίτοκο) στην ιστορία της καισαρικής τομής ήταν αυτή που αφορούσε την εγχείρηση του Eduardo Porro το 1876 (Γεωργακόπουλος, 1959: 29–30).

του με τίτλους: «Περί αποκατάστασης των κλασσικών καισαρικών», «Νέα συμβολή στα ερωτηματικά της καισαρικής», «Απλούστευση της τεχνικής της καισαρικής τομής», ο Sanger τεκμηρίωνε νέες ασφαλέστερες μεθόδους της επέμβασης και αυτή που κυριάρχησε ονομάστηκε «κλασική καισαρική τομή».

Την ίδια περίοδο, ο Γερμανός γιατρός Ferdinando Adolf Kehrer (1837–1914) συνέδραμε και αυτός στις βελτιώσεις του εγχειρητικού τοκετού με το επιστημονικό του άρθρο: «Επί των τροποποιήσεων κατά την καισαρική», ενώ σημαντικές ήταν επίσης οι συμβολές του Γερμανού γιατρού Christian Gerhard Leopold (1846–1912), του χειρουργού Thomas Spencer Wells (1818–1897) και του Αμερικανού χειρουργού Philip Syng Physick (1768–1837), το πρωτοποριακό πνεύμα του οποίου βρήκε εφαρμογή τον επόμενο αιώνα. Πάντως, μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, οι βελτιωμένες τεχνικές, τα αντισηπτικά μέτρα και οι πολιτικές μετάγγισης αίματος άρχισαν να συμβάλλουν ακόμη περισσότερο στην ασφάλεια και την υγεία της εγκύου/επιτόκου και του εμβρύου/νεογνού, αναδεικνύοντας ότι ήταν μια περίοδος κατά την οποία τέθηκαν οι επιστημονικές βάσεις για τον όσο πιο ασφαλή εγχειρητικό τοκετό (Lurie, 2005: 283–284· Mander, 2007: 8· Τζεβελέκης κ.ά., 2008: 140· Μανταλενάκης, 2008: 116–117).

Στις αρχές του 20ού αιώνα, ως λύση απέναντι στη γενικευμένη φλεγμονή παρουσιάστηκε η εξωπεριτοναϊκή καισαρική τομή από τους Wilhelm Latzko (1863–1945) και Heinrich Sellheim, δίχως ωστόσο ο απολογισμός να είναι πιο ευνοϊκός από την κλασική καισαρική. Ο καθηγητής μαιευτικής–γυναικολογίας Bernhard Kroning (1863–1917), στο πνεύμα της εισήγησης του Ferdinando Adolf Kehrer, καθιέρωσε το 1882 τη χαμηλή διαπεριτοναϊκή καισαρική τομή στο κατώτερο τμήμα της μήτρας, αν και είχε εφαρμοστεί για πρώτη φορά το 1805 από τον Oslander. Περαιτέρω βελτίωση πρόσφερε η «λαπαροτραχηλοτομία» των Beck και DeLee (1921), όπως και η συμβολή του John Martin Munro Kerr (1868–1960), ο οποίος εφάρμοσε την εγκάρσια χαμηλή καισαρική τομή, χωρίς να επέμβει στην κυστεομητρική πτυχή και την ουροδόχο κύστη. Εν κατακλείδι, ο L.K. Phaneuf από τη Βοστώνη των ΗΠΑ ήταν που τελειοποίησε την καισαρική τομή ως μια μέθοδο που είναι σήμερα διεθνώς γνωστή (Μανταλενάκης, 2008: 118–119· Τζεβελέκης κ.ά., 2008: 141).

Η σύγχρονη καισαρική τομή

Σήμερα η πιο παρεμβατική ιατρική/νοσοκομειακή/μαιευτηριακή πρακτική στον τοκετό είναι η «καισαρική τομή». Με ιατρικούς όρους πρόκειται για τη χειρουργική τομή που γίνεται επί των κοιλιακών τοιχωμάτων και της πρόσθιας μυϊκής επιφάνειας της μήτρας, μέσω αυτής αναδύεται στην εξωμήτριο ζωή το έμβρυο/νεογνό³ και πραγματοποιείται η έξοδος του πλακούντα και των εμβρυϊκών υμένων.

³ Είτε λαμβάνει χώρα στην εγκυμοσύνη είτε στον τοκετό.

Η καισαρική τομή αποδεικνύεται επιβεβλημένη και σωτήρια σε εξαιρετικά δύσκολες περιπτώσεις –δηλαδή, όταν απειλείται η ζωή ή/και η υγεία της επιτόκου ή του εμβρύου/νεογνού– και η βελτιωμένη εφαρμογή της, προκειμένου να αποφευχθεί ο θάνατος ή το βίωμα του πόνου από τις συσπάσεις της μήτρας, αποτέλεσε κορυφαίο γεγονός στην ιατρικοποίηση του τοκετού. Μάλιστα, η καισαρική τομή που πραγματοποιείται υπό γενική αναισθησία αποτελεί συχνά τη δυσκολότερη εμπειρία τοκετού, τόσο όσον αφορά την ίδια τη διαδικασία όσο και την ανάρρωση που απαιτείται μετά το χειρουργείο. Ωστόσο, η ευκολία με την οποία επιλέγεται και η κατάχρησή της στο σημερινό συγκεκριμένο υποδεικνύει ότι έχει πλέον μετασηματιστεί σε έναν *κατ' επιλογήν* τρόπο τοκετού. Προκειμένου να γίνει κατανοητή αυτή η *επιλογή*, παρουσιάζεται παρακάτω η πορεία αύξησης των ποσοστών της καισαρικής τομής και το εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο που τη συνδιαμόρφωσε:

Στις αρχές του 20ού αιώνα η καισαρική τομή δεν ξεπερνούσε στις ΗΠΑ το ποσοστό του 0.2%, διότι θεωρούνταν ένα επικίνδυνο χειρουργείο και μια σπάνια επέμβαση διάσωσης. Από τη δεκαετία του 1950 άρχισε, όμως, να κερδίζει και σε κοινωνικό επίπεδο όλο και περισσότερο την αποδοχή, καθώς ακολουθήθηκαν πιο ασφαλείς τεχνικές και μέθοδοι, μειώνοντας αισθητά τα ποσοστά μητρικής και περιγεννητικής θνησιμότητας και νοσηρότητας: Συγκεκριμένα, όπως αναδείχθηκε και στην προηγούμενη ενότητα, οι μαιευτήρες-γυναικολόγοι απομακρύνονταν πλέον από την κάθετη, κατακόρυφη από τον αφαλό μέχρι την ηβική σύμφυση τομή (εξαιτίας της οποίας υπήρχε σοβαρός κίνδυνος μόλυνσης και αιμορραγίας της μήτρας) και προχωρούσαν σε εγκάρσια τομή στο κατώτερο τμήμα της. Στην ασφάλεια της νέας τεχνικής συνέδραμαν οι ασφαλέστερες μέθοδοι αναισθησίας, η δυνατότητα μετάγγισης αίματος, η εμφάνιση των αντιβιοτικών και ο ενδοφλέβιος ορός, δίνοντας από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 μεγάλο πλεονέκτημα στην αναμέτρηση του μαιευτήρα-γυναικολόγου με τον χρόνο, προκειμένου *αυτός να γεννήσει* το έμβρυο/νεογνό, πριν αυτό επηρεαστεί από τα φάρμακα και τη γενική αναισθησία της επιτόκου.

Παράλληλα, σε αισθητικό επίπεδο, η εφαρμογή της καισαρικής τομής απέτρεπε το σχηματισμό μιας παχιάς, μεγάλης κόκκινης ουλής που ορισμένες φορές άφηνε η κατακόρυφη τομή και έτσι μπορούσε να συμβαδίσει με τις νέες τάσεις της μόδας και κυρίως με την επανάσταση του μπικίνι. Οι προσπάθειες βελτίωσης στην τεχνική της καισαρικής τομής συνεχίστηκαν κατά τα επόμενα χρόνια και από εγχείρηση που γινόταν παλαιότερα για να σωθεί η επιτόκος και το έμβρυο από μία απειλητική για τη ζωή κατάσταση μετατράπηκε σε μία κυρίως *κατ' επιλογήν* μέθοδο, τόσο από γιατρούς όσο και από πολλές γυναίκες, σταθεροποιώντας και ισχυροποιώντας ακόμη περισσότερο τη σύγχρονη ιατρικοποίηση του τοκετού (Hill, 2019: 13· Lurie, 2005: 281· Margulis, 2013: 81· Sandall et al., 2018: 1349· Τζεβελέκης κ.ά. 2008: 139· Mander, 2007: 4· Zink, 1988: 45· Οντάν, 2005: 20–23· Odent, 2002: 26· Σαββάκης & Αναστασίου, 2021: 482).

Οι τύποι της σύγχρονης καισαρικής τομής που έχουν επικρατήσει είναι η κλασική καισαρική τομή, η χαμηλή εγκάρσια ή (τραχηλική) καισαρική τομή και η εξωπεριτοναϊκή καισαρική τομή. Όπως σε κάθε χειρουργική επέμβαση, ο χρόνος αποτελεί κριτήριο επιτυχίας, καθώς αποτρέπει τις

μετεγχειρητικές επιπλοκές. Αυτή η αναμέτρηση με το χρόνο εντάσσεται σε έναν τρόπο σκέψης που είχε υποστηρίξει ο Victor Bonney, ο οποίος ισχυριζόταν ότι όταν μια επέμβαση ολοκληρώνεται ορθά και σε σύντομο χρονικό διάστημα, τότε έχει περισσότερα πλεονεκτήματα σε σχέση με μια ορθή επέμβαση που ήταν κοπιώδης και είχε διαρκέσει πολλές ώρες. Σε ορισμένες περιπτώσεις επείγουσας καισαρικής τομής εφαρμόζεται σήμερα γενική αναισθησία στην επίτοκο και κατά τη διεξαγωγή της, εάν είναι αναγκαίο, ενδέχεται να γίνουν και άλλες επεμβάσεις, όπως σκοληκοειδεκτομή, ινομυωματεκτομή ή (πιο συχνά) απολίνωση των σαλπίνγων (Μανταλενάκης, 2008: 143).

Στη σύγχρονη εποχή ο θάνατος της εγκύου/επιτόκου δεν αποτελεί πλέον την πρωταρχική αιτία πραγματοποίησης της καισαρικής τομής. Το βάσιμο ενδεχόμενο αλλά και μόνο ο φόβος του θανάτου ή μιας ενδεχόμενης παθολογίας είναι που κινητοποιεί πρωτίστως την εφαρμογή του εγχειρητικού τοκετού. Παρόλο, όμως, που στόχος της καισαρικής τομής στο σύγχρονο βιοϊατρικό μοντέλο είναι η υγεία και η ασφάλεια της εγκύου/επιτόκου και του εμβρύου/νεογέννητου, υπάρχουν ευρήματα επιστημονικών ερευνών που υποδεικνύουν ότι εν τέλει συμβαίνει αυτό ακριβώς που γίνεται προσπάθεια να αποφευχθεί. Είναι ενδεικτικό, για παράδειγμα, ότι το ποσοστό της μητρικής θνησιμότητας στον τοκετό μεγαλώνει και ένας από τους λόγους που συμβαίνει αυτό είναι ο αυξημένος αριθμός των εγχειρητικών τοκετών, όπως αναφέρει ο μαιευτήρας-γυναικολόγος Arthur Fougner (Gaskin, 2011: 126).

Στις ΗΠΑ, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, είχε σημειωθεί μία δραματική αύξηση στο ποσοστό των γυναικών που γεννούσαν με καισαρική τομή, δηλαδή μέσω της «πιο επεμβατικής και επικίνδυνης τεχνολογίας τεκνοποίησης», καθιστώντας την ευρεία χρήση της μία επιδημία: την αποκαλούμενη από την ειδική στην πολιτική υγείας Carol Sakala «καισαρική επιδημία». Όπως είχε διαπιστωθεί, η καισαρική αποτελούσε την κορυφαία κύρια ιατρική αγωγή στη *Διεθνή Ταξινόμηση των Ασθενειών* που πραγματοποιούνταν στα νοσοκομεία των ΗΠΑ. Η ευρεία διάδοσή της συμβάδιζε μάλιστα σε αριθμούς με δύο άλλες χειρουργικές διαδικασίες που επίσης συνδέονταν με την τεκνοποίηση, συνεπάγονταν ιατρογενείς (Ίλλιτς, 2010: 9, 14) κινδύνους και ήταν τις περισσότερες φορές περιττές, όπως όλο και πιο έντονα γινόταν αντιληπτό: την περιτομή⁴ και την περινεοτομή.⁵

Έτσι, άρχισαν να αναδύονται ερωτήματα σχετικά με την υπέρμετρη τεχνολογική ιατρική προσέγγιση που είχε κυριαρχήσει στη μαιευτική-γυναικολογία, ενώ άρχισε να αναπτύσσεται από τους ειδικούς η τάση διερεύνησης της καισαρικής επιδημίας. Σύμφωνα με τις έρευνες, ανάμεσα στο 1965 και το 1986, το ποσοστό των καισαρικών τομών στις ΗΠΑ αυξήθηκε από 4.5% στο 24.1%, ενώ και άλλες χώρες είχαν παρουσιάσει παρόμοια τάση απότομης και έντονης αύξησης των καισαρικών

⁴ Περιτομή ονομάζεται ο περιορισμένος ακρωτηριασμός της φυσικής διαμόρφωσης του ανδρικού μορίου και εξυπηρετεί κατά μία άποψη λόγους υγιεινής

<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%AE>

⁵ Η περινεοτομή –που σήμερα αποτελεί επίσης ενδεικτική παρέμβαση ρουτίνας στον τοκετό και η συχνή χρήση της έχει αποδειχθεί όχι μόνο αναίτια αλλά επιβλαβής– είναι η τομή μεταξύ του κοιλιακού τοιχώματος και του περινέου, προκειμένου να διευρυνθεί ο κόλπος και να διευκολυνθεί η κάθοδος του εμβρύου (Αναστασίου στο Τζανάκη, 2021: 611).

τομών. Οι αναίτιες παρεμβάσεις, η επιβολή και όχι η αποφυγή της διακινδύνευσης χωρίς όφελος ή ακόμη και του κινδύνου, και η κατασπατάληση των ελάχιστων πόρων ήταν κοινός παρονομαστής, αλλά τόσο οι γιατροί όσο και η κοινωνία υποτιμούσαν τους κινδύνους του εγχειρητικού τοκετού την ίδια στιγμή που υπερεκτιμούσαν τα οφέλη του (Sakala, 1993: 1177–1178, 1193).

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, το ποσοστό των καισαρικών στις ΗΠΑ συνέχισε σταθερά την αυξητική του πορεία με ταχύ ρυθμό, με αποτέλεσμα κατά το 2009 να φτάσει στο 32.9%. Βάσει αυτού, ένα μέρος της ιατρικής κοινότητας προέβη σε σοβαρές προειδοποιήσεις, ενημερώνοντας ότι αν συνεχιστεί αυτή η ανοδική πορεία, τότε μελλοντικά πάνω από το 50% των γεννήσεων θα γίνεται εγχειρητικά, επηρεάζοντας τις διεθνείς τάσεις, τόσο στη μαιευτική φροντίδα όσο και την υγεία των μητέρων και των παιδιών. Αυτό σημαίνει ότι, ενώ από τη μια η καισαρική τομή είναι όντως επιβεβλημένη όταν υπάρχουν συγκεκριμένες ενδείξεις παθολογίας και οι μαιευτήρες–γυναικολόγοι είναι ανεκτίμητοι στη μαιευτική έκτακτης ανάγκης, από την άλλη ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ) έχει διευκρινίσει από το 1985 σε ειδική συνδιάσκεψη στη Fortaleza της Βραζιλίας ότι τα επιτρεπόμενα ποσοστά αυτής της σοβαρής επέμβασης σε καμία χώρα δε δικαιολογείται να υπερβαίνουν το 15%, καθώς αυξάνονται οι πιθανότητες βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων προβλημάτων για τη μητέρα και το νεογνό/μωρό (WHO, 1996: 1· WHO, 2015: 1· Margulis, 2013: 80–81· Gaskin, 2011: 3· Sandall et al., 2018: 1349).

Σε αυτή την κατεύθυνση, ο ΠΟΥ στην τοποθέτησή του το 2007, εκ νέου προέτρεψε την προσπάθεια μείωσης των καισαρικών τομών (Gaskin, 2011: 3), ενώ στις 10 Απριλίου 2015, για πρώτη φορά, έδωσε σαφή κατευθυντήρια σύσταση για να περιοριστούν, καθώς τα τελευταία περίπου σαράντα χρόνια αυξάνονται συνεχώς, τόσο στις αναπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες. Ύστερα από δύο έρευνες που πραγματοποίησε σε επίπεδο πληθυσμού εξήγησε το συμπέρασμα ότι για άλλη μια φορά οι καισαρικές τομές είναι αποτελεσματικές, συμβάλλοντας στη διάσωση των μητέρων και των εμβρύων, μόνο όμως όταν γίνονται βάσει ιατρικών ενδείξεων.

Όπως ισχύει για το σύνολο των χειρουργείων, τόσο ο ΠΟΥ όσο και άλλοι σχετικοί φορείς, επανέλαβαν και τόνισαν ότι οι εγχειρητικοί τοκετοί συνδέονται με βραχυπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους κινδύνους για την υγεία της μητέρας και του νεογέννητου/μωρού, και συνεπώς θα πρέπει να γίνονται μόνο όταν είναι σαφώς επωφελείς (Mylonas & Friese, 2015: 489). Είναι αξιοσημείωτο ότι για πρώτη φορά μετά τις διασκέψεις του 1985 και του 2007, ο ΠΟΥ το 2015 επανακαθόρισε το επιτρεπόμενο ποσοστό των καισαρικών τομών αυστηρά στο 10% (δηλαδή, ακόμη πιο χαμηλά), καθώς η υπέρβασή του δε συνδέεται με μειώσεις στα ποσοστά μητρικής και νεογνικής θνησιμότητας.⁶

⁶ Ο ιστότοπος στον οποίο είναι διαθέσιμη η ανακοίνωση του ΠΟΥ (2015) είναι ο εξής: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/161442/1/WHO_RHR_15.02_eng.pdf?ua=1

Με τα ποσοστά της καισαρικής τομής παγκοσμίως να αυξάνονται με ταχύ ρυθμό (από το 6% το 1990 είχαν εκτοξευτεί στο 19% το 2014 και στο 21% μέχρι το 2021),⁷ συμβάλλοντας καθοριστικά στην πλήρη (ή σχεδόν πλήρη) ιατρικοποίηση του τοκετού, ουσιαστικά αναδεικνύεται ότι υπάρχει μία πολύ λεπτή διαχωριστική γραμμή μεταξύ της εφαρμογής της όταν όντως υπάρχει ιατρική ένδειξη και συνεπώς προκύπτει (έκτακτη) ανάγκη (από τη μια), και της θέασής της ως μονοδρόμου για όλους τους τοκετούς (από την άλλη). Υπάρχει, με άλλα λόγια, ένα όριο μεταξύ της διάσωσης μέσω του εγχειρητικού τοκετού (από τη μια) και της άνευ λόγου διακοπής της ομαλής πορείας του φυσικού τοκετού (από την άλλη) –και μάλιστα μέσω των ίδιων πρακτικών και μηχανισμών. Μάλιστα, η ραγδαία άνοδος της αναίτιας (δηλαδή, της μη ιατρικά ενδεδειγμένης) καισαρικής τομής έχει προβληματίσει έντονα τους ειδικούς, κάνοντας λόγο για την «παγκόσμια επιδημία καισαρικών» (Visser et al., 2018: 1286, Lokugamage στο Hayes–Klein: 2012, 111, Sakala, 1993: 1177, The Lancet, 2018: 1279, Antoine, Young, 2021: 1).

Μη ιατρικοί λόγοι καισαρικών τομών/ αναίτιες εγχειρήσεις

Η καισαρική τομή δεν συνδέεται αποκλειστικά με ιατρικούς λόγους στο σημερινό συγκείμενο. Υπάρχουν δομικοί, οικονομικοί και πολιτισμικοί λόγοι, βάσει των οποίων αυξάνονται οι ιατρικά άσκοπες εγχειρήσεις στον τοκετό για τη γέννηση του εμβρύου, με αποτέλεσμα αυτή να αποτελεί μία μετανεωτερική πολιτισμική πρακτική.⁸

Η στρατηγική και η δράση αντιμετώπισης της σύγχρονης κατάχρησης καισαρικών θα ήταν πιο αποτελεσματικό να εστιάζει ακριβώς στην *πολιτισμική* διάσταση αυτού του φαινομένου, καθώς ιδιαίτερα η νοσοκομειακή κουλτούρα, οι στάσεις των κλινικών γιατρών αλλά και το κατά πόσον ως επαγγελματίες είναι οι ίδιοι συνεπείς στην ιατρική φροντίδα αποτελούν παράγοντες που συνδέονται με την αύξηση των εγχειρητικών τοκετών.

Είναι αξιοσημείωτο ότι σύμφωνα με έρευνα αποκαλύφθηκε ότι σε όποιο νοσοκομείο προωθήθηκε ο κολπικός τοκετός –για παράδειγμα, είτε μέσω των νοσηλευτριών που αφιέρωσαν περισσότερο χρόνο στις επίτοκες, προκειμένου να τις υποστηρίξουν εντός της αίθουσας τοκετού είτε με την παρουσία βοηθών μητρότητας– τα ποσοστά των καισαρικών μειώθηκαν κατά 41%. Το συγκεκριμένο αποτέλεσμα δεν είναι το μοναδικό που υποδεικνύει την ανάγκη αλλαγής αντιμετώπισης του τοκετού, καθώς βρίσκεται, για παράδειγμα, σε συμφωνία με την οδηγία του NICE (του Εθνικού Ινστιτούτου Υγείας και Κλινικής Αρτιότητας) στην Αγγλία, το οποίο ήδη από το 2004 σύστηνε στους επαγγελματίες υγείας και τους παρόχους περιγεννητικής φροντίδας να ενημερώνουν τις επίτοκες ότι η συνεχής υποστήριξη στον τοκετό από γυναίκες –είτε αυτές έχουν προηγουμένως εκπαιδευτεί είτε όχι–

⁷ Η αύξηση μέχρι το 2022 αναφέρεται σε κείμενο του ΠΟΥ που δημοσιεύθηκε στις 16 Ιουνίου 2021 και είναι διαθέσιμο στον παρακάτω ιστότοπο: <https://www.who.int/news/item/16-06-2021-caesarean-section-rates-continue-to-rise-amid-growing-inequalities-in-access>

⁸ Στο παρόν κείμενο ο όρος «πολιτισμική πρακτική» νοηματοδοτείται ευρύτερα, συμπεριλαμβάνοντας τόσο ιατρικό, πολιτιστικό και θρησκευτικό όσο και οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό κ.λπ. περιεχόμενο.

μειώνει την πιθανότητα για καισαρική τομή (Visser et al., 2018: 1286· Watts, 2018: 1301· Betran et al., 2018: 1358· VanGompel et al., 2019: 417, 422· NICE, 2021: 12).

Η οικονομική κατάσταση συνδέεται, επίσης, με τα ποσοστά των καισαρικών τομών. Σύμφωνα με συστηματική ανασκόπηση και μετα-ανάλυση που περιλάμβανε 196 έρευνες και δημοσιεύθηκε το 2019, σε παγκόσμιο επίπεδο οι μητρικοί και οι περιγεννητικοί θάνατοι που ακολουθούν αμέσως μετά από μια καισαρική τομή είναι δυσανάλογα υψηλοί στις χώρες με χαμηλό και μεσαίο εισόδημα. Έχει τη σημασία του ότι η καισαρική τομή πραγματοποιούνταν σχεδόν πέντε φορές πιο συχνά στις πιο πλούσιες χώρες, ειδικά στις υψηλού επιπέδου μόρφωσης γυναίκες, ότι ήταν πιο συχνή η εφαρμογή της στις εγκυμοσύνες χαμηλού κινδύνου και ότι ήταν 1.6 φορές πιο συχνή στα ιδιωτικά μαιευτήρια σε σχέση με τα δημόσια.

Τούτων δοθέντων, προτείνεται οι μέλλουσες μητέρες να έχουν πρόσβαση σε ασφαλείς και με ενδεδειγμένες μεθόδους καισαρικές όταν αυτές απαιτούνται, ενώ σε συστάσεις του το διεθνές επιστημονικό περιοδικό *Lancet* επισημαίνει ότι απαιτείται μία άλλου είδους προσέγγιση, για την οποία «κλειδιά» αποτελούν οι απαντήσεις και οι διευκρινίσεις για το πώς οι οικονομικοί και οι οργανωτικοί παράγοντες επηρεάζουν την εν δυνάμει βέλτιστη χρήση των καισαρικών τομών. Αυτό επισημαίνεται, διότι (όπως έχει διαπιστωθεί) η οικονομική διάσταση λειτουργίας των νοσοκομείων, η ιδιωτική ασφαλιστική κάλυψη των επιτόκων, η δυσκολία στον προγραμματισμό των χρονοδιαγραμμάτων των ιατρικών εξετάσεων και των χειρουργείων, και συνεπώς η ανάγκη για διευκόλυνση των γιατρών, καθώς και το προσωπικό οικονομικό τους όφελος αποτελούν παράγοντες αύξησης των καισαρικών τομών παγκοσμίως.

Επίσης, σημαντικός παράγοντας αύξησης των καισαρικών τομών είναι το νομικό κλίμα και ο φόβος του ιατρικού προσωπικού για πιθανές νομικές αγωγές. Ο κλάδος των μαιευτήρων-γυναικολόγων θεωρείται επαγγελματική κατηγορία υψηλού ρίσκου από τους ασφαλιστικούς φορείς, με αποτέλεσμα τα ασφάλιστρα για τυχόν αμέλεια στον τοκετό να είναι εξαιρετικά υψηλά. Παράλληλα, υπάρχει μία διάχυτη, κανονικοποιημένη (αλλά και βάσει των παραπάνω ευρημάτων διαστρεβλωμένη) προϋδέαση/αντίληψη/πεποίθηση ότι η καισαρική τομή αποτελεί ό,τι καλύτερο θα μπορούσε να έχει πράξει ο γιατρός, ενώ ένας πιθανός τραυματισμός (κυρίως του εμβρύου/νεογνού) στον κοιλιακό τοκετό αποτελεί αιτία ή αφορμή για κατηγορίες και νομικές καταγγελίες μη πρόβλεψης κινδύνου και μη πραγματοποίησης καισαρικής τομής (Sobhy et al., 2019: 1973, 1981· Vedam et al., 2019: 1–19· Boerma et al., 2018: 1341· Wiklund et al., 2018: 1288–1289· Antoine & Young, 2021: 1· Margulis, 2013: 80–91).

Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Patji Alnaes-Katjavi, μαιευτήρας-γυναικολόγος στο Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο του Όσλο στη Νορβηγία, η καισαρική τομή αποτελεί στις περισσότερες περιπτώσεις μια πράξη εκ μέρους των γιατρών που δεν είναι μαιευτική αλλά το έσχατο χειρουργικό μέσο που εφαρμόζεται όταν η μαιευτική έχει αποτύχει. Με άλλα λόγια, αποτελεί ένα ιατρογενές πρόβλημα, διαπίστωση που ενισχύεται και από την κοινωνική ανθρωπολόγο και συγγραφέα Sheila

Kitzinger, η οποία επισημαίνει ότι πρόκειται για μια εγχείρηση που πραγματοποιείται, εξαιτίας ενός μαιευτήρα-γυναικολόγου που έχει αποτύχει να αντιμετωπίσει το φόβο και την ανησυχία μιας γυναίκας (Margulis, 2013: 82· Kitzinger, 2006: 158) ή ακόμη και το δικό του φόβο για τον ίδιο τον τοκετό, όπως επιπλέον επισημαίνει η Farah Diaz-Tello, δικηγόρος στον *Οργανισμό Εθνικών Συνηγόρων Εγκύων Γυναικών* στις ΗΠΑ και η ιατρική ανθρωπολόγος Robbie Davies-Floyd (Freedom for Birth, 2012: 02:18–02:19, 01:20–01:26).

Ειδικότερα, όσον αφορά το φόβο των γυναικών και την τάση να αιτούνται οι ίδιες καισαρική τομή χωρίς να υπάρχουν ιατρικές ενδείξεις παθολογίας, έχει καθιερωθεί πλέον ο όρος «αίτημα της μητέρας για καισαρική τομή». Αυτό εκπορεύεται από μία δέσμη παραγόντων (κυρίως φόβου) και ενδεικτικά συνδέεται: α) με την έλλειψη ενημέρωσης και την αποδοχή ενός διαδεδομένου μύθου ασφάλειας, σύμφωνα με τον οποίο, χάρη στις καισαρικές τομές αποφεύγεται ο τραυματισμός του πυελικού εδάφους ή της περιοχής των γεννητικών οργάνων κατά τον κολπικό τοκετό (συνήθως, εξαιτίας προγενέστερων προβλημάτων) και διευκολύνεται η σεξουαλική δραστηριότητα της γυναίκας, β) με τον φόβο των εγκύων/ επιτόκων να μην τραυματιστεί το νεογνό κατά την έξοδό του από τον κόλπο αλλά και γ) με τον φόβο των γυναικών απέναντι στο ίδιο το γεγονός της γέννας. Όσον αφορά το τελευταίο, ενδέχεται να εμφανιστεί τοκοφοβία απέναντι στην (ακόμη) άγνωστη εμπειρία της γέννας (ειδικά για τις πρωτοτόκες) ή απέναντι στην επανάληψη μίας προγενέστερης τραυματικής εμπειρίας γέννας (Mander, 2007: 143–144· Barrett & McCandlish: 2002, 377–379· Kenny, 2001: 23· Mylonas & Friese, 2015: 491· Soltanifar & Russell, 2012: 267· Garthu-Niegel et al., 2014: 1· Juotkutè et al., 2021: 26, 30).

Επιδράσεις στην υγεία

Η καισαρική τομή, ειδικά αυτή που πραγματοποιείται πριν την έναρξη του τοκετού (η προγραμματισμένη ή/και κατ' επιλογήν), αποτελεί την πιο αρνητικά επιδραστική ιατρική παρέμβαση για την επίτοκο και το έμβρυο, λόγω της απουσίας των ορμονικών και νευρο-ορμονικών επιδράσεων και αλληλεπιδράσεών τους, τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια του τοκετού, συμπεριλαμβανομένων των διακυμάνσεων και κορυφώσεων της (ενδογενούς) ωκυτοκίνης (Buckley & Unväs Moberg στο Downe & Byrom, 2019: 24).

Σε σχέση με τον φυσικό ή φυσιολογικό τοκετό (που η ανάδυση και η επίδραση της ενδογενούς ωκυτοκίνης είναι ανεμπόδιστη ή λιγότερο ανεμπόδιστη, αντιστοίχως), ο εγχειρητικός τοκετός έχει αποδειχθεί, μέσα από επιστημονικές έρευνες, λιγότερο ασφαλής, τόσο ως προς τα ποσοστά θνησιμότητας όσο και ως προς αυτά της νοσηρότητας (που είναι ιδιαίτερος αυξημένα στις ΗΠΑ),⁹ αφού αυτά συνδέονται με βραχυχρόνια και μακροπρόθεσμα δυσμενή προβλήματα σωματικής και ψυχικής υγείας, τόσο για τη μητέρα όσο και για το μωρό (Dahlen et al., 2018). Σύμφωνα, μάλιστα, με

⁹ Για την ακρίβεια, στις ΗΠΑ τα ποσοστά μητρικής θνησιμότητας που το 1987 ήταν 7.2% είχαν ανέλθει το 2018 στο 17.4% (Antoine & Young, 2021, 10–11).

παγκόσμια έρευνα που είχε δημοσιευθεί ήδη από το 2016: όταν τα ποσοστά της καισαρικής τομής υπερβαίνουν το 10%, τότε αυτά δε συνδέονται με μείωση των ποσοστών θνησιμότητας και νοσηρότητας, ούτε των μητέρων ούτε των νεογνών. Μάλιστα, όπως επισημαίνεται, το ποσοστό του 10% είναι αυτό που εξασφαλίζει την επίτευξη της εν λόγω χαμηλότερης θνησιμότητας (Antoine, Young, 2021: 10· Troiano & Witcher, 2018: 222· Ye et al., 2016: 745–753). Με βάση επίσης άλλες (ενδεικτικές) έρευνες, προγενέστερες ή μεταγενέστερες σε σχέση με τις παραπάνω, έχουν εξαχθεί τα παρακάτω ευρήματα/ συμπεράσματα.

Με την καισαρική τομή τα νεογνά διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο για αναπνευστικά προβλήματα και παιδικό άσθμα, δυσκολία θηλασμού και σοβαρό παιδικό άσθμα (αργότερα), αλλεργίες και τροφικές ευαισθησίες, αλλεργική ρινίτιδα, ενώ ορισμένες φορές μπορεί να τραυματιστούν από λανθασμένο χειρισμό του μαιευτήρα–γυναικολόγου. Αξιοσημείωτη είναι, επίσης, έρευνα που υπέδειξε ότι η καισαρική που εφαρμόζεται πριν την έναρξη του τοκετού συνδέεται με αυξημένο ρίσκο οξείας λεμφοβλαστικής λευχαιμίας που εμφανίζεται στην παιδική ηλικία. Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη στο Ηνωμένο Βασίλειο και περιλάμβανε δύο εκατομμύρια μητέρες, η μητρική θνησιμότητα, λόγω επείγουσας καισαρικής τομής, ήταν εννέα φορές πιθανότερη σε σχέση με έναν κολπικό τοκετό, ενώ η μητρική θνησιμότητα, εξαιτίας προγραμματισμένης καισαρικής τομής ήταν τρεις φορές πιθανότερη σε σχέση με έναν κολπικό τοκετό. Σε σχέση, επίσης, με τον κολπικό τοκετό, έχει αποδειχθεί σε άλλη έρευνα ότι το χειρουργείο είναι αυτό που στην πραγματικότητα ευθύνεται για μια αλυσίδα νοσηρών συμβάντων και η μητρική θνησιμότητα μετά την καισαρική είναι τρεις φορές υψηλότερη σε σχέση με τον κολπικό τοκετό (Marcotte et al., 2016· Bager et al., 2008· Thavagnanam et al., 2008· Koplin et al., 2008· Margulis, 2013: 82–83· Kallianidis et al., 2018: 148).

Τα νοσηρά συμβάντα που συνδέονται με την καισαρική τομή είναι τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα, όπως επίσης επισημαίνει από το 2018 το διεθνές επιστημονικό *Lancet*, το οποίο κάνει λόγο για άμεση μητρική θνησιμότητα και νοσηρότητα προερχόμενη από αναισθητικές και ουρολογικές επιπλοκές, από αιμορραγία, λοίμωξη και θρομβοεμβολισμό. Επίσης, με την αύξηση των καισαρικών εμφανίζονται περισσότερα αναπνευστικά προβλήματα στο νεογέννητο, εξαιτίας ιατρογενούς πρόωρου τοκετού, αυτοάνοσα και προβλήματα που σχετίζονται με τη μετέπειτα (παιδική) παχυσαρκία. Είναι ακόμη αξιοσημείωτο ότι η καισαρική τομή επηρεάζει τις επόμενες εγκυμοσύνες, καθώς συνδέεται με αυθόρμητη πρόωρη γέννηση του εμβρύου, ρήξη μήτρας και ανώμαλη τοποθέτησή του, που μπορεί να οδηγήσει σε υπερβολική μητρική αιμορραγία ή/και ανάγκη για υστερεκτομή.

Μετά από καισαρική, υπάρχει πιθανότητα διαρκούς πόνου στο πυελικό έδαφος, εμφάνιση πυκνών συμφύσεων, όπως και δυσκολία ή αδυναμία οι μητέρες να προχωρήσουν σε επόμενη εγκυμοσύνη (προβλήματα γονιμότητας). Σημαντικό είναι, επίσης, ότι η καισαρική τομή έχει συνδεθεί με αυξημένο ρίσκο για άσθμα σε παιδιά ηλικίας οκτώ ετών (ειδικά αν οι γονείς ήδη πάσχουν από αυτό), καθώς και με κίνδυνο ανάπτυξης καρδιαγγειακής νόσου, ακόμη και σε παιδιά δέκα ετών

(ειδικά, εάν έχουν αυξημένο δείκτη μάζας σώματος). Σύμφωνα ακόμη με τα ευρήματα μιας σχετικά πρόσφατης συστηματικής ανασκόπησης και μετα-ανάλυσης, η καισαρική τομή αυξάνει τις πιθανότητες για διαταραχές που εντάσσονται στο φάσμα του αυτισμού και για το λόγο αυτό οι ερευνητές προτείνουν με σαφήνεια τη συνετή της χρήση, ενώ μία άλλη έρευνα σε αυτή την κατεύθυνση επισημαίνει ότι η γενική αναισθησία για την καισαρική τομή ίσως είναι αυτή που ευθύνεται για τη διαταραχή του αυτισμού (Visser et al., 2018: 1286· Zhang et al., 2019: 1, 14· Latthe et al., 2006· Gurol-Urganci et al., 2013· Lyell et al., 2005· Roduit et al., 2009· Kuhle et al., 2015· Begum et al., 2022· Huberman Samuel et al., 2019).

Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, βάσει των σύγχρονων στοιχείων και ευρημάτων που έχουν συγκεντρωθεί από τις επιστημονικές έρευνες, εξαιτίας της καισαρικής τομής αλλά και της συνεπαγόμενης απώλειας του μικροβιώματος (Microbirth, 2014: 09:29–10:06, 14:25–16:15), φαίνεται να προκύπτουν διαφόρων ειδών βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα προβλήματα υγείας, τόσο για τη μητέρα όσο και για το μωρό. Τα νέα ζητήματα που ανοίγονται εκτείνονται σε ένα ευρύ, σύνθετο φάσμα και συνδέονται, για παράδειγμα, με την εγκατάσταση του θηλασμού ή με τις επόμενες εγκυμοσύνες, με τη γνωστική ανάπτυξη του μωρού, με τη μετέπειτα παχυσαρκία, με το διαβήτη τύπου 1, με το άσθμα, με τη νόσο του Crohn, την κοιλιοκάκη, τις καρδιαγγειακές παθήσεις, ορισμένα είδη καρκίνου και την παιδική λεμφοβλαστική λευχαιμία (όπως αναφέρθηκε παραπάνω), με ψυχικές διαταραχές, ενώ γίνεται λόγος ακόμη και για επιγενετικές αλλαγές,¹⁰ λόγω απουσίας της σποράς του μικροβιώματος. Η σημασία του τελευταίου μάλιστα φαίνεται να είναι τόσο σημαντική, που τα τελευταία χρόνια έχουν διεξαχθεί πολλές επιστημονικές έρευνες σχετικά με τη σύνθεση, τη λειτουργία και τις επιδράσεις από τη μερική ή ολική του έλλειψη στον ανθρώπινο οργανισμό και την ποιότητα της ζωής του ανθρώπου, παρόλο που από τη στιγμή της γέννησής του η βιοϊατρική τον αντιμετωπίζει περισσότερο μηχανιστικά.

Η κλασική μέθοδος της καισαρικής τομής έχει ως αποτέλεσμα να καθυστερεί η επαφή των γονιών (ειδικά της μητέρας) με το νεογέννητο, να συνδράμει αρνητικά στην ικανοποίηση της μητέρας από τη διαδικασία της γέννας και να μειώνει τα ποσοστά θηλασμού. Σε συνδυασμό με άλλες αρνητικές επιδράσεις της, έχει ξεκινήσει από ορισμένους (λίγους) ειδικούς μία προσπάθεια βίωσης «φυσικής» ή «πιο ανθρώπινης» καισαρικής τομής, δηλαδή μιας χειρουργικής επέμβασης στον τοκετό που μιμείται –στον βαθμό που αυτό είναι εφικτό– την κατάσταση που δημιουργείται μετά από έναν κοιλιακό τοκετό. Αν και απαιτούνται περαιτέρω έρευνες για το μετασχηματισμό της καισαρικής τομής

¹⁰ Ο Schlinzig και οι συνεργάτες του (2009) έχουν επισημάνει ότι κατά την επιγενετική διαμόρφωση στον τοκετό τα βρέφη που έχουν γεννηθεί με καισαρική παρουσιάζουν μεγαλύτερη μεθυλίωση στο DNA απ' ό,τι αυτά που έχουν γεννηθεί κοιλιακά. Ο τομέας της επιγενετικής στον τοκετό είναι ένας καινούριος ιατρικός κλάδος που μελετά τις κληρονομικές αλλαγές των γονιδίων, οι οποίες είναι ανεξάρτητες από το DNA που κληρονομεί κάθε άνθρωπος από τη μητέρα και τον πατέρα του. Όπως εξηγούν οι ειδικοί ερευνητές του θέματος, Hannah Dahlen, Neena Modi και Matthew Hyde, η γέννηση φαίνεται ότι είναι το κρίσιμο εκείνο στάδιο κατά το οποίο ενεργοποιούνται και απενεργοποιούνται τμήματα των ανθρώπινων γονιδίων (Microbirth, 2014: 34:57–36:05· Dahlen et al., 2013: 656).

και το βαθμό επιτυχούς έκβασής της, αυτό που επιχειρείται πρακτικά είναι, για παράδειγμα, να μπορούν οι γονείς να παρακολουθήσουν την επέμβαση ως ενεργά συμμετέχοντες, η διαδικασία να ακολουθεί πιο αργούς ρυθμούς και το νεογνό να μεταφέρεται αμέσως στο στήθος της μητέρας του για να επιτευχθεί η επαφή δέρμα με δέρμα (Antoine, Young, 2021: 9· Sandall et al., 2018: 1349–1357· Yasmin et al., 2017· Keag, et al., 2018· Blaser & Dominguez–Bello, 2016· Combellick et al., 2018: 1· Polidano et al., 2017: 1· Zhong et al., 2019: 1, 8–10· Stanislawski et al., 2018· Stewart et al., 2018· Vetanen et al., 2018· Greaves, 2018: 471· Pannaraj et al., 2017: 647· Tamburini et al., 2016: 713· Schlinzig et al., 2009: 1096· Lillycrop & Burdge, 2011: 72· Smith et al., 2008: 1037).

Λόγω των παραπάνω παλαιότερων αλλά και σύγχρονων, επικαιροποιημένων (*up-to-date*) και τεκμηριωμένων (*evidence-based*) επιστημονικών άρθρων που προβάλλουν την παρούσα επιστημονική στάθμη (*state-of-the-art*) τόσο της μαιευτικής (*midwifery*) όσο και της μαιευτικής–γυναικολογίας (*obstetrics*) αλλά και των επιστημονικών πεδίων που επίσης διερευνούν συστηματικά τον τοκετό και ειδικότερα την καισαρική τομή (όπως, για παράδειγμα, η κοινωνική ανθρωπολογία ή το πεδίο πολιτικών υγείας), διεθνείς και εθνικοί οργανισμοί στο σύγχρονο δυτικό κόσμο –όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ)– επισημαίνουν από τη δεκαετία του 1980 μέχρι και σήμερα την άμεση ανάγκη μείωσης των αυξημένων και αυξητικών ποσοστών της καισαρικής τομής. Είναι χαρακτηριστική η επισήμανση του Οργανισμού *Lamage International* που επιμένει να επισημαίνει ότι στις περιπτώσεις που κάθε φορά ο γιατρός επεμβαίνει στη φυσική ροή του τοκετού πρέπει να βασίζεται σε στοιχεία που αποδεικνύουν ότι κάθε ιατρική του πράξη έχει μεγαλύτερες πιθανότητες οφέλους παρά βλάβης για την επίτοκο και το έμβρυο/νεογνό/μωρό (WHO, 2015· 1996· Lothian, 2013).

Με άλλα λόγια, ένα σημαντικό μέρος της σύγχρονης προσέγγισης διαφόρων επιστημών για τον τοκετό (ειδικότερα το χειρουργικό) υποδεικνύει σαφώς και υποστηρίζει επίμονα και επανειλημμένα τη μείωση και αποφυγή των καισαρικών τομών που εφαρμόζονται αναίτια (χωρίς παθολογία), μέσω μίας δομικής ή/και πολιτισμικής ιατρογένεσης (Ιλλιτς, 2010: 9–14) με νέους όρους στο σύγχρονο δυτικό κόσμο.

Συμπεράσματα

Η θέση και η συνδρομή της τεχνολογίας και ειδικότερα της ιατρικής τεχνολογίας στην ιστορία του τοκετού στο δυτικό κόσμο δεν ήταν πάντα δεδομένη. Στην ιστορική αναδρομή του παρόντος άρθρου, εκκινώντας από την αρχαιότητα και εκβάλλοντας στο σημερινό συγκείμενο, έχοντας ως σημείο αναφοράς την πιο επεμβατική και ευρέως γνωστή ιατρική πρακτική στον τοκετό –αυτή της καισαρικής τομής– αναδείχθηκε ότι η υπεροχή της ιατρικής επιστήμης, του ιατρικού επαγγέλματος, της τεχνολογίας και ειδικότερα της ιατρικής τεχνολογίας επήλθε σταδιακά και εν τέλει εδραιώθηκε μέσα από την αλληλεπίδραση και τις συναρμογές με τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες, προβάλλοντας

άλλοτε τις θετικές της επιπτώσεις στον τοκετό και άλλοτε τις αρνητικές –στο βαθμό που αυτές γίνονταν και γίνονται αντιληπτές.

Ο εγχειρητικός/χειρουργικός τοκετός αποτελεί μέχρι σήμερα μία σοβαρή και σωτήρια ιατρική επέμβαση. Ωστόσο, στη μετανεωτερική συνθήκη τα υπεραυξημένα, παντελώς αναίτια, αχρειαστα αλλά και επιβλαβή ποσοστά της σε παγκόσμια κλίμακα υποδεικνύουν ότι έχει καταστεί μία από τις πλέον πιο γνωστές ιατρικές πρακτικές ρουτίνας. Εφαρμόζεται στη συντριπτική πλειονότητα των τοκετών αδιακρίτως και υπάρχει η τάση να γίνεται υπέρβαση του λεπτού ορίου μεταξύ της ιατρικής ένδειξης και της έκτακτης ανάγκης της καισαρικής τομής (από τη μια), και της επιβολής της ως του μοναδικού τρόπου σωτήριας έκβασης (από την άλλη). Αυτό ισχύει για το νοσοκομειακό/μαιευτηριακό τοκετό, καθώς σύμφωνα με έρευνες η πιθανότητα εφαρμογής της καισαρικής τομής είναι μικρότερη στον τοκετό εκτός νοσοκομείου/μαιευτηρίου και η πλειονότητα των επιτόκων στο νοσοκομείο/μαιευτήριο καταλήγουν σε αυτή, λόγω ψευδοπροβλημάτων και ψευδοδιλημμάτων, δηλαδή τέτοιων για τα οποία θα μπορούσε να είχε γίνει πρόβλεψη, καθώς και πρόληψη με λιγότερο επεμβατικούς τρόπους (Sakala, 1993: 1185–1186).

Όπως αναδείχθηκε στην παρούσα συμβολή, με βάση ορισμένες διαχρονικές αλλά και πιο επίκαιρες επιστημονικές έρευνες και δημοσιεύσεις επιστημονικών άρθρων από διακριτά επιστημονικά πεδία σχετικά με τον τοκετό, σήμερα έχει δημιουργηθεί ένα –τις περισσότερες φορές δυσδιάκριτο ή και αόρατο εν πολλοίς πολιτισμικό– όριο μεταξύ της φυσιολογίας και της παθολογίας στον τοκετό, και κατ' επέκταση ένα όριο ανάμεσα στη διάσωση μέσω της καισαρικής (από τη μια) και της αναίτιας εκτροπής του τοκετού από την ομαλή, μη παρεμβατική πορεία του (από την άλλη). Όταν το όριο αυτό, για μια σειρά από (ευρύτερους) πολιτισμικούς λόγους (που μπορεί να λειτουργούν και συνδυαστικά) παραβλέπεται –και μάλιστα μέσω των ίδιων μηχανισμών/τεχνολογιών εξουσίας (Φουκό, 1987) που έχουν τη δυνατότητα να αναχαιτίσουν αυτή την παράβλεψη– τότε αφήνεται το περιθώριο να ασκηθεί μια μορφή βιοεξουσίας στην επίτοκο, που την καθιστά ακόμη πιο ευάλωτη απ' ό,τι ορίζει η ίδια η κατάσταση της εγκυμοσύνης και του τοκετού.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η τάση κατάχρησης της καισαρικής στο σημερινό συγκείμενο δε μεταβάλλει ελπιδοφόρα τα ποσοστά θνησιμότητας και τα ποσοστά νοσηρότητας σε σχέση με αυτά του κολπικού ή του φυσικού τοκετού. Αν και η αιτία, η μέθοδος, το περιεχόμενο και η ασφάλεια της καισαρικής τομής ως πρακτικής έχει μετασχηματιστεί σε μεγάλο βαθμό ποιοτικά (ιατρικά), τα ποσοτικά δεδομένα υποδεικνύουν για αρκετές δεκαετίες τις προβληματικές πρακτικές που χρήζουν επιτακτικών αλλαγών στο κυρίαρχο, βιοϊατρικό μοντέλο τοκετού στο δυτικό κόσμο. Καθώς κάθε καισαρική τομή δεν εφαρμόζεται ποτέ εν κενώ αλλά σε ένα ιατροτεχνολογικό/νοσοκομειακό/μαιευτηριακό σύστημα υγείας που κάθε φορά αλληλεπιδρά με την εκάστοτε κοινωνία και τις εκφάνσεις του πολιτισμού συνολικά, αυτό που συμβαίνει σήμερα στον τοκετό και αφορά ειδικότερα την καισαρική τομή –με σημείο αναφοράς τη μείωση των ποσοστών νοσηρότητας και κυρίως θνησιμότητας– θα μπορούσε να συνοψιστεί σε αυτό που αναφέρει χαρακτηριστικά ο κοινωνιολόγος

και φιλόσοφος Zygmunt Bauman: 'Ότι το ιδεώδες της θανάτωσης του θανάτου [έχει τη δυνατότητα να] μετατρέπεται σε πρακτική [οιονεί] θανάτωσης ανθρώπων (WHO, 1996· 2015· Lokugamage στο Hayes–Klein, 2012: 111· Sakala, 1993: 1177· The Lancet, 2018: 1279· Foucault, 2011: 112–113· Σαββάκης & Αναστασίου, 2021: 481–491· Αναστασίου στο Τζανάκη, 2021: 624–628· Bauman στο Μακρυγιώτη, 2008: 150).

Βιβλιογραφία

Α. Στην ελληνική γλώσσα

(α) Ονόματα συγγραφέων στην ελληνική γλώσσα

- Αναστασίου, Α.Κ. (2021). Οι αθέατες όψεις της πολιτικής διαχείρισης του τοκετού στην ύστερη νεωτερικότητα: Από τον πόνο έως τον βιασμό. Από την ευεξία έως τον οργανισμό. Στο Δ. Τζανάκη (επιμ.), *Υγεία, Καύλα και Επανάσταση*. Αθήνα: Ασίνη, σσ. 599–628.
- Γεωργακόπουλος Α.Π. (1959). Από την Ιστορία της Καισαρικής Τομής. *Eleutho*, 1(11): 29–30 <http://www.elefthw.gr/pdf-149082-75255?filename=%20%20%20%20%20.pdf>
- Ίλλιτς, Ι. (2010). *Ιατρική Νέμεση. Η Απαλλοτριώση της Υγείας* (μτφρ.: Β. Τομανάς). Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
- Μανταλενάκης, Ι.Σ. (2008). Η εξέλιξη της καισαρικής τομής από τον 19^ο στον 20^ο αιώνα, *Ελληνική Μαιευτική & Γυναικολογία*, 20(2): 115–120.
- Οντάν, Μ. (2005). *Η Καισαρική Τομή και ο Φυσιολογικός Τοκετός* (μτφρ.: Κ. Θεοδωρήμπασης, επιμ.: Μ. Καλονά, επιστ. επιμ.: Ρ. Τραγέα). Αθήνα: Ρέω.
- Σαββάκης, Μ., Αναστασίου, Κ. (2021). Καισαρική τομή και εναλλακτικές προσεγγίσεις για τον τοκετό στη σύγχρονη Ελλάδα. Στο Ναγόπουλος Ν. (επιμ.), *Οι Κοινωνικές Επιστήμες Σήμερα. Διλήμματα και Προοπτικές πέρα από την Κρίση*. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, σσ. 481–491.
- Τζεβελέκης, Φ., Παπαδόπουλος, Α., Τσαλίκη, Τ., Σταματόπουλος, Π.Χ. (2008). Καισαρική τομή: νεότερα δεδομένα. *Ελληνική Μαιευτική & Γυναικολογία*, 20(2): 130–145. https://www.iatrikionline.gr/ELL_M_2_2008/5.pdf
- Φουκό, Μ. (1987). *Εξουσία, γνώση και ηθική* (μτφρ.: Ζ. Σαρίκας). Αθήνα: Ύψιλον.

(β) Ονόματα συγγραφέων στην αγγλική γλώσσα

- Bauman, Z. (2008). Θνητότητα, αθανασία και άλλες στρατηγικές ζωής. Στο Μακρυγιώτη, Δ. (επιμ., εισ.), *Περί Θανάτου. Η Πολιτική Διαχείριση της Θνητότητας* (μτφρ.: Κ. Αθανασίου). Αθήνα: Νήσος, σσ. 131–163.
- Bauman, Z. (2007). *Ρευστός Φόβος* (μτφρ.: Γ. Καράμπελας). Αθήνα: Πολύτροπον.
- Knott, S. (2020). *Μητέρες. Μια Αντισυμβατική Ιστορία* (μτφρ.: Σ. Κάσδαγλη). Αθήνα, Μεταίχιμο.
- Lothian, A.J. (2013). Κατά τη διάρκεια του τοκετού σας αποφύγετε παρεμβάσεις που δεν είναι απαραίτητες για ιατρικούς λόγους. Στο *Ασφαλείς Πρακτικές που Προάγουν το Φυσιολογικό Τοκετό* (μτφρ.: Γ. Γεωργίου, Ε. Φιλίππáκη, Μ. Ανδρεουλάκη). In Joy Birth & Parenting Education and Lamage International.

Β. Στην αγγλική γλώσσα

- Antoine, C., Young, K.B. (2021). Cesarean section one hundred years 1920–2020: the good, the bad and the ugly. *Journal of Perinatal Medicine*, 49(1): 5–16.
- Bager, P, Wohlfahrt, J., Westergaard, T. (2008). Caesarean delivery and risk of atopy and allergic disease: meta-analyses. *Clinical & Experimental Allergy. Trusted Evidence in Allergy*, 38(4): 634–642.

- Barret, G., & McCandlish, R. (2002). Caesarean section: better for your sex life? A review of the evidence. *MIDIRS Midwifery Digest*, 12(3): 377–379.
- Begum, T., Fatima, Y., Anuradha, S., Hasan, M., Mamun, A.A. (2022). Longitudinal association between caesarean section birth and cardio-vascular risk profiles among adolescents in Australia. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 46(6): 776–783.
- Betran, P.A., Temmerman, M., Kingdon, C., Mohiddin, A., Opiyo, N., Torloni, M.R., Zhang, J., Musana, O., Wanyonyi, Z.A., Gülmezoglu, M/A., Downe, S. (2018). Optimising caesarean section use 3. Interventions to reduce unnecessary caesarean sections in healthy women and babies. *The Lancet*, 392: 1358–1368.
- Blaser, J.M & Dominguez-Bello, G.M. (2016). The human microbiome before birth. *Cell Host & Microbe*, 20: 558–560.
- Boerma, T., Ronsmans, C., Melesse, Y.D., Barros, J.D.A., Barros, C.F., Juan, L., Moller, A-B., Say, L., Hosseinpoor, R.A., Yi, M., de Lyra Rabello Neto, D., Temmerman, M. (2018). Optimising caesarean section use 1. Global epidemiology of use of and disparities in caesarean sections. *The Lancet*, 392: 1341–1348.
- Boley, P.J. (1935). The history of caesarean section. *Canadian Medical Association Journal*, 32(5): 557–559. <https://www.cmaj.ca/content/145/4/319>.
- Buckley, S., Uvnäs Moberg, K. (2019). Nature and consequences of oxytocin and other neurohormones during the perinatal period. Στο Downe, S., Byrom, S. (επιμ.). *Squaring The Circle: Normal Birth Research, Theory And Practice in a Technological Age*. London: Pinter & Martin Ltd, σσ: 19–31.
- Combellick, L.J., Shin, H., Shin, D., Cai, Y., Hagan, H., Lacher, C., Lin, L.D., McCauley, K., Lynch, V.S., Dominguez-Bello, M.G. (2018). Differences in the fetal microbiota of neonates born at home or in the hospital. *Scientific Reports*, 8(15660): 1–9.
- Dahlen, G.H, Foster, J.P., Psaila, K., Spence, K., Badawi, N., Fowler, C., Schmied, V., Thornton, C. (2018). Gastro-oesophageal reflux: a mixed methods study of infants admitted to hospital in the first 12 months following birth in NSW (2000–2011). *BMC Pediatrics*, 18(30): 1–15.
- Dahlen, G.H, Kennedy, H.P., Anderson, C.M., Bell, A.F., Clark, A., Ohm, J.E., Shearman, A.M., Taylor, J.Y., Wright, M.L., Downe, S. (2013). The EPIIC hypothesis: intrapartum effects epigenome and consequent health outcomes. *Medical Hypothesis*, 80(5): 656–662.
- Fissell, E.M. (2008). Introduction: women, health, and healing in early modern Europe. *Bulletin of The History of Medicine*, 82(1): 1–17.
- Foucault, M. (2011). *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Ι. Η Βούληση για γνώση* (μτφρ.: Τ. Μπέτζελος). Αθήνα: Πλέθρον.
- Garthus-Niegel, S., von Soest, T., Knoph, C., Simonsen, B.T., Torgersen, L., Eberhard-Gran, M. (2014). The influence of women’s preferences and actual mode of delivery on post-traumatic stress symptoms following childbirth: a population-based, longitudinal study. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 14(191): 1–10.
- Gaskin, M.I. (2011). *Birth Matters. A Midwife’s Manifesta*. London: Pinter & Martin.
- Greaves, M. (2018). A causal mechanism for childhood acute lymphoblastic leukaemia. *Nature Reviews*, 18: 471–484.
- Gurol-Urganci, I., Bou-Antoun, S., Lim, C., Cromwell, D., Mahmood, T., Templeton, A., Meulen, J. (2013). Impact of caesarean section on subsequent fertility: a systematic review and meta-analyses. *Human Reproduction*, 28(7): 1943–1952.
- Hill, M. (2019). *Give Birth Like A Feminist. Your Body. Your Baby. Your Choices*. Great Britain: Harper Collins Publishers Ltd.
- Huberman Samuel, M., Meiri, G., Dinstein, I., Flusser, H., Michaelovski, A., Bashiri, A., Menashe, I. (2019). Exposure to general anesthesia may contribute to the association between cesarean delivery and autism spectrum disorder. *PubMed*, 49(8): 3127–3135.

- Juotkutė, M., Papiėvytė, A., Machtejevienė, E. (2021). First-time delivering women's fears of childbirth and it's relation to delivery outcomes at a university hospital in Lithuania. *Visuomenės Sveikata/ Public Health. Sveikatos Mokslai/ Health Sciences in Eastern Europe*, 31(3): 26–32.
- Kallianidis, F.A., Schutte, M.J., van Roosmalen, J., van den Akker, T. (2018). Maternal mortality after cesarean section in The Netherlands. *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, 229: 148–152.
- Keag, E.O., Norman, E.J., Stock, J.S. (2018). Long-term risks and benefits associated with cesarean delivery for mother, baby, and subsequent pregnancies: systematic review and meta-analysis. *PLoS Med*, 15(1): 1–22.
- Kenny, M.: (2001). Why honeymoon-flesh vaginas are in vogue. *Nursing Times*, 97(25): 23.
- Kitzinger, S. (2006). *Birth Crisis*. USA & Canada: Routledge.
- Koplin, J., Allen, K., Gurrin, L., Osborne, N., Tang, L.M., Dharmage, S. (2008). Is caesarean delivery associated with sensitization to food allergens and IgE-mediated food allergy? A systematic review. *Pediatric Allergy and Immunology*, 19: 682–687.
- Kuhle, S., Tong, S.O., Woolcott, G.C. (2015). Association between caesarean section and childhood obesity: a systematic review and meta-analyses. *Obesity Reviews*, 16: 295–303.
- Latthe, P., Mignini, L., Gray, R., Hills, R., Khan, K. (2006). Factors predisposing women to chronic pelvic pain: a systematic review. *BMJ*, 332: 749–755.
- Lillicrop, A.K., Burdge, C.G. (2011). Epigenetic changes in early life and future risk of obesity. *International Journal of Obesity*, 35: 72–83.
- Lyell, J.D., Caughey, B.A., Hu, E., Daniels, K. (2005). Peritoneal closure at primary cesarean delivery and adhesions. *Obstetrics & Gynecology*, 106(2): 275–280.
- Lokugamage, A. (2012). In pursuit of the benefits of physiological birth. Στο Hayes–Klein, H. (επιμ.), *Conference Papers/ Human Rights in Childbirth*. International Conference of Jurists, Midwives & Obstetricians. Hague: Bynkershoek Publishing, σσ. 108–114.
- Lurie, S. (2005). The changing motives of cesarean section: from the ancient world to the twenty-first century. *Archives of Gynecology and Obstetrics*, 271: 281–285.
- Mander, R. (2007). *Caesarean. Just Another Way of Birth?* London & New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Marcotte, L.E., Thomopoulos, P.T., Infante-Rivard, C., Clavel, J., Petridou, T.E., Schüz, J., Ezzat, S., Dockerty, D.J., Metayer, C., Magnani, C., Scheurer, E.M., Mueller, A.B., Mora, M.A., Wesseling, C., Skalkidou, A., Rashed, M.W., Francis, S.S., Ajrouche, R., Erdmann, F., Orsi, L., Spector, G.L. (2016). Caesarean delivery and risk of childhood leukaemia: a pooled analysis from the Childhood Leukemia International Consortium (CLIC). *The Lancet* <http://www.thelancet.com/pdfs/journals/lanhae/PIIS2352-3026%2816%2900002-8.pdf>
- Margulis, J. (2013). *The Business of Baby: What Doctors Don't Tell You, What Corporations Try to Sell You, and How to Put Your Baby Before Their Bottom Line*, New York: Scribner.
- McConville, F., Shah, N. (2019). Foreword. Στο Downe, S. & Byrom, S. (επιμ.), *Squaring the Circle: Normal Birth Research, Theory and Practice in a Technological Age*. London: Pinter & Martin Ltd, σσ: 9–10.
- Mylonas, I., Friese, K. (2015). Indications for and risks of elective cesarean section. *Medicine*, 112: 489–499.
- NICE (2021). *Caesarean Birth*. NICE guideline 192.
- Odent, M. (2002). *The Farmer And the Obstetrician*. London: Free Association Books.
- Pannaraj, S.P., Li, F., Cerini, C., Bender, M.J., Yangm S., Rollie, A., Adisetiyo, H., Zabih, S., Lincez, J.P., Bittinger, K., Bailey, A., Bushman, D.F., Sleasman, W.J., Aldrovandi, M.G. (2017).

- Association between breast milk bacterial communities and establishment and development of the infant gut microbiome. *JAMA Pediatrics*, 171(7): 647–654.
- Polidano, C., Zhu, A., Bornstein, C.J. (2017). The relation between cesarean birth and child cognitive development. *Scientific Reports*, 7(11483): 1–10.
- Pottier–Sperry F. (1996). “L’hysterotomotokie ou enfentement caesarien” de François Rousset (Paris, 1581). Le livre d’un imposteur ou celui d’un précurseur? *History of Science and Medicine*, 30(2): 259–268.
- Roduit, C., Scholtens, S., de Jongste, J.C., Wijgal, A.H., Gerritsen, J., Postma, D.S., Brunekreef, B., Hoekstra, M.O., Aalberse, R., Smit, H.A. (2009). Asthma at 8 years of age in children born by caesarean section. *Thorax*, 64: 107–113.
- Sakala, C. (1993). Medically unnecessary cesarean section births: introduction to a symposium. *Social Science & Medicine*, 37(10): 1177–1198.
- Sandall, J., Tribe, M.R., Avery, L., Mola, G., Visser, H.A.G., Homer, S.E.C., Gibbons, D., Kelly, M.N., Powell Kennedy, H., Kidanto, H., Taylor, P., Temmerman, M. (2018). Optimising caesarean section use 2. Short–term and long–term effects of caesarean section on the health of women and children. *The Lancet*, 392: 1349–1357.
- Schlinzing, T., Johansson, S., Gunnar, A., Ekström, T.J., Norman, M. (2009). Epigenetic modulation at birth – altered DNA – methylation in white blood cells after caesarean section. *Acta Paediatrica*, 98: 1096–1099.
- Smith, J., Plaat, F., Fisk, M.N. (2008). The ‘natural’ caesarean: a woman–centred technique. *BJOG. An International Journal of Obstetrics and Gynaecology*, 115: 1037–1042.
- Sobhy, S., Arroyo–Manzano, D., Murugesu, N., Karthikeyan, G., Kumar, V., Kaur, I., Fernandez, E., Gundabattula, R.S., Betran, P.A., Khan, K., Zamora, J., Thangaratinam, S. (2019). Maternal and perinatal mortality and complications associated with caesarean section in low–income and middle–income countries: a systematic review and meta–analysis. *The Lancet*, 393: 1973–1983.
- Soltanifar, S. & Russell, R. (2012). The National Institute for Health and Clinical Excellence (NICE) guidelines for caesarean section, 2011 update: implications for the anaesthetist. *International Journal of Obstetric Anesthesia*, 21: 264–272.
- Stanislawski, A.M., Dabellea, D., Wagner, D.B., Iszatt, N., Dahl, C., Sontag, K.M., Knight, R., Lozupone, A.C., Eggesbø (2018). Gut microbiota in the first 2 years of life and the association with body mass index at age 12 in a Norwegian birth cohort. *National Library of Medicine*, 9(5).
- Stewart, J.C., Ajami, J.N., O’Brien, L.J., Hutchinson, S.D., Smith, P.D., Wong, C.M., Ross, C.M., Lloyd, E.R., Doddapaneni, H.V., Metcalf, A.G., Muzny, D., Gibbs, A.R., Vatanen, T., Huttenhower, C., Xavier, J.R., Rewers, M., Hagopian, W., Toppari, J., Ziegler, A.–G., She, J.–X., Akolkar, B., Lernmark, A., Hyoty, H., Vehik, K., Krischer, P.J., Petrosino, F.J. (2018). Temporal development of the gut microbiome in early childhood from the TEDDY study, *Nature*, 562: 583–588.
- Tamburini, S., Shen, N., Chih Wu, H., Clemente, C.J. (2016). The microbiome in early life: implications for health outcomes. *Nature Medicine*, 22: 713–722.
- Thavagnanam, S., Fleming, J., Bromley, A., Shields, D.M., Cardwell, R.C. (2008). A meta–analysis of the association between caesarean section and childhood asthma. *Clinical & Experimental Allergy. Trusted Evidence in Allergy*, 38(4): 629–633.
- Todman, D. (2007). A history of caesarean section: from ancient world to the modern era. *Australian and New Zealand Journal of Obstetrics and Gynaecology*, 47(5): 357–361.

- Troiano, H.N., Witcher, M.P. (2018). Maternal mortality and morbidity in The United States: classification, causes, preventability, and critical care obstetric implications. *Perinatal & Neonatal Nursing*, 32: 222–231.
- Turkel, D.K. (1995). *Women, Power and Childbirth: A Case Study of a Free-standing Birth Center*. USA: Greenwood Publishing Group.
- The Lancet, 2018. Editorial: Stemming the global caesarean section epidemic. *The Lancet*, 392: 1279.
- VanGompel, W.E., Perez, S., Datta, A., Wang, C., Cape, V., Main, E. (2019). Cesarean overuse and the culture of care. *Health Services Research*, 54: 417–424.
- Vatanen, T., Franzosa, A.E., Schwager, R., Tripathi, S., Arthur, D.T., Vehik, K., Lernmark, Å., Hagopian, A.W., Rewers, J.M., She, J.-X., Toppari, J., Ziegler, A.-G., Akolkar, B., Krischer, P.J., Stewart, J.C., Ajami, J.N., Petrosino, F.J., Geversm D., Lähdesmäki, Vlamakis, H., Huttenhower, C., Xavier, J.R. (2018). The human gut microbiome in early – onset type 1 diabetes from the TEDDY study. *Nature*, 562.
- Vedam, S., Stoll, K., Khemet Taiwo, T., Rubashkin, N., Cheyney, M., Staruss, N., McLemore, M., Cadena, M., Nethery, E., Rushton, E., Schummers, L., Declercq, E., GVtM–US Steering Council (2019). The giving voice to mothers study: inequity and mistreatment during pregnancy and childbirth in The United States. *Reproductive Health*, 16(77): 1–18.
- Visser, H.A.G., Ayres–de–Camposm D., Barnea, R.E., de Bernis, L., Di Renzo, G.C., Escobar Vidarte, M.F., Lloyd, I., Nassar, H.A., Nicholson, W., Shah, K.P., Stones, W., Sun, L., Theron, B.G., Walani, S. (2018). FIGO position paper: how to stop the caesarean section epidemic, 392(10155): 1286–1287.
- Yasmin, F., Min Tun, H., Brian Konya, T., Guttman, S.D., Chari, S.R., Field, J.C., Becker, B.A., Mandhane, J.P., Turvey, E.S., Subbarao, P.m Sears, R.M., CHILD Sudy Investigators, Scott, A.J., Dinu, I., Kozyrsjyj, L.A. (2017). Cesarean section, formula feeding, and infant antibiotic exposure: separate and combined impacts on gut microbial changes in later infancy. *Frontiers in Pediatrics*, 5(200): 1–13.
- Ye, J., Zhang, J., Mikolajczyk, R., Torloni, R.M., Gülmezoglu, M.A., Betran, P.A. (2016). Association between rates of caesarean section and maternal and neonatal mortality in the 21st century: a worldwide population–based ecological study with longitudinal data. *BJOG. An International Journal of Obstetrics and Gynaecology*, 123(5): 745–753.
- Walker, K.F., Cohen, A.L., Walker, S.H., Allen, K.M., Baines, D.L., Thornton, J.G. (2014). The dangers of the day of birth. *Royal College of Obstetricians and Gynaecologists*, 121(6): 714–718.
- Watts, G. (2018). Profile. Ana Pilar Betrán: seeking the optimum use of caesarean section. *The Lancet*, 392(10155): 1301.
- WHO (2015). *Statement on Caesarean Section Rates*. Geneva: Department of Reproductive Health & Research, Geneva, Switzerland.
- WHO (1996). *Care in Normal Birth: A Practical Guide, Safe Motherhood*. Geneva: Department of Reproductive Health & Research.
- Wiklund, I., Mauakowa Malata, A., Fen Cheung, N., Cadee, F. (2018). Appropriate use of caesarean section globally requires a different approach. *The Lancet*, 392: 1288–1289.
- Zhang, T., Sidorchuk, A., Sevilla-Cermeño, L., Vilaplana-Pérez, A., Chang, Z., Larsson, H., Mataix-Cols, D., de la Cruz, L.F. (2019). Association of cesarean delivery with risk of neurodevelopmental and psychiatric disorders in the offspring. A systematic review and meta-analysis. *Jama Network Open*, 2(8): 1–19.
- Zhong, H., Penders, J., Shi, Z., Ren, H., Cai, K., Fang, C., Ding, Q., Thijs, C., Blaak, E.E., Stehouwer, D.A.C., Xu, X., Yang, H., Wang, Jian, Wang, Jun, Jonkers, M.A.E.D., Masclee, A.M.A., Brix,

- S.m Li, J., Arts, C.W.I., Kristainsen, K. (2019). Impact of early events and lifestyle on the gut microbiota and metabolic phenotypes in young school-age children. *BMC*, 7(2): 1–14.
- Zink, C. (edit.) (1988). *Dictionary of Obstetrics and Gynecology*. Berlin & New York: Walter de Gruyter & Co.

Ντοκιμαντέρ

- Microbirth, 2014: Toni Harman και Alex Wakeford, One World Birth, Alto Films Ltd.
- Freedom for Birth. The Mothers Revolution, 2012: Toni Harman και Alex Wakeford, One World Birth, Alto Films Ltd.

Διαδικτυακές πηγές

- «Περιτομή». *Βικιπαίδεια. Η Ελεύθερη Εγκυκλοπαίδεια*:
<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%AE>
- “WHO Statement on Caesarean Section Rates”. *World Health Organization 2015*:
http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/161442/1/WHO_RHR_15.02_eng.pdf?ua=1
- “Caesarean section rates continue to rise, amid growing inequalities in access”. *World Health Organization 2021*: <<https://www.who.int/news/item/16-06-2021-caesarean-section-rates-continue-to-rise-amid-growing-inequalities-in-access>>.

Σύντομα Βιογραφικά

Η **Κατερίνα Α. Αναστασίου** είναι Διδασκώρισα Κοινωνιολογίας της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου (Υπότροφος ΙΚΥ), εκπονώντας διδακτορική διατριβή με τίτλο «Η βιωμένη εμπειρία του τοκετού στο νοσοκομείο και στο σπίτι. Μελέτη περίπτωσης στη Χαλκίδα», τα επιστημονικά πεδία της οποίας περιλαμβάνουν την κοινωνιολογία της υγείας και της ασθένειας, την κοινωνιολογία του σώματος, οπτικές της κοινωνικής ανθρωπολογίας για τον τοκετό, τις φεμινιστικές θεωρίες για τη γυναικεία αναπαραγωγή, την ιστορία της μαιευτικής τέχνης σε αντιπαράβολή με την ανάδυση της μαιευτικής-γυναικολογίας και εννοιολογικά εργαλεία του έργου του Michel Foucault. Με στόχο το διάλογο μεταξύ επιστήμης και κοινωνίας έχει διοργανώσει σεμινάρια-εκδηλώσεις για τον τοκετό στον τόπο διαμονής της, τη Χαλκίδα και έχει δώσει συνεντεύξεις στον Τύπο για την κατάσταση του τοκετού στο σύγχρονο δυτικό κόσμο. Έχει ολοκληρώσει με άριστα το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία» (κατεύθυνση: Πολιτική Επιστήμη) του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης της Σχολής Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στο πλαίσιο του οποίου εκπόνησε εργασία ειδίκευσης με τίτλο «*Το Κίνημα για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στον Τοκετό*», η οποία κρίθηκε ως άριστη. Σε προπτυχιακό επίπεδο αποφοίτησε από το Τμήμα «Σπουδές στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό» της Σχολής Ανθρωπιστών Επιστημών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Χάρη στο βασικό τίτλο σπουδών της οργανώνει και διδάσκει σε τοπικούς συλλόγους και πολιτιστικούς χώρους, για μια σειρά ετών, ιστορία της δυτικοευρωπαϊκής τέχνης, μέσω μιας δημοκρατικής και διεπιστημονικής προσέγγισης, που συνδέεται με τις σπουδές και τα επιστημονικά της ενδιαφέροντα. Ως απόφοιτη του Δημοσίου ΙΕΚ Χαλανδρίου, έχει συνεργαστεί ως δημοσιογράφος/ ρεπόρτερ με ραδιόφωνα, εφημερίδες και περιοδικά τοπικής και πανελλαδικής εμβέλειας. Για πάνω από μια δεκαετία αποτύπωνε τις κοινωνικο-πολιτικές και πολιτιστικές της «ανησυχίες» στην εβδομαδιαία κυκλοφορία εφημερίδα «Η Εποχή».

※※※※※※※

Ο **Μάνος Σαββάκης** γεννήθηκε στο Ηράκλειο Κρήτης. Αποφοίτησε από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης (1997), ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές του σπουδές στην Κοινωνιολογία και την Κοινωνική Φιλοσοφία στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου του Μάντσεστερ (1999), και έλαβε το

διδασκαρικό του δίπλωμα με βαθμό Άριστα από Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης (2006). Αρχικά, εργάστηκε ως κοινωνιολόγος στην Αποκεντρωμένη Διοίκηση Κρήτης με ειδίκευση σε θέματα αστικής κατάστασης, μετανάστευσης, πολιτογράφησης, κοινωνικής ένταξης και ασύλου (2003-2013). Παράλληλα, δίδαξε ως επιστημονικός συνεργάτης στο Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας του ΑΤΕΙ Ηρακλείου (2007-2008) και ως διδάσκων Π.Δ. 407/80 στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (2007-2013). Από το Φεβρουάριο του 2013 διδάσκει ως λέκτορας στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, από τον Ιούλιο του 2015 ως επίκουρος καθηγητής, από το Σεπτέμβριο 2020 ως Αναπληρωτής καθηγητής και από τον Ιούλιο 2024 ως Καθηγητής σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο. Είναι μέλος ΣΕΠ του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Διοίκηση Μονάδων Υγείας στο αντικείμενο Κοινωνιολογική και Ψυχολογική Οργάνωση Νοσοκομείων και Υπηρεσιών Υγείας, από το 2017-2023. Είναι κύριος ερευνητής, στο ερευνητικό πρόγραμμα *Αντιμέτωποι με την Προοπτική Μακροχρόνιας Παραμονής των Προσφύγων και των Μεταναστών στην Ελλάδα: Ανάδειξη των Δημογραφικών, Κοινωνικών και Οικονομικών Συνεπειών και η Σημασία τους για την Αποδοχή της από την Ελληνική Κοινωνία*, που διοργανώνει το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, (Φορέας χρηματοδότησης ΕΛΙΔΕΚ, αριθ. Πρότασης HFRI-FM17-2897). Τα γνωστικά του ενδιαφέροντα σχετίζονται κυρίως με τη σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία, τη μικροκοινωνιολογία, τον ερευνητικό σχεδιασμό, την επιστημολογία της εφαρμοσμένης κοινωνικής έρευνας και τις ποιοτικές μεθόδους και τις τεχνικές των κοινωνικών επιστημών. Επίσης ασχολείται ερευνητικά και συγγραφικά με ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού/ένταξης, μετανάστευσης, υγείας, ασθένειας, αναπηρίας και σώματος. Έχει επιμεληθεί το συλλογικό τόμο *Η Πανδημική Συνθήκη: Δι-Επιστημονικές Προσεγγίσεις και Ερμηνευτικές Συνθέσεις* και συν-επιμεληθεί το συλλογικό τόμο *Αναπηρία και Κοινωνία: Σύγχρονες Θεωρητικές Προκλήσεις και Ερευνητικές Προοπτικές* και το βιβλίο *Η Κοινωνιολογία της Υγείας, της Θεραπείας και της Ασθένειας*. Είναι ο συγγραφέας των βιβλίων *Ηθική Και Δεοντολογία Στη Σύγχρονη Ποιοτική Κοινωνιολογική Έρευνα: Ζητήματα, Αντιφάσεις και Διλλήματα στον 21ο Αιώνα*, *Μικροκοινωνιολογία και Ποιοτική Έρευνα: Θεωρητικά Παραδείγματα και Εμπειρικές Εφαρμογές* και *Οι Λεπροί της Σπιναλόγκας. Ιατρική, Εγκλεισμός, Βιωμένες Εμπειρίες (1903-1957)*. Διάφορα άρθρα, ερευνητικές εργασίες, μελέτες και βιβλιοκριτικές του έχουν δημοσιευθεί σε διεθνείς και ελληνικούς συλλογικούς τόμους, σε τόμους από πρακτικά συνεδρίων με κριτές και σε ελληνικά και ξενόγλωσσα επιστημονικά περιοδικά.

Short CVs

Katerina A. Anastasiou is a Doctor of Sociology at the School of Social Sciences of the University of the Aegean (IKY Scholar), preparing a doctoral thesis entitled “The lived experience of childbirth in the hospital and at home. A case study in Chalkida”, whose scientific fields include the sociology of health and illness, the sociology of the body, social anthropological perspectives on childbirth, feminist theories of female reproduction, the history of midwifery art in contrast to emergence of obstetrics-gynecology and conceptual tools of Michel Foucault's work. With the aim of dialogue between science and society, she has organized seminars-events about childbirth in her place of residence, Chalkida, and has given interviews to the press about the state of childbirth in the modern western world. She has completed with honors the Master's Program “Political Science and Sociology” (major: Political Science) of the Department of Political Science and Public Administration of the School of Law, Economics and Political Sciences of the National & Kapodistrian University of Athens, in the context of which he prepared a thesis with entitled “The Movement for Human Rights in Childbirth”, which was judged to be excellent. At the undergraduate level, she graduated from the “Studies in European Culture” Department of the Faculty of Humanities of the Hellenic Open University. Thanks to her basic degree, she organizes and teaches in local clubs and cultural spaces, for a number of years, the history of Western European art, through a democratic and interdisciplinary approach, connected to her studies and scientific interests. As a graduate of the Public IEK Chalandriou, she has worked as a

journalist/reporter with local and national radio stations, newspapers and magazines. For more than a decade, she expressed her socio-political and cultural "concerns" in the weekly newspaper "I Epochi".

※※※※※※※※

Manos Savvakis is Professor at the Department of Sociology of the University of the Aegean, where he has been serving since 2007, teaching both on undergraduate and postgraduate level. Since October 2017 he also serves as an external Professor at the Hellenic Open University (MA Health Units Administration), in the section Sociological and Psychological Organization of Hospitals and Health Services. His interests are mainly related to modern sociological theory, micro-sociology, research design, epistemology of applied social research and qualitative methods and techniques of social sciences. He is as well researching and writing on issues of health, healing, illness, disability and body, social exclusion/integration and immigration. He was a lead researcher (2020-2022) in the research program *Facing the Prospect of Long-Term Stay of Refugees and Immigrants in Greece: Highlighting the Demographic, Social and Economic Consequences and Their Importance for Acceptance by Greek Society*, organized by the Department of Sociology of the University, (ELIDEK funding body, Proposal no. HFRI-FM17-2897). He has edited the collective volume *The Pandemic Condition: Inter-Scientific Approaches and Interpretative Syntheses* and as well co-edited the collective volume *Disability and Society: Contemporary Theoretical Challenges and Research Perspectives* and the book *Sociology of Health, Healing and Illness*. He is as well the author of the books *Ethics and Politics in Contemporary Qualitative Sociological Research: Issues, Contradictions and Dilemmas in the 21st Century*, *Micro-Sociology and Qualitative Research: Theoretical Examples and Empirical Applications* and *The Spinalonga Lepers. Medicine, Inclusion, Experiences (1903-1957)*. Various articles, research papers, studies, contributions and book reviews have been published in international and Greek collective volumes, in volumes of conference proceedings with judges and in Greek and foreign language scientific journals.

“Ana Sa’idi!” (Είμαι Σαΐντι): Στοιχεία της ταυτότητας των Σαΐντι (καταγόμενοι από την περιοχή της Άνω Αιγύπτου) στους bawabeen (θυρωρούς) του Καΐρου.

Μαρία Κουμαριανού

Περίληψη

Αφορμή γι’ αυτό το άρθρο υπήρξε η τριετής παραμονή μου στο Κάιρο της Αιγύπτου από τον Οκτώβριο του 2015 έως τον Αύγουστο του 2018. Ο σκοπός μου είναι διττός: Στοχεύει να περιγράψει μια κοινωνική πραγματικότητα της σύγχρονης Αιγύπτου που είναι η παρουσία και ο ρόλος των *μπαουαμπίν/θυρωρών* (*bawabeen*, αραβ. بوابين = θυρωροί) (ενικός *μπαουάμπ* αραβ. بواب), αλλά κυρίως να ορίσει την έννοια της *Sa’idiya*, δηλαδή την έννοια μιας ξεχωριστής ταυτότητας που έχουν αναπτύξει οι Σαΐντι (*Sa’idi identity*), δηλαδή οι καταγόμενοι από την Άνω Αίγυπτο, από τους οποίους προέρχεται μεγάλος αριθμός των θυρωρών/*μπαουαμπίν*. Εκτός από την επιτόπια έρευνα, η μελέτη αυτή στηρίζεται σε βιβλιογραφική έρευνα σχετικά με την περιοχή αυτή της Αιγύπτου, καθώς και στην καταγραφή και ανάλυση ενός αριθμού αφηγήσεων που συλλέχτηκαν κατά τη διάρκεια της εκεί παραμονής μου. Η μελέτη χωρίζεται σε δυο μέρη. Το πρώτο μέρος παρουσιάζει το επάγγελμα του θυρωρού/*μπαουάμπ*, από την πλευρά τόσο των ίδιων όσο και αυτών που έχουν άμεση σχέση μαζί τους. Στο δεύτερο μέρος διερευνάται η έννοια της *Sa’idiya* (*Sa’idi identity*), ως μιας ξεχωριστής ταυτότητας που έχει αναπτυχθεί στον λόγο αλλά και στις πράξεις των υποκειμένων. Παράλληλα, εξετάζεται το κατά πόσο ο κόσμος της αφήγησης, δηλαδή η *emic* αντίληψη των υποκειμένων, συγκρούεται με τον κόσμο της πραγματικότητας (την *etic* αντίληψη των υπολοίπων) και κατά πόσο οι δυο αυτές οπτικές αλληλοεπιβεβαιώνονται ή αλληλοαναιρούνται.

Λέξεις-κλειδιά: *Sa’idi identity*, Άνω Αίγυπτος, μπαουάμπ/θυρωρός, Κάιρο, εσωτερική μετανάστευση

“Ana Saidi!” (I am Sa’idi): Sa’idi identity (originating from the Upper Egypt region) among the bawabeen (doormen) of Cairo.

Maria Koumarianou

Abstract

The reason for this article was my three-year stay in Cairo, Egypt from October 2015 to August 2018. My purpose is twofold: It aims to describe a social reality of modern Egypt which is the presence and role of the bawabeen/ doorkeepers/doormen (Arabic بوابين plural) ((singular بواب), but above all to define the concept of Sa’idiya, i.e. the concept of a separate identity developed by the Sa’idis (Sa’idi identity) originating from Upper Egypt, from which a large number of doormen/bawabeen come. In addition to field research, this study is based on literature research about this area of Egypt, as well as on the analysis of several narratives collected during my stay there. The study is divided into two parts. The first part presents the bawab profession, from their point of view and of those who have a direct relationship with them. In the second part, the concept of *Sa’idiya* (Sa’idi identity) is explored as a separate identity that has been developed in speech but also in the actions of the subjects. At the same time, it is examined to what extent the world of the narrative, i.e. the *emic* perception of the subjects, conflicts with the world of reality (the *etic* perception of the others) and to what extent these two viewpoints confirm or negate each other.

Keywords: *Sa’idi identity*, Upper Egypt, bawab/ doorman, Cairo, internal migration

Εισαγωγή

Αφορμή γι’ αυτό το άρθρο υπήρξε η τριετής παραμονή μου στο Κάιρο της Αιγύπτου από τον Οκτώβριο του 2015 έως τον Αύγουστο του 2018¹. Ο σκοπός μου είναι διττός: στοχεύει να περιγράψει μια κοινωνική πραγματικότητα της σύγχρονης Αιγύπτου που είναι η παρουσία και ο ρόλος των *μπαουαμπίν*/θυρωρών (*bawabeen*, αραβ. بوابين = θυρωροί) ((ενικός μπαουάμπ αραβ. بواب), αλλά κυρίως να ορίσει την έννοια της *Sa’idiya*, δηλαδή την έννοια μιας ξεχωριστής ταυτότητας που έχουν αναπτύξει οι Σαΐντι (*Sa’idi identity*), δηλαδή οι καταγόμενοι από την Άνω Αίγυπτο, από τους οποίους προέρχεται μεγάλος αριθμός των θυρωρών/*μπαουαμπίν*.

Εκτός από την επιτόπια έρευνα, η μελέτη αυτή στηρίζεται σε βιβλιογραφική έρευνα σχετικά με την περιοχή αυτή της Αιγύπτου, καθώς και στην καταγραφή και ανάλυση ενός αριθμού αφηγήσεων που συλλέχτηκαν κατά τη διάρκεια της εκεί παραμονής μου. Οι αφηγήσεις αυτές αντανακλούν τρεις διαφορετικές οπτικές γωνίες: καταρχάς τη δική μου προσωπική εμπειρία και συμμετοχική παρατήρηση σε σχέση με τους θυρωρούς/*μπαουαμπίν*, στη συνέχεια, αυτή άλλων Αιγυπτίων που σχετίζονται έμμεσα ή άμεσα με αυτούς (ιδιοκτήτες, ενοικιαστές, υπηρετικό προσωπικό, μέλη της οικογένειάς τους και μη καταγόμενοι από την περιοχή της Άνω Αιγύπτου) και τέλος τη σκοπιά των ίδιων των *μπαουαμπίν* που ζουν από τη συγκεκριμένη απασχόληση.

Το κυρίαρχο στοιχείο όλων των αφηγήσεων ήταν ο τονισμός και η προσκόλληση σε αυτό που ονομάζεται *Sa’idiya*, δηλαδή στην ιδιαίτερη ταυτότητα που έχουν αναπτύξει, και γύρω από την οποία σπειρώνονται σε αντιπαράθεση με την ταυτότητα των αστών Καϊρινών ή των άλλων εσωτερικών μεταναστών που προέρχονται από διάφορες αγροτικές περιοχές της Αιγύπτου. Η επιτόπια έρευνα διεξήχθη κυρίως στην περιοχή Ηλιούπολη (*Masr al-Gadida*) και στο κέντρο του Καΐρου (*Wasat al-balad*), στις δυο περιοχές που κατοικούσα και εργαζόμουν. Όμως, κατά τη διάρκεια της διαμονής μου και λόγω της επιθυμίας μου να γνωρίσω το Κάιρο εκ των έσω, είχα την ευκαιρία να έρθω σε επαφή με πολλούς συνομιλητές που κατοικούσαν και σε άλλες περιοχές.

Η μελέτη χωρίζεται σε δυο μέρη. Το πρώτο μέρος παρουσιάζει το επάγγελμα του θυρωρού/*μπαουάμπ* από την πλευρά τόσο των ίδιων όσο και αυτών που έχουν άμεση σχέση μαζί τους. Στο δεύτερο μέρος διερευνάται η έννοια της *Sa’idiya* (*Sa’idi identity*) ως μιας ξεχωριστής ταυτότητας που έχει αναπτυχθεί στον λόγο αλλά και στις πράξεις των υποκειμένων που δίνουν μορφή και νόημα σε ένα σχήμα σχέσεων (Mink, 1974). Παράλληλα εξετάζεται το κατά πόσο ο κόσμος της αφήγησης, δηλαδή η *emic* αντίληψη των υποκειμένων, συγκρούεται με τον κόσμο της πραγματικότητας (την *etic* αντίληψη των υπολοίπων) και κατά πόσο οι δυο αυτές οπτικές αλληλοεπιβεβαιώνονται ή αλληλοαναιρούνται.

¹ Ο λόγος της παραμονής μου είναι ο ορισμός μου ως Συντονίστριας Εκπαίδευσης Εξωτερικού στην Πρεσβεία της Ελλάδας στο Κάιρο, με δικαιοδοσία σε έντεκα αραβικές χώρες (Βόρεια Αφρική, Μέση Ανατολή, Αραβική Χερσόνησος).

Η προσέγγιση του θέματος είναι ανθρωπολογική, καθώς αντανακλά μια καθημερινότητα η οποία ξεφεύγει από τον επίσημο λόγο. Η επαλήθευση κάποιων γεγονότων έγινε μέσω της διασταύρωσης πληροφοριών και με βάση την παρατήρηση στο χώρο. Η αδυναμία της μελέτης είναι ότι το σύνολο των συνεντεύξεων έγινε κατ’ αποκλειστικότητα στα αραβικά, μια γλώσσα την οποία δεν χειρίζομαι πολύ καλά. Παρ’ όλα αυτά, θεωρώ ότι η οπτική ενός ξένου παρατηρητή στην Αίγυπτο μπορεί να συμβάλει σε αυτό που αποκαλείται ανθρωπολογία *οίκοι*.

Η περιοχή της Άνω Αιγύπτου (Upper Egypt).

Άνω Αίγυπτος ή *as-Sa’id* στα αιγυπτιακά αραβικά² ονομάζεται η περιοχή που εκτείνεται γεωγραφικά από βορρά προς νότο κατά μήκος της κοιλάδας του Νείλου από τη Γκίζα (νότια του Καΐρου) μέχρι τα αιγυπτιακο-σουδανικά σύνορα, το μεγάλο φράγμα του Ασουάν και τη λίμνη Νάσσερ³. Ο γενικός όρος *Sa’idi* (πληθ. *sa’āida*), επομένως, προσδιορίζει οποιοδήποτε άτομο που προέρχεται από αυτές τις περιοχές (περίπου 36 εκατομμύρια). Στην ουσία, η Άνω Αίγυπτος προσδιορίζει μια λωρίδα καλλιεργήσιμης γης μήκους περίπου 850 χιλιομέτρων και πλάτους περίπου είκοσι χιλιομέτρων εκατέρωθεν της κοίτης του ποταμού Νείλου. Πέρα από αυτά τα όρια υπάρχει μόνο έρημος. Η καλλιεργούμενη έκταση αρδεύεται ως επί το πλείστον από τον Νείλο, καθώς οι βροχοπτώσεις είναι σπάνιες.

Μόλις τον 19^ο αιώνα οι αρχαιολόγοι θεώρησαν ότι έπρεπε να χωρίσουν την Άνω Αίγυπτο σε δυο περιοχές. Ως αποτέλεσμα, χρησιμοποίησαν τον όρο «Μέση Αίγυπτος» για το τμήμα του ποταμού μεταξύ της περιοχής νότια του Καΐρου και της καμπύλης του Νείλου στην πόλη Κένα (Qena)⁴. Η Μέση Αίγυπτος αποτελεί γεωγραφικά τμήμα της Άνω Αιγύπτου, ενώ πολιτιστικά βρίσκεται πιο κοντά στην Κάτω Αίγυπτο, δηλαδή στο Βορρά της Αιγύπτου (Schneider, 2008: 182). Για παράδειγμα, όσον αφορά τη γλώσσα, η αιγυπτιακή αραβική των ανθρώπων στο Beni Suef (νότια του Φαγιούμ) και προς τα βόρεια έχει κοινά χαρακτηριστικά με τη διάλεκτο του Καΐρου και ιδιαίτερα τα αραβικά του Δέλτα του Νείλου, παρά με την αραβική *Sa’idi* που ομιλείται νοτιότερα⁵. Επιπλέον οι κάτοικοι της Μέσης Αιγύπτου τείνουν να μη θεωρούν τον εαυτό τους ούτε να θεωρούνται πολλές φορές ως *Sa’idi*⁶.

² Από το αραβικό ρήμα *sa’ada* > δηλαδή *ανεβαίνω*. Προσδιορίζει την πορεία προς τις πηγές του ποταμού Νείλου στο όρος Κιλμάντζαρο στην Τανζανία, νότια της Αιγύπτου προς το Βορρά, στη Μεσόγειο θάλασσα. Εξ ου και ο όρος *sa’id* σημαίνει επίσης το Νότο.

³ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Upper Egypt". *Encyclopedia Britannica*, 28 Sep. 2023, <https://www.britannica.com/place/Upper-Egypt>. Ανάκτηση 20 Ιουνίου 2024.

⁴ Η Μέση Αίγυπτος συνδέθηκε επίσης με μια περιοχή που ονομαζόταν «Επτανομίς» (Πτολ. iv. 5. § 55) ή Επτάπολις (Διονύσιος ο Περιηγητής).

⁵ <https://www.geocurrents.info/blog/2011/02/16/nationalism-and-language-in-egypt/>.

⁶ Είναι σημαντικό να αναφέρω ότι για όλους εμάς που προερχόμαστε από μια διαφορετική γεωγραφική περιοχή, η αίσθηση προσανατολισμού των *Sa’idi* η οποία ορίζεται από τον άξονα Βορρά – Νότου επηρεάζει επίσης την αίσθηση που έχουν για τον χώρο. Η ίδια η αραβική γλώσσα το αποδεικνύει. Η λέξη شمال (*shamāl*, «βορράς») από τη ρίζα [š-m-l] σημαίνει κυριολεκτικά «προς τα αριστερά»- καθώς ο βορράς βρίσκεται στην αριστερή πλευρά κάποιου που κοιτάζει προς την ανατολή (δηλαδή προς τη Μέκκα). Επιπλέον, η ίδια ρίζα συνδέεται με την έννοια του «τυλίγω» «διπλώνω», καθώς ο κρύος βόρειος άνεμος καθιστά αναγκαίο το να τυλιχτεί κάποιος με ζεστά ρούχα, σε αντίθεση με το جنوب (*ganūb*, "νότος") από τη ρίζα [g-n-b] που σημαίνει «μετακινούμαι στην

Εικ 1: Χάρτης της Αιγύπτου

Η Άνω Αίγυπτος θεωρείται μια ξεχωριστή περιοχή σε σχέση με την υπόλοιπη Αίγυπτο, κυρίως λόγω του αγροτικού της χαρακτήρα και κάποιων ιδιαίτερων κοινωνικών πρακτικών σε αντιδιαστολή με τα μεγάλα αστικά κέντρα. Αυτά τα ιδιαίτερα πολιτιστικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά έχουν δημιουργήσει αυτό που ονομάζεται *Sa'idiya*, δηλαδή μια ιδιαίτερη ταυτότητα που αναπτύσσεται σε αυτούς τους πληθυσμούς και εκδηλώνεται ως ο αντίποδας στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ευρύτερης περιοχής του Καΐρου και του Δέλτα του Νείλου. Στην ουσία θα μπορούσαμε να πούμε πως πρόκειται για μian αναμενόμενη αντιδιαστολή ανάμεσα στην παράκτια ζώνη, τον αστικό ιστό και τις αγροτικές περιοχές. Όπως θα δείξουμε και στη συνέχεια, πρόκειται για έναν λόγο (πρακτική) μηχανισμού διατήρησης μιας ξεχωριστής ταυτότητας που στηρίζεται περισσότερο σε ιδεολογικούς λόγους ταυτότητας παρά σε ουσιαστικές διαφορές (Barth, 1969: 15).

Ο λόγος αυτός επικεντρώνεται κυρίως σε μια διαφορετική θεώρηση του Ισλάμ και σε κοινωνικές διαφοροποιήσεις που σχετίζονται με τον γάμο την οικογένεια και την κοινωνική οργάνωση. Οι διαφορές στον λόγο εμφανίζονται κυρίως όταν καταγόμενοι από περιοχές της Άνω Αιγύπτου έρχονται σε επαφή με άλλους Αιγύπτιους στο Κάιρο ή σε άλλες πόλεις. Το σημείο αυτό είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον καθώς οι άνθρωποι που μοιράζονται κοινά στοιχεία έχουν την τάση να

άκρη», «απομακρύνονται από μια κατεύθυνση» και επίσης «αλλάζω», «παραμερίζω ρούχα λόγω του ζεστότερου κλίματος». Η έννοια του ορίου δίδεται επίσης και από τη μορφολογία της περιοχής. Το νότιο άκρο της Αιγύπτου βρίσκεται στον πρώτο καταρράκτη του Ασουάν. Νοτιότερα από το σημείο αυτό ζούσαν οι Νούβιοι μέχρι το αναγκαστική μετακίνησή τους το 1963-64, όταν ολοκληρώθηκε η κατασκευή του φράγματος στο Ασουάν.

υπερτονίζουν τις όποιες διαφορές τους. Όσοι δεν κατάγονται από το Νότο της Αιγύπτου τονίζουν τον συντηρητικό χαρακτήρα των Sa’idi, την αυξημένη θρησκευτική συνείδηση και ίσως τον λίγο απότομο, βίαιο και αδρό χαρακτήρα τους. Πολλές από αυτές τις στερεότυπες εικόνες υιοθετούνται από τους Sa’idi αλλά μετατρέπονται σε θετικά στερεότυπα. Όλοι αυτοί οι «δημόσιοι λόγοι» ή κυρίαρχες μετα-αφηγήσεις (πολιτικές, κοινωνικές ή ακαδημαϊκές) τείνουν να παρουσιάζουν την Άνω Αίγυπτο ως μια περιφερειακή οντότητα που χαρακτηρίζεται από την «ετερότητά» της σε σύγκριση με την υπόλοιπη Αίγυπτο (που στην πραγματικότητα σημαίνει κυρίως το Κάιρο!). Ως εκ τούτου, συμμετέχουν στην ενίσχυση της ταυτότητας αναπαράγοντας την στερεότυπη αντίληψη για μια συγκεκριμένη περιοχή που χαρακτηρίζεται από μια ξεχωριστή συλλογική περιφερειακή ταυτότητα⁷.

Η «θυρωρία» ως επάγγελμα

Το επάγγελμα του «θυρωρού» (από τούδε και στο εξής θα χρησιμοποιώ τους όρους *μπαουάμπης* και *μπαουάμπηδες*, όπως τους αποκαλούν οι Έλληνες Αιγυπτιώτες) –αν μπορούμε να το ονομάσουμε «επάγγελμα»– είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο στις μεγάλες πόλεις και γενικά στον αστικό ιστό της Αιγύπτου. Πολλοί, όμως, κοινωνικοί επιστήμονες θεωρούν ότι στη σημερινή του μορφή και σε πάμπολλες περιπτώσεις είναι συχνά πιο κοντά στη *δουλεία*, η οποία απαγορεύεται από το άρθρο 89 του τροποποιημένου αιγυπτιακού συντάγματος που εκδόθηκε το 2014, και το οποίο αναφέρει ρητά ότι «Όλες οι μορφές δουλείας, καταπίεσης, καταναγκαστικής εκμετάλλευσης ανθρώπων, σεξουαλικού εμπορίου, και άλλες μορφές εμπορίας ανθρώπων απαγορεύονται και ποινικοποιούνται από τον Νόμο»⁸.

Το επάγγελμα του *μπαουάμπη* στην Αίγυπτο περιλαμβάνει κυρίως αγροτικούς μετανάστες από φτωχότερες περιοχές, άνεργους ή απολυμένους άνδρες. Πολλές φορές συναντάμε επίσης γυναίκες ή και παιδιά. Το να εργαστεί κάποιος ως θυρωρός δεν απαιτεί συγκεκριμένα προσόντα ή δεξιότητες, όπως απαιτούνται για άλλα επαγγέλματα. Όλα τα μέλη μιας οικογένειας, κάποιος γονιός ή κάποιο από τα παιδιά, ή ακόμα και όλοι μαζί, μπορούν να εργαστούν ως *μπαουάμπηδες*. Ως εκ τούτου, αυτό το επάγγελμα μπορεί να εξελιχθεί ως «κληρονομικό». Ποιοι όμως γίνονται *μπαουάμπηδες*; Αποτελεί επιλογή ή είναι απλά μια πτυχή της αιγυπτιακής πραγματικότητας;

Λόγω του χαμηλού εισοδήματος (το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι 4088,90 δολάρια ΗΠΑ, όπως αναφέρει η Παγκόσμια Τράπεζα για το 2022)⁹, του υψηλού ποσοστού ανεργίας (7% σύμφωνα με το Trading Economics (2023)¹⁰, του χαμηλού βιοτικού επιπέδου και της έλλειψης ευκαιριών εργασίας,

⁷ Ahwāl Misriyya 16 “as-Sa’id zalika al-majhûl”, Cairo, Al Ahrâm Center for Political and Strategic Studies, Κάιρο 2002, σελ. 42-115.

⁸ «bishan ‘iisdar dustur jumhuriat misr alearabiat almueadal lisana 2014» (Σχετικά με την έκδοση του τροποποιημένου Συντάγματος της Αραβικής Δημοκρατίας της Αιγύπτου για το έτος 2014) <http://site.eastlaws.com/GeneralSearch/Home/ArticlesTDetails?MasterID=1751191>.

⁹ <https://tradingeconomics.com/egypt/gdp-per-capita/>

¹⁰ <https://tradingeconomics.com/egypt/unemployment-rate/>

πολλοί Αιγύπτιοι αναγκάστηκαν να ενταχθούν σε επαγγέλματα και δραστηριότητες που δεν σχετίζονταν με τις δεξιότητές τους ή δεν ήταν συμβατές με τις επιθυμίες τους, μετακινούμενοι κυρίως προς το ευρύτερο Κάιρο (Greater Cairo), καθώς και σε άλλες αστικές περιοχές, όπως η Αλεξάνδρεια. Ανάμεσα στους γενικότερους λόγους που οδηγούν κάποιον να γίνει *μπαουάμπης* συγκαταλέγεται ανάμεσα στα άλλα η ελλιπής οικονομική ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών από όπου προέρχεται, κάτι που συνεπάγεται χαμηλούς μισθούς, κακές συνθήκες διαβίωσης (έλλειψη κατοικίας, τρεχούμενου και πόσιμου νερού, ηλεκτρικού), δυσκολία εξεύρεσης εργασίας, αδυναμία απόκτησης μόρφωσης ή κάποιων δεξιοτήτων (κυρίως στην ύπαιθρο, στο Δέλτα και στην Άνω Αίγυπτο).

«Έφυγα από το Ασουάν πριν από δώδεκα χρόνια για να ψάξω για δουλειά. Ο θεός μου ήταν το μόνο άτομο που γνώριζα στο Κάιρο και με βοήθησε να βρω αυτή τη θέση. Στο Ασουάν δεν υπάρχει οικονομία ούτε κατασκευαστικές εταιρείες, ούτε εργοστάσια, ούτε τίποτα. Η μόνη προοπτική εργασίας στο as-Sa'id [Άνω Αίγυπτος] ήταν να γίνω αγρότης, που φέρνει πολύ λίγα χρήματα, όχι αρκετά όμως για να ταΐσω μια οικογένεια».
(Μαχμούντ 38 ετών, θυρωρός στο Garden City)

Τη δεκαετία του 50 και του 60 το μεγαλύτερο μέρος των *μπαουάμπηδων* προέρχονταν από την περιοχή της Νουβίας¹¹. Αυτή η εσωτερική μετανάστευση οφειλόταν κατά μεγάλο μέρος στην ανάγκη εξεύρεσης εργασίας που ανέκυψε μετά τη δημιουργία του φράγματος στο Ασουάν. Το νερό του φράγματος πλημμύρισε τις περισσότερες περιοχές της Νουβίας, αναγκάζοντας τον ντόπιο πληθυσμό να μετακινηθεί στα μεγάλα αστικά κέντρα ως ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό (Scudder & Gay, 2005). Οι Νούβιοι γενικά θεωρούνται άνθρωποι περήφανοι, αξιόπιστοι και εργατικοί. Σήμερα όμως έχουν αντικατασταθεί από το εργατικό δυναμικό της Άνω και Μέσης Αιγύπτου (Rouchdy, 1991).

Τα γενικά χαρακτηριστικά ενός *μπαουάμπη*

Τα χαρακτηριστικά των *μπαουάμπηδων*, όπως γίνονται αντιληπτά από τον περίγυρό τους, συνοψίζονται στα εξής: χαμηλή μόρφωση που συνοδεύεται παράλληλα από χαμηλό εισόδημα. Πρόκειται κυρίως για ανδρικό επάγγελμα, αλλά και οικογενειακή υπόθεση ενίοτε, ατελείωτες ώρες εργασίας και υποτιμημένη κοινωνική εικόνα και θέση. Σε πολλές περιπτώσεις, και ιδιαίτερα όπου υπάρχουν ενοικιαζόμενα επιπλωμένα διαμερίσματα, συναντούμε και γυναίκες *μπαουάμπηδες*.

Μέχρι και σήμερα δεν υπάρχουν σαφείς μελέτες και βιβλιογραφία ούτε πραγματικά στατιστικά στοιχεία σχετικά με τον αριθμό των θυρωρών στην Αίγυπτο, κυρίως διότι θεωρούνται «άτυποι εργαζόμενοι», όπως οι περιστασιακοί εργάτες, οι επαίτες και οι οικιακοί βοηθοί, που ζουν εκτός του εργατικού συστήματος της Αιγύπτου, κάτι που μπορεί να αποτελέσει κίνητρο για το αιγυπτιακό κοινοβούλιο ώστε να εντάξει στο σύστημα το επάγγελμα αυτό και να θέσει τις προϋποθέσεις για την άσκησή του, και συνεπώς να εγγυηθεί τα δικαιώματα των εργαζομένων.

Το ίδιο ποσοστό δίνει και άλλη πηγή <https://www.statista.com/statistics/1297696/quarterly-unemployment-rate-in-egypt/>

¹¹ Η Νουβία είναι μια περιοχή κατά μήκος του ποταμού Νείλου, η οποία εκτείνεται στη νότια Αίγυπτο και το βόρειο Σουδάν, από το Ασουάν μέχρι τη Χαρτούμ.

Ωστόσο, ο αριθμός τους θα μπορούσε να εκτιμηθεί κατ’αναλογία με τον αριθμό των κτηρίων που εξυπηρετούν. Η απογραφή του 2017 καταμέτρησε στο Κάιρο 688 χιλιάδες κτήρια, οπότε ανάλογος είναι και ο αριθμός των *μπαουάμπηδων*¹².

Η ζωή του *μπαουάμπη* ορίζεται από την είσοδο της πολυκατοικίας ή από τον χώρο κάτω από το κλιμακοστάσιο, αυτό που στην Αίγυπτο ονομάζεται al-munawar (κάτι ανάλογο με τον δικό μας φωταγωγό), με κακό αερισμό και ακόμη χειρότερο φωτισμό. Στην ουσία πρόκειται για ανήλιαγα υπόγεια ή αποθήκες, τις περισσότερες φορές διαβρωμένα από την υγρασία, χωρίς μπάνιο ή κουζίνα.

Εικ. 2: Μπαουάμπης

Πηγή: Associated Press Images [<https://apimagesblog.com/blog/2015/05/04/egyptian-doorman-makes-a-rare-trip-home>]

Ανάμεσα στα πολυάριθμα καθήκοντα ενός *μπαουάμπη* είναι η παρακολούθηση της εισόδου και η ασφάλεια του κτιρίου, η είσπραξη του μηνιαίου ενοικίου από τους ενοίκους του κτιρίου, ο καθαρισμός του κλιμακοστασίου, της εισόδου και των διαδρόμων, η συντήρηση του ανελκυστήρα, το πλύσιμο των αυτοκινήτων των ενοίκων, η διασφάλιση θέσης πάρκινγκ μπροστά από το κτίριο, η συλλογή των σκουπιδιών για απόρριψη, μικροθελήματα και ψώνια για τους ενοίκους, κουβάλημα βαλιτσών και αντικειμένων, ιδιαίτερα όταν δεν υπάρχει ασανσέρ, κ.λπ. Στα μάτια ενός ξένου φαίνεται πως κάθε ένοικος θεωρεί τον *μπαουάμπη* προσωπικό του υπηρέτη, ο οποίος υποχρεούται να εργάζεται ανά πάσα στιγμή της ημέρας, χωρίς ωράριο, σε αντίθεση με οποιονδήποτε εργαζόμενο. Ο τόπος διαμονής του είναι ίδιος με τον τόπο εργασίας του. Εάν για κάποιο λόγο εγκαταλείψει τη δουλειά του, θα εγκαταλείψει και την κατοικία του. Συνήθως, ο *μπαουάμπης* είναι ακτήμονας ή άπορος που εγκατέλειψε την ύπαιθρο λόγω έλλειψης απασχόλησης για αναζήτηση μιας καλύτερης ευκαιρίας

¹² Related Indicators for Egypt Number of Buildings: Census: Urban: Cairo <https://www.ceicdata.com/en/egypt/number-of-buildings-census-by-region/no-of-buildings-census-urban-cairo>

εργασίας στη μεγάλη πόλη. Το επάγγελμα αυτό του παρέχει δωρεάν διαμονή, πρόσβαση σε τρεχούμενο νερό και ηλεκτρικό. Ο μισθός του συνίσταται είτε σε έναν βασικό μηνιαίο μισθό είτε σε κάποιο ποσοστό από τα ενοίκια που εισπράττει, και κυρίως εξαρτάται από τα φιλοδωρήματα (*baqṣiṣ*) που λαμβάνει για τα θελήματα που κάνει.

Εντούτοις, σε πολλές περιπτώσεις, ο *μπαουάμπης* μπορεί να εκτελέσει και άλλες εργασίες. Ένα από αυτά τα καθήκοντα είναι η μεσιτεία και η διευκόλυνση της πώλησης ή της ενοικίασης διαμερισμάτων του κτιρίου έναντι κάποιας προμήθειας. Λόγω των γνωριμιών και ενός δικτύου πληροφόρησης μέσω των άλλων *μπαουάμπηδων* της γειτονιάς, είναι σε θέση να γνωρίζει κάθε φορά ποιο διαμέρισμα νοικιάζεται, αν είναι επιπλωμένο ή άδειο, να διαπραγματεύεται το ενοίκιο από το οποίο εξαρτάται το ποσοστό του, αλλά και το επιπλέον *μπαξίσι* τόσο από τον ιδιοκτήτη όσο και από τον ενοικιαστή. Πολλοί *μπαουάμπηδες*, εκμεταλλευόμενοι την έντονη στεγαστική κρίση κερδοσκοπούν ως πράκτορες ακινήτων, ζητώντας για παράδειγμα έως και 2.000 δολάρια *μπαξίσι* για να βρουν ένα κενό διαμέρισμα σε κάποια καλή περιοχή, όπως στην αριστοκρατική περιοχή του Zamalek.

Μέχρι και σήμερα, οι *μπαουάμπηδες* δεν θεωρούνται νόμιμοι εργαζόμενοι σύμφωνα με την αιγυπτιακή νομοθεσία (Mansour, 2021:427). Ούτε υπάρχει ρητός νόμος που να ρυθμίζει την εργασία και την ασφάλισή τους στο πλαίσιο της αιγυπτιακής κοινωνικής ασφάλισης, η οποία κατά τα άλλα ισχύει για όλους τους εργαζόμενους στην Αίγυπτο. Όλοι οι *μπαουάμπηδες* μπορούν να εργαστούν σε οποιαδήποτε ηλικία χωρίς δικαίωμα συνταξιοδότησης, καθώς δεν υπόκεινται σε κανένα νόμο που να ρυθμίζει το διορισμό και την απόλυση τους ως τακτικών εργαζομένων. Σε γενικές γραμμές θεωρούνται παράτυποι εργαζόμενοι. Ωστόσο, το 2018, ορισμένα μέλη του αιγυπτιακού κοινοβουλίου προσπάθησαν να συντάξουν νέο νόμο που να νομιμοποιεί το καθεστώς τους, προκειμένου να τους επιτραπεί να εργάζονται με άδεια από τη Διεύθυνση Ασφαλείας, παρέχοντάς τους ασφάλιση και συνταξιοδοτική κάλυψη (Mansour, 2021: 428). Πιο συγκεκριμένα, ο βουλευτής Muhammad Al-Husseini, εκπρόσωπος της Επιτροπής Τοπικής Διοίκησης στη Βουλή των Αντιπροσώπων, προσπάθησε να επιλύσει τη σύγκρουση και να κωδικοποιήσει το ζήτημα, με την υποβολή ενός σχεδίου νόμου σχετικά με την άδεια άσκησης του επαγγέλματος βάσει της τροποποίησης του νόμου 68 του έτους 1970 «Περί ιδιωτικών φρουρών» (*al-hurâs al-khususiin*)¹³.

¹³ «bīshan tanfidh alqanun raqm 68 lisanat 1970 fi shan alhuraas alkhususiina» (Περί εφαρμογής του Ν. 68 του 1970 περί ιδιωτικών φρουρών). Ο νόμος αποτελείται από δέκα άρθρα τα οποία καθορίζουν την απόκτηση άδειας, τα καθήκοντα τόσο του ιδιωτικού φρουρού όσο και του ιδιοκτήτη που τον προσλαμβάνει και τις ποινές σε περίπτωση παράβασης καθήκοντος.

<http://sub.eastlaws.com/GeneralSearch/Home/ArticlesTDetails?MasterID=43399>

Εικ. 3: Μπαουάμπης στην περιοχή Masr al-Gadida, στο Κάιρο.

Σύμφωνα με το σχέδιο νόμου, ο Muhammad Al-Husseini ζήτησε τροποποίηση των διατάξεων του νόμου, ώστε να απαιτείται από την ένωση ιδιοκτητών να προσλαμβάνουν ιδιωτικούς φύλακες για τα ακίνητα βάση προϋποθέσεων, όπως η ικανότητα γραφής και ανάγνωσης, το καθαρό ποινικό μητρώο και βέβαια η υποβολή σύμβασης εργασίας και βεβαίωσης κοινωνικής ασφάλισης προς όφελος του Οργανισμού Κοινωνικής Ασφάλισης ως βασικές προϋποθέσεις για την απόκτηση άδειας άσκησης επαγγέλματος.

Από την άλλη πλευρά, ορισμένοι είδαν ότι υπήρχαν αρκετά συνδικάτα για να συμπεριλάβουν την κατηγορία «θυρωροί», συμπεριλαμβανομένου του επικεφαλής του Αιγυπτιακού Συνδικάτου Εργαζομένων Jabali Al-Maraghi, ο οποίος πρότεινε πως είναι καλύτερο για την κατηγορία των θυρωρών να ενταχθεί στη Γενική Ένωση Εργατών Οικοδομών και Ξυλουργών, επειδή έχουν παρόμοιες προδιαγραφές, και είναι πιθανό να ωφεληθούν καλύτερα από το να ιδρύσουν ένα ανεξάρτητο σωματείο μόνο γι'αυτούς. Ο Al-Maraghi εξήγησε ότι ο όρος «θυρωρός» έχει καταστεί παρωχημένος με την πάροδο του χρόνου και είναι καλύτερο να τους αποκαλούμε «φύλακες του ακινήτου» (hâris al-‘aqâr)¹⁴.

¹⁴ Muhammad as-Shama', «sahib al'idara <<bawaab al-'aimarati>> yusheil alkhilafat taht alquba»(Ο υπεύθυνος διοίκησης «ο θυρωρός του κτηρίου» πυροδοτεί διαμάχες στο Κοινοβούλιο), εφημ Mubtada, 28 Απριλίου 2018. <https://www.mobtada.com/cases/725121/%D8%B5%D8%A7%D8%AD%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%A9-%D8%A8%D9%88%D8%A7%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%85%D8%A7%D8%B1%D8%A9-%D9%8A%D8%B4%D8%B9%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%AE%D9%84%D8%A7%D9%81%D8%A7%D8%AA-%D8%AA%D8%AD%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%A8%D8%A9>

Με την εξέλιξη των καιρών, εξελίσσεται και το επάγγελμα του *μπαουάμπε*. Μετά την εποχή των Νούβιων *μπαουάμπεδων* που περνούσαν δεκαετίες στην ίδια κατοικία και φημίζονταν για την αξιοπιστία, την αξιοπρέπεια και το επιβλητικό τους παράστημα (Fernea et al. 1991), έφθασε η εποχή της αντικατάστασής τους από άνδρες που έχουν μόλις έχουν έρθει από την επαρχία ή που μόλις έχουν τελειώσει τη στρατιωτική τους θητεία και χρειάζονται δουλειά. Και μετά την αύξηση των επιθέσεων εναντίον ξένων και κυβερνητικών αξιωματούχων από ισλαμιστές μαχητές, πολλοί ιδιοκτήτες ακινήτων στρέφονται σε ιδιωτικές εταιρείες ασφαλείας και ένστολους φρουρούς, σημειώνοντας το τέλος μιας εποχής.

Προσωπικές εμπειρίες

Οι *μπαουάμπεδες* του Καΐρου ήταν η πρώτη μου επαφή με τον ντόπιο πληθυσμό. Ψάχνοντας να βρω διαμέρισμα για να μείνω, κατάλαβα από την πρώτη στιγμή ότι τα πάντα εξαρτώνται από τη διάθεση του *μπαουάμπε* της πολυκατοικίας, όπως και από το ποσοστό επί του ενοικίου που θα ελάμβανε. Τον πρώτο καιρό, στην αναζήτηση διαμερίσματος με συνόδευε ένας έμπιστος κύριος που μου τον είχε παραχωρήσει ευγενικά ο πρόεδρος της Ελληνικής Κοινότητας Καΐρου, Χρήστος Καβαλής. Παρατήρησα λοιπόν με προσοχή –παρόλο που τα αραβικά μου ήταν ελάχιστα εκείνη την εποχή– ότι τις διαπραγματεύσεις τις έκανε αποκλειστικά με τους *μπαουάμπεδες* του κτιρίου οι οποίοι ζητούσαν κρυφά και από μένα μια κάποια έξτρα προμήθεια (*a thousand guineh commission*). Είχαν τα κλειδιά των διαμερισμάτων και έκαναν τις διαπραγματεύσεις εξ ονόματος των ιδιοκτητών. Το πρώτο δίμηνο πρέπει να γνώρισα πάνω από πενήντα *μπαουάμπεδες*, οι οποίοι με κοιτούσαν εξονυχιστικά, ενώ εγώ είχα χαμηλωμένα τα μάτια, περιμένοντας από τον εκπρόσωπο της κοινότητας να κάνει τα παζάρια.

Η πρώτη μου ουσιαστική επαφή ξεκίνησε με τον Αμπντού, τον *μπαουάμπε* της πολυκατοικίας όπου νοίκιασα τελικά στην Ηλιούπολη (Masr al –Gadida) του Καΐρου. Ήταν παρών στο ραντεβού που είχα με την ιδιοκτήτρια, θρονιάστηκε σε μια πολυθρόνα και παρακολουθούσε με άγρυπνο μάτι τις διαπραγματεύσεις, παρόλο που η κουβέντα γινόταν στα γαλλικά, ενημερωνόταν κάθε λίγο για το περιεχόμενο της συζήτησής μας και στο τέλος ενώ είχαμε καταλήξει στην τιμή, σηκώθηκε από τη θέση του, είπε κάτι σε θυμωμένο ύφος και η τιμή του ενοικίου αυξήθηκε ως δια μαγείας κατά τριακόσιες λίρες, που αντιστοιχούσαν από ότι κατάλαβα στο ποσοστό του. Η κ. Νάματ, η ιδιοκτήτρια, αισθάνθηκε την ανάγκη να δικαιολογηθεί για την απρόσμενη αύξηση, λέγοντας μου ότι ο Άμπντου δουλεύει για την οικογένειά της εδώ και 60 χρόνια.

Ο Άμπντου ήταν ένας στεγνός, ηλικιωμένος άνθρωπος γύρω στα 80 (το 2015), όπως μου είπε, «Sa’yidi» στην καταγωγή, δηλαδή από την Άνω Αίγυπτο, από ένα χωριό στην περιοχή του Ασουάν. Η πρώτη προσωπική συνάντηση που είχα μαζί του ήταν την επόμενη μέρα, όταν έφτασα στην πολυκατοικία με τις αποσκευές μου. Η συνάντηση αυτή ήταν καθοριστική. Συνηθισμένη από την Ελλάδα, συστήθηκα και έτεινα το χέρι για χειραψία. Η απάντηση του ήταν»: *Ana Sa’idi*· στη συνέχεια κοίταξε το προτεταμένο μου χέρι με μιαν απαξιωτική ματιά και πήρε τη βαλίτσα μου να την ανεβάσει

πέντε ορόφους – η πολυκατοικία δεν είχε ασανσέρ. Οι φίλοι που με συνόδευαν μου είπαν πως θα έπρεπε να δώσω ένα μπαξίσι. Μη γνωρίζοντας τι θα έπρεπε να δώσω, έβγαλα ένα χαρτονόμισμα δέκα λιρών Αιγύπτου (εκείνη την εποχή ήταν ένα ευρώ), έλαβα ακόμα μια απαξιωτική ματιά και, αφού στάθηκε στο κούφωμα της πόρτας μουρμουρίζοντας μέσα από τα δόντια του, αρνήθηκε να φύγει μέχρι που αναγκάστηκα και έκλεισα απαλά την εξώπορτα. Κανένας μας δεν μπορούσε να καταλάβει τι ακριβώς ήθελε, αλλά δεν είχαμε επίσης τις γνώσεις να τον ρωτήσουμε. Το λόγο αυτής της συμπεριφοράς θα τον εξηγήσω στη συνέχεια.

Εικ. 4: Άμπνου, ο θυρωρός της πολυκατοικίας μου στην οδό al-Abaseen (Masr al-Gadida)

Ο Άμπνου έμενε στο ημιυπόγειο της πολυκατοικίας, σε μια καμαρούλα ακριβώς απέναντι από την είσοδο και με το κρεβάτι να «βλέπει» τόσο στην πόρτα της καμαρούλας όσο και στην είσοδο, έτσι ώστε, ακόμα και όταν ήταν ξαπλωμένος, να μπορεί να παρακολουθεί και να ελέγχει ποιος βγαίνει και ποιος μπαίνει. Θυμάμαι μάλιστα μια φορά που ένας συνάδελφος είχε έρθει να μου φέρει κάποια βιβλία, ο Άμπνου τον ακολούθησε με τα πόδια μέχρι τον 5ο όροφο που έμενα, και με επέπληξε σε άγριο ύφος και κουνώντας το δάκτυλο μπροστά μου, επαναλαμβάνοντας συνεχώς «'aib alik», δηλαδή «ντροπή σου», υπονοώντας πως δεν περίμενε από μένα να δεχτώ, όντας ανύπαντρη, έναν άνδρα στο σπίτι μου. Η κοπέλα που έμενε στο διπλανό διαμέρισμα και που ήταν από τη Λιβύη με συμβούλεψε να δέχομαι κόσμο με ανοιχτή πόρτα, ώστε να μην «εκτίθεμαι» ως προς τις «ηθικές» μου προθέσεις στα μάτια του οποιουδήποτε.

Υπάρχουν βέβαια και περιπτώσεις που κάποιοι *μπαουάμπηδες* εθελουφλούν ή ακόμα και παραχωρούν έναντι αμοιβής κάποιο επιπλωμένο διαμέρισμα σε ζευγάρια που αναζητούν ιδιωτικότητα. Υπάρχουν επίσης περιπτώσεις που γυναίκες έχουν υποστεί βλάβη της φήμης τους, επειδή δεν συμμορφώθηκαν στις «ηθικοπλαστικές» υποδείξεις των *μπαουάμπηδων*. Το γεγονός ότι

περνούν όλη τη μέρα τους καθισμένοι σε έναν αυτοσχέδιο πάγκο στην είσοδο του κτηρίου τους επιτρέπει να γνωρίσουν και να ελέγχουν όλους τους κατοίκους τις περιοχής και να ανταλλάσουν πληροφορίες και κουτσομπολιά. Τους ενδιαφέρει επίσης η ήσυχία και η καλή φήμη της γειτονιάς, ώστε να προσελκύει «καλό» κόσμο και να νοικιάζονται ακριβότερα τα διαμερίσματα. Εντούτοις δεν θέλουν για ενοικιαστές Άραβες του Κόλπου παρόλο που δεν κάνουν παζάρια και δίνουν μεγάλα μπαξίσια.

«Δεν θέλουμε να ενοικιάζουμε διαμερίσματα στους Άραβες του Κόλπου. Μπορεί να δίνουν πολύ υψηλό ενοίκιο και να μην κάνουν παζάρια, όμως όταν έρχονται εδώ στο Κάιρο, δεν συμπεριφέρονται σαν καλοί μουσουλμάνοι. Φέρνουν γυναίκες και πίνουν αλκοόλ. Ξενοχτάνε και βάζουν δυνατά τη μουσική. Νομίζουν ότι επειδή πληρώνουν όλα τους επιτρέπονται. Μπορεί να δίνουν μεγάλο μπαξίσι, αλλά οι ιδιοκτήτες των διαμερισμάτων τους αποφεύγουν, γιατί αφήνουν πίσω τους κατεστραμμένα χαλιά και έπιπλα».
(Χισάμ, 58 ετών, μπαουάμπης στο Mohandiseen)

Εικ. 5: Κουβεντούλα και ανταλλαγή νέων (Downtown Cairo)

Η ασφάλεια των δρόμων και της γειτονιάς είναι πολύ σημαντική για τους μπαουάμπηδες. Για το λόγο αυτό ακολούθησα τη συμβουλή μιας φίλης Αιγυπτιώτισσας –της Βάσως Χαραλάμπους– η οποία μου είπε να καλημερίζω τους μπαουάμπηδες που συναντώ στο δρόμο προς στο σπίτι μου, γιατί, αν με γνωρίζουν, θα επέμβουν σε περίπτωση ανάγκης. Για του λόγου το αληθές, ένα απόγευμα που με ακολούθησε κάποιος νεαρός και πολύ επίμονα μου ζητούσε να πάμε για καφέ, παρόλο που του επαναλάμβανα να με αφήσει ήσυχη, πετάχτηκε από μια πόρτα ένας μπαουάμπης, από τους πολλούς που χαιρετούσα καθημερινά, του μίλησε πολύ απότομα και επιτιμητικά και ο νεαρός κατέβασε το κεφάλι και έφυγε, αφού πρώτα μου ζήτησε συγνώμη.

«Η Ηλιούπολις είναι ήσυχη περιοχή, κυρίως με οικογένειες και ιδιωτικά σχολεία. Το κέντρο ή η Abbaseya είναι πολύ πιο δύσκολα. Φοβόμαστε πολύ τις συγκεντρώσεις και τα τρομοκρατικά χτυπήματα στις πρεσβείες της περιοχής».
(Μάχνη 47 ετών από την περιοχή της Qena)

Ο ρόλος των *μπαουάμπηδων* είναι σημαντικός στην περίπτωση ασφάλειας του κτηρίου. Θυμάμαι πως κάποτε με ακολούθησαν δυο νεαροί με μηχανάκι. Όταν το είπα στον Άμπντου, αυτός πετάχτηκε από το κρεβάτι του, πήρε τη μαγκούρα του και βγήκε στο δρόμο και τους έδιωξε κακήν κακώς.

Σε αυτήν την τεράστια και πολυπληθή πόλη οι *μπαουάμπηδες* ήταν και είναι πάντα βασιλιάδες. Γνωρίζουν και τις πιο οικείες λεπτομέρειες της ζωής των ενοίκων σε σημείο να μπορούν αν γίνουν πολύ σκληροί και αδυσώπητοι αν δεν λάβουν την προσυμφωνημένη αμοιβή τους. Αναφέρω την περίπτωση μιας φίλης ελληνίδας που διατηρούσε διαμέρισμα σε μια κοντινή πολυκατοικία. Εκείνη την περίοδο είχε δεσμό με έναν Αιγύπτιο, ο οποίος την επισκεπτόταν. Έφευγε όμως πάντα από το διαμέρισμά της πριν τις πέντε το πρωί, γιατί στις 5.30 ξυπνούσε ο *μπαουάμπης* και, αν τον εύρισκε εκεί, θα καλούσε το «Ηθών». Περιττό να πω πως μετά από κάποιο διάστημα και αφού αποκαλύφθηκε η σχέση, η φίλη κατέθετε το ποσό των τριακοσίων λιρών στον *μπαουάμπη*, για να εξαγοράσει τη σιωπή του.

Ο Άμπντου ήταν μοναχικός και δεν πήγαινε σε άλλες πολυκατοικίες. Υπήρχαν όμως πολλοί άλλοι *μπαουάμπηδες* που έρχονταν στην είσοδο της πολυκατοικίας για κουβεντούλα και παρέα. Ξεχνώντας πως δεν βρισκόμουν στην Ελλάδα, αλλά σε μια χώρα όπου οι κανόνες συναναστροφής έχουν όρια και προϋποθέσεις, έπιανα πολλές φορές κουβέντα με τους *μπαουάμπηδες*, με αποτέλεσμα να παρατηρώ κάποια αλλαγή προς το αγενέστερο στη συμπεριφορά και στο βλέμμα τους που με έφερνε σε δύσκολη θέση.

Θυμάμαι όμως μια μέρα που ήρθε να με επισκεφτεί μια συνάδελφος Αιγυπτία, η κ. Χασάν, και ζήτησε από τον Άμπντου και τη συντροφιά του να μας αγοράσουν κάποια γλυκά, δίνοντάς τους ένα ποσό. Μου έκανε εντύπωση ο τρόπος που απευθυνόταν στους άλλους. Όταν έδινε οδηγίες, ήταν κοφτή και σύντομη χωρίς να φαίνεται αγενής. Όχι χαμόγελα, αλλά με χαμηλωμένο τον τόνο της φωνής. Κατάλαβα ότι έπρεπε να αντιγράψω το στυλ της. Η κ. Χασάν με βοήθησε να κατανοήσω τον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να απευθύνομαι σε όσους συνεργαζόμουν και με τους οποίους είχα είτε επαγγελματικές είτε οικονομικές χέσεις.

Κατά τη γνώμη της, η κοινωνία της Αιγύπτου ήταν σαφώς διαστρωματωμένη και οι άνθρωποι ανέμεναν ένα συγκεκριμένο είδος συμπεριφοράς που να ταιριάζει στην καταγωγή, τη μόρφωση και την οικονομική και κοινωνική κατάσταση του ατόμου με το οποίο συνομιλούσαν. Κάποια άλλη συμπεριφορά, πιο φιλική ή πιο επιτηδευμένη, προκαλεί σύγχυση και δίνει αντικρουόμενα μηνύματα. Άρα, είπε η κ. Χασάν, θα έπρεπε να σταματήσω το φιλικό και χαμογελαστό ύφος με το οποίο απευθυνόμουν στους άλλους, και θα έπρεπε να είμαι πιο λιγομίλητη και κοφτή. Πράγματι, από κείνη τη στιγμή που άλλαξα τόνο και ύφος, χωρίς βέβαια να γίνομαι αγενής, βελτιώθηκε και η ζωή μου σε σχέση όχι μόνο με τους *μπαουάμπηδες*.

Ο Άμπντου είχε τέσσερεις γυναίκες –από τις οποίες η μικρότερη ήταν περίπου 45 ετών– και 10 παιδιά. Κατέβαινε στο χωριό του μία φορά κάθε δυο χρόνια για έναν μήνα. Ολοχρονίς ήταν ντυμένος

με μια μακριά κελεμπία σε ασπρουδερό χρώμα (*galabbeyya* στα αραβικά), σανδάλια στα πόδια και ένα τουρμπάνι στο γυμνό του κεφάλι. Τις ημέρες του μεγάλων εορτών (Μπαϊράμι και Ραμαζάνι) άλλαζε την κελεμπία αυτή με μια άλλη πράσινη από φινό ολόμαλλο ύφασμα. Ο Άμπντου ήταν απολύτως αφοσιωμένος στην οικογένεια των ιδιοκτητών. Όπως έμαθα στην συνέχεια, δούλευε στην αρχή με τον πατέρα της κ. Νάματ και, όταν αυτός έκτισε την πολυκατοικία στα μέσα της δεκαετίας του εξήντα, ανέλαβε το ρόλο του *μπαουάμπη*.

Η πιο συνήθης επίσκεψη που είχε ήταν από τον Αλί, έναν *μπαουάμπη* σε μια γειτονική πολυκατοικία. Ήταν ένας άνθρωπος εύσωμος γύρω στα σαράντα πέντε και από το ίδιο χωριό με τον Άμπντου. Ο Αλί ήταν κουτσομπόλης, γιατί κάθε φορά τον πετύχαινα να διηγείται μια ιστορία που είχε συμβεί στην πολυκατοικία του στον Άμπντου. Ο Αλί του περιέγραφε επίσης ποιοι πέρναγαν από τον δρόμο και τι φορούσαν, κυρίως οι γυναίκες, γιατί ο Άμπντου δεν έβλεπε πολύ καθαρά. Θυμάμαι μια μέρα που θα πήγαινα σε μια λαϊκή γειτονιά, είχα ντυθεί ιδιαίτερα άκομψα, καλύπτοντας τα μπράτσα, πόδια και λαιμό, φορώντας πολύ φαρδιά ρούχα, παρόλη τη ζέστη. Μόλις κατέβηκα κάτω, φαίνεται ότι ο Αλί με περιέγραψε, και ο Άμπντου μου έδωσε συγχαρητήρια για το «προσεγμένο» μου ντύσιμο. «Ξέρω τα πάντα για όλους», μου δήλωσε ο Αλί. «Γνωρίζω τους συγγενείς, τους φίλους, τι ώρα φεύγουν, που πηγαίνουν, τι τους αρέσει, ποιόν αντιπαθούν, πόσα κερδίζουν, που περνάνε τα βράδια τους. Και όχι μόνο αυτά που συμβαίνουν στο κτήριο αυτό, αλλά και σε όλα του δρόμου. Έχω βλέψεις σχέσεις με τους άλλους *μπαουάμπηδες* και ανταλλάσσουμε τα νέα που μαθαίνουμε».

Άλλος *μπαουάμπης* με τον οποίο είχα πολλές επαφές ήταν ο Νάιμ, θυρωρός σε ένα τεράστιο κτήριο στην πλατεία Τάλατ Χαρμπ, ένα από τα πιο πολυσύχναστα σημεία της πόλης. Ο Νάιμ έλεγχε με αυστηρότητα την είσοδο του κτηρίου, εκμεταλλευόταν επίσης το πεζοδρόμιο μπροστά από το κτήριο, μετατρέποντάς το σε θέσεις στάθμευσης (με το αζημίωτο) για να φιλοξενήσει όχι μόνο τα αυτοκίνητα των ενοίκων, αλλά επίσης και αγνώστων που δυσκολεύονταν να παρκάρουν, με ένα επιπλέον ποσό. Ήταν ιδιαίτερα υπερβολικός στη φύλαξη του κτηρίου, μη επιτρέποντας σε κανένα ξένο να μπει στο κτήριο, ειδικά αργά το βράδυ. Συνήθιζα λοιπόν να του δίνω ένα μικρό φιλοδώρημα, όταν μου άνοιγε την πόρτα της εισόδου. Όταν ανέφερα στη φίλη την οποία επισκεπτόμουν ότι ο Νάιμ είναι ιδιαίτερα πιστός, αυτή μου απάντησε μάλλον κυνικά: «όσο περισσότερα δίνεις, τόσο πιο πιστός γίνεται», υπονοώντας ότι είναι η απληστία του που τον κάνει έμπιστο.

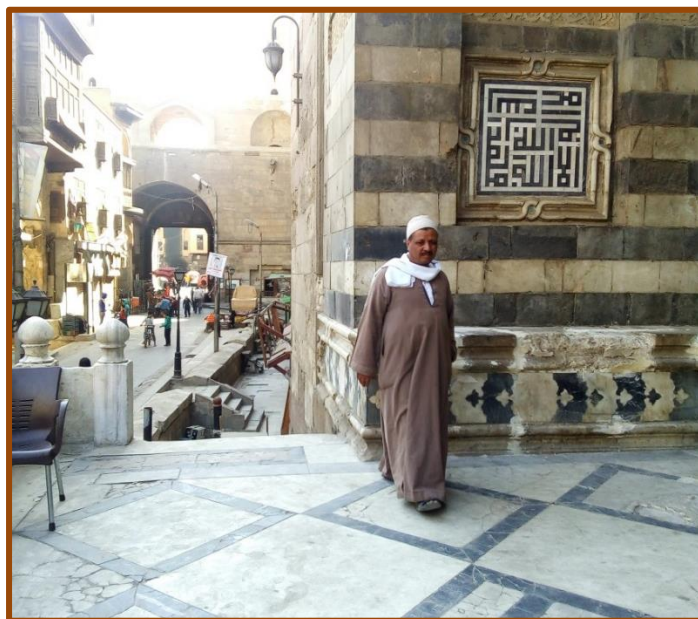
Στο κτήριο όπου στεγαζόταν το Συντονιστικό γραφείο, στην οδό Emad ad-Din, ο *μπαουάμπης* ονόματι Ματμπούλι λειτουργούσε ως μεσάζων ανάμεσα στους πολίτες και τις διπλωματικές αρχές. Καθόριζε τη σειρά που έμπαιναν οι Αιγύπτιοι υπήκοοι για να ζητήσουν πληροφορίες σχετικά με τις σπουδές στην Ελλάδα, έβγαζε φωτοτυπίες, έφερνε καθίσματα στο διάδρομο όταν η αναμονή ήταν μεγάλη, παρευρισκόταν στο χώρο, αν θεωρούσε ότι ο συνομιλητής μου δεν ήταν αξιόπιστος ώστε να με αφήσει μόνη μαζί του, τακτοποιούσε τα χαρτιά και τα δικαιολογητικά, και όπως κατάλαβα τίποτα δεν γινόταν με το αζημίωτο. Κάθε πρώτη του μηνός ανέβαινε στο δεύτερο όροφο που εργαζόμουν,

χτυπούσε την πόρτα, έμπαινε, καθόταν σε μια καρέκλα και δεν έφευγε παρά μόνο όταν του έδιναν το προκαθορισμένο ποσό για τη συντήρηση του κτηρίου.

Αν και τα παραδείγματα που απαριθμώ μέχρι στιγμής είναι πολύ θετικά, εντούτοις μου συνέβη άλλες φορές να ζητήσουν τη βοήθειά μου συναδέλφοι εξαιτίας του *μπαουάμπης* της πολυκατοικίας στην οποία έμεναν, επειδή είχαν προσκαλέσει Αιγύπτιας στο σπίτι, και ο *μπαουάμπης* είχε καλέσει την αστυνομία. Οι αστυνομικοί που είχαν έρθει ήταν γυναίκες ντυμένες με μαύρες αμπάγιες (τα μαύρα ρούχα που καλύπτουν από το κεφάλι μέχρι τα πόδια) και οι κοπέλες είχαν βρει μελά, γιατί οι καθηγητές είχαν διπλωματικό διαβατήριο και τους άφησαν να φύγουν.

Ο λόγος των θυρωρών

Ο Αμπντελραχμάν, *μπαουάμπης* στην περιοχή ‘Oguba έφυγε από το χωριό του στο Κυβερνείο του Sohag λόγω ανεργίας και φτώχειας και ήρθε να δουλέψει στο Κάιρο ως φύλακας σε ένα εργοτάξιο με τον αδελφό του, ο οποίος είχε έρθει νωρίτερα στο Κάιρο. Ο μεγαλύτερος αδερφός επέστρεψε στο χωριό μετά την ολοκλήρωση του έργου, αλλά ο Αμπντελραχμάν συνέχισε να εργάζεται στον ίδιο χώρο και μετά την πώληση των διαμερισμάτων από την εταιρεία στους ιδιοκτήτες. Στη συνέχεια του πρότειναν να εργαστεί ως *μπαουάμπης* στην πολυκατοικία. Μετά από πέντε μήνες που ζούσε στην είσοδο του κτιρίου κάτω από το κλιμακοστάσιο, οι ιδιοκτήτες του έφτιαξαν ένα μικρό δωμάτιο στην ταράτσα. Του χάρισαν και κάποια έπιπλα. «Ο *μηνιαίος μισθός είναι πενιχρός. Εξαρτώμαι κυρίως από το τι πληρώνουν οι κάτοικοι του κτιρίου λαμβάνοντας υπόψη τις υπηρεσίες που παρέχω – όπως να καθαρίζω τα αυτοκίνητά τους και να αγοράζω ό,τι χρειάζονται από την αγορά. Κάνω επίσης και μερεμέτια στο εσωτερικό των σπιτιών. Κάποιοι ένοικοι μου δωρίζουν τρόφιμα και ρούχα, ειδικά σε γιορτές και κοινωνικές περιστάσεις», λέει ο Αμπντελραχμάν.*

Εικ. 6: Ο Αμπντελραχμάν, μια Παρασκευή στο τζαμί του Χαν αλ-Χαλίλι

Μετά από τρία χρόνια δουλειάς στο Κάιρο, ο Αμπντελραχμάν παντρεύτηκε μια συγγενή του από το χωριό του και την έφερε να ζήσει μαζί του. Όταν τους γνώρισα, είχαν ήδη το πρώτο τους παιδί, τριών ετών. *«Όταν η γυναίκα μου ήρθε για πρώτη φορά στο Κάιρο, ανησυχούσε για τη ζωή στην πόλη. Ωστόσο, μετά από σύντομο χρονικό διάστημα, μπόρεσε να με βοηθήσει στον καθαρισμό της εισόδου του κτιρίου, των σκαλοπατιών και άλλων χώρων του κτιρίου. Καθαρίζει επίσης τα διαμερίσματα των ενοίκων για να αυξήσουμε το εισόδημά μας»*. Ο Αμπντελραχμάν μου εξομολογήθηκε ότι προτιμά αυτή τη δουλειά από τη δουλειά του γεωργού, αφού το αγροτικό εισόδημα είναι χαμηλό και η εργασία δεν είναι μόνιμη και σταθερή.

Ο Αμπντελραχμάν έφερε και τον μικρότερο αδερφό του Ragab, να εργαστεί στο ίδιο επάγγελμα σε ένα γειτονικό κτίριο, όπως επίσης και τον ανιψιό του (11 ετών) για να δουλέψει μαζί του. Ο Αμπντελραχμάν έχει πολλούς συγγενείς και φίλους στην περιοχή Imbaba. Παρά το γεγονός ότι η φύση της δουλειά του δεν του επιτρέπει να λείπει για πολλές ώρες από το πόστο του, θέλει να επισκέπτεται τους συγγενείς και τους φίλους του και να ακούει για το χωριό του από καιρό σε καιρό. Αυτός και οι συγχωριανοί του συγκεντρώνονται σε ένα δημοφιλές καφενείο στην Imbaba, πίνουν τσάι, καπνίζουν ναργιλέ και μιλούν για το χωριό τους. Ο Αμπντελραχμάν επισκέπτεται το χωριό του μια φορά το χρόνο για να δει τους γονείς του και την οικογένεια της γυναίκας του.

Μια διαφορετική εκδοχή μου έδωσε ο Ζάκι (26 ετών) που εργάζεται ως *μπαουάμπης* σε μια μεγάλη πολυκατοικία με ενοικιαζόμενα επιπλωμένα διαμερίσματα στην ακριβή περιοχή Zamalek του Καΐρου, κοντά στο Club των Μηχανικών (Nādi al- Muhandisseen). Η καταγωγή της οικογένειάς του είναι από το Κυβερνείο της Νέας Κουιάδας (αραβ. Mukhafida al-wadi al-gadid), μια τεράστια άνυδρη και ιδιαίτερα αραιοκατοικημένη περιοχή του Νότου. Στην αρχή ήρθε ο πατέρας του, και μετά η υπόλοιπη οικογένεια. Ο Ζάκι είχε σπουδάσει δάσκαλος και ήθελε να κάνει μεταπτυχιακό. Μόλις μπήκα στην πολυκατοικία μου μίλησε στη fusha, την επίσημη αραβική, γεγονός που μου κίνησε την περιέργεια. Ο Ζάκι ήταν από τους ελάχιστους *μπαουάμπηδες* που μιλούσε αγγλικά, γεγονός που με εντυπωσίασε. Μου είπε ότι η πολυκατοικία ανήκει σε μια πλούσια κυρία που μένει στο Ζαμάλεκ και πως το νοικιάζει σε ξένους οι οποίοι προτιμούν να έχουν ένα ολόκληρο διαμέρισμα παρά το απλό δωμάτιο ξενοδοχείου.

Η καθημερινή επαφή με τόσους ξένους, αλλά και το κοσμοπολίτικο κλίμα της περιοχής, τον έκαναν να επιθυμεί να κάνει κάτι διαφορετικό στη ζωή του. Πήγε λοιπόν και έγινε δάσκαλος. Τώρα εργάζεται ως *μπαουάμπης* στη θέση του πατέρα του για να κερδίσει τα απαραίτητα χρήματα και να κάνει μεταπτυχιακό. Εμφανισιακά ο Ζάκι κινείται ανάμεσα στη μοντερνικότητα και την παραδοσιακότητα. Φορούσε την παραδοσιακή μακριά άσπρη κελεμπία και ένα γαλάζιο τουρμπάνι στο κεφάλι, αλλά τα μοντέρνα γυαλιά του, η προσεγμένη του ομιλία και η ευγένεια των τρόπων του σε έκαναν να τον προσέξεις.

Ο Ζάκι μου εξομολογήθηκε πως δεν θέλει να παντρευτεί σε μικρή ηλικία και βέβαια θα προτιμούσε να πάρει μια κοπέλα μορφωμένη για την οποία να έχει αισθήματα. Ο πατέρας του είναι πολύ παραδοσιακός και θέλει να του δώσει μια ξαδέρφη του από το χωριό, αλλά ο Ζάκι πιστεύει πως με τη μόρφωση που έχει αποκτήσει και τις προοπτικές που του ανοίγονται μπορεί να πάρει μια κοπέλα από ευγενή οικογένεια (*a’ila nabila*), κάτι που δεν θα μπορούσε να έχει γίνει, αν είχε μείνει στο sa’id.

Εσωτερική μετανάστευση από την Άνω Αίγυπτο στο Κάιρο

Η εσωτερική μετανάστευση από τις αγροτικές επαρχίες προς το Κάιρο έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αστική ανάπτυξη της αιγυπτιακής πρωτεύουσας. Μέχρι τη δεκαετία του 1970, η μετανάστευση από τις αγροτικές περιοχές συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη της πόλης του Καΐρου, αφού μεταξύ του 1846 και του 1976 οι εσωτερικοί μετανάστες αντιπροσώπευαν μεταξύ του 1/4 και του 1/3 των κατοίκων της αιγυπτιακής πρωτεύουσας (Zohry 2007)¹⁵. Μεταξύ των ετών 1937 και 1976, η μετανάστευση από την Άνω Αίγυπτο στο Κάιρο ήταν λιγότερο σημαντική από αυτή του Δέλτα και περιελάμβανε κυρίως άνδρες (Zohry 1993).

Μόνο από τη δεκαετία του 1980 ο αριθμός των μεταναστών από τις επαρχίες Ασιούτ και Sohag (τις δύο μεγαλύτερες περιοχές της Άνω Αιγύπτου) πλησίασε αυτόν των μεταναστών από το Δέλτα (Ireton, 1997). Στην Γκίζα, που αντιπροσωπεύει το νότιο τμήμα του ευρύτερου Καΐρου, οι μετανάστες από το Sohag αποτελούν την πρώτη ομάδα μεταναστών από το 1986, ξεπερνώντας ελάχιστα τους μετανάστες από τη Menufiya (στην περιοχή του Δέλτα) (Shorter 1989). Η μεταναστευτική τάση από την Άνω Αίγυπτο (από το Beni Suef μέχρι το Ασουάν) ήταν και εξακολουθεί να είναι σημαντική, αλλά σε καμία περίπτωση δεν υπερβαίνει σημαντικά τη μετανάστευση από τη Βόρεια Αίγυπτο. Αλλά από το 1986 το ποσοστό του μεταναστευτικού πληθυσμού μειώθηκε, και το 1996 οι εσωτερικοί μετανάστες αποτελούσαν περίπου το 14% του συνολικού πληθυσμού του ευρύτερου Καΐρου (Greater Cairo)¹⁶. Την ίδια χρονιά, οι Άνω Αιγύπτιοι αντιπροσώπευαν περίπου το 40% των μεταναστών του Καΐρου αλλά μόνο το 6% του συνολικού πληθυσμού της πόλης.

¹⁵ Η ποσοστιαία αναλογία των εσωτερικών μεταναστών εντός του Ευρύτερου Καΐρου ήταν 35% το 1846, 25,7% το 1907, 28,7% το 1917, 34% το 1927, 33,6% το 1947, 37,5% το 1960, 30% το 1976, 25,3% το 1986 (Ireton 1997).

Στην απογραφή πληθυσμού του 1966, η μετανάστευση προς το Κάιρο αυξήθηκε. Από τον συνολικό αριθμό των μεταναστών στο Κάιρο, που ήταν 1.181.000, οι μετανάστες από την κοιλάδα του Νείλου ήταν περίπου 1.129.000 και οι υπόλοιποι προέρχονταν από τις υπόλοιπες επαρχίες. Από αυτούς, οι μετανάστες από το Δέλτα ήταν 683.000 ή το 61,9 τοις εκατό, ενώ οι μετανάστες από την Άνω Αίγυπτο ήταν 446.000 ή 37,6 τοις εκατό. Η Menufiya στο Δέλτα προηγείτο με αριθμό 209.000 εσωτερικών μεταναστών. Μετά τη Μενουφίγια, ακολουθούσε το Ασιούτ και το Sohag των οποίων ο αριθμός των μεταναστών ήταν 100.000, και αντιπροσώπευε το 8 τοις εκατό των μεταναστών στο Κάιρο. Την εποχή εκείνη, το Ασουάν έστελνε πολύ λίγους μετανάστες στο Κάιρο λόγω της κατασκευής του φράγματος, το οποίο ήταν ένας παράγοντας έλξης για την εσωτερική μετανάστευση στο Aswan.

¹⁶ Το Ευρύτερο Κάιρο περιλαμβάνει τρεις διοικητικές επαρχίες το Κάιρο, τη Γκίζα και την Qalyubiyya. Πηγή: OUC-Cedej Cairo 1996 Censuses. Οι μετανάστες από την Γκίζα και την Qalyubiya δεν θεωρούνται εσωτερικοί μετανάστες.

Ωστόσο, αυτή η απογραφή δεν είχε λάβει υπόψη όλες τις παραμέτρους. Πρώτον, τα στοιχεία της απογραφής περιλαμβάνουν μόνο την πρώτη γενιά μεταναστών, (π.χ. αυτούς που δεν γεννήθηκαν στο Κάιρο) και όχι τη δεύτερη ή τρίτη γενιά μεταναστών, (δηλαδή όσους γεννήθηκαν στο Κάιρο από γονείς της Άνω Αιγύπτου). Πολλοί δε από τους τελευταίους ισχυρίζονται ότι ανήκουν στους *Sa’idi* και προσδιορίζονται ως *Sa’idi* από τους υπόλοιπους κατοίκους.

Δεύτερον, η Άνω Αίγυπτος αποτελεί τώρα μια από τις κύριες δεξαμενές μεταναστών, ειδικά τις περιοχές Ασιούτ και Sohag, ενώ μέχρι τη δεκαετία του 1970 ένα υψηλό ποσοστό μεταναστών προερχόταν από το Δέλτα (ιδιαίτερα από τα Κυβερνεία Menufiya, Daqahliyya και Sharqiyya) (Ireton, 1997)¹⁷. Οι σύγχρονες μεταναστευτικές τάσεις εξηγούν εν μέρει τον σημερινό στιγματισμό των μεταναστών της Άνω Αιγύπτου στο Κάιρο οι οποίοι ταυτίζονται συχνά με τους εποχικούς εργάτες και αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό ποσοστό των εργαζομένων στην συντήρηση των κτηρίων (Zohry 2002) στον κατασκευαστικό τομέα, αλλά και σε θέσεις εξουσίας, κ.λπ. Ωστόσο, τα κυρίαρχα στερεότυπα εμμένουν στην παλιά φιγούρα του φτωχού, συντηρητικού και αναλφάβητου μετανάστη και ενίοτε βίαιου ισλαμιστή της Άνω Αιγύπτου¹⁸.

Όπως συμβαίνει συνήθως, οι μετανάστες από την Άνω Αίγυπτο τείνουν να συγκεντρώνονται σε ορισμένες γειτονιές που ζουν συμπατριώτες τους, όπως στη Γκίζα, τονίζοντας έτσι την «ορατότητα» τους. Αυτές οι γειτονιές, οι οποίες χτίστηκαν «άτυπα» –εκτός πολεοδομικού σχεδιασμού και χωρίς επίσημη άδεια– σε γεωργική γη από τη δεκαετία του 1970, ονομάζονται «*’ashwa’iyyât*» (παραγκουπόλεις, *slums*, φαβέλες) (Fahmi, 2008)¹⁹. Ο μεγάλος αριθμός των εσωτερικών μεταναστών, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των *’ashwa’iyyât*, προκάλεσε ήδη από τη δεκαετία του 1960, και

¹⁷ Η μετανάστευση του 1952 από την Άνω Αίγυπτο λέγεται ότι περιελάμβανε κυρίως δύο πολύ διαφορετικές κατηγορίες ανθρώπων: α) τα μορφωμένα μέλη της ανώτερης αιγυπτιακής ελίτ που ήρθαν στο Κάιρο για ευκαιρίες καλύτερης, εξειδικευμένης εργασίας κ.λπ. και συνήθως αφομοιώνονταν γρήγορα στην ελίτ του Καΐρου και β) τα φτωχά στρώματα του πληθυσμού της Άνω Αιγύπτου που ήρθαν να εργαστούν είτε ως εποχικοί είτε ως μόνιμοι εργαζόμενοι (Abu Lughod, 1961’ Zohry, 2002). Οι οικονομικές εξελίξεις της δεκαετίας του 1970 και η διεθνής μετανάστευση στις χώρες του Κόλπου δημιούργησαν νέες ευκαιρίες για τους εργάτες της Άνω Αιγύπτου στο Κάιρο, ιδιαίτερα στον οικοδομικό τομέα. Οι νεοφερμένοι στεγάζονταν σε ήδη εγκατεστημένους συγγενείς ή χωριανούς τους στην περιφέρεια του Καΐρου.

¹⁸ «Διεθνής η κατακραυγή για το μακελειό στο Λούξορ», εφημ ΤΑ ΝΕΑ 19/11/1997:

<https://www.tanea.gr/1997/11/19/world/diethnis-i-katakraygi-gia-to-makeleio-sto-loyksor/>

¹⁹ Αναφέρω χαρακτηριστικά την βραχύβια τοποθέτηση των παραγκουπόλεων ή «*’ashwa’iyyat*» στη δημόσια ατζέντα με την περίπτωση του έργου ανάπτυξης και αναβάθμισης του *’ashwa’iyyat Zeinhum*, το οποίο εφαρμόστηκε από την Αιγυπτιακή Ερυθρά Ημισέληνο (ERC), μια αιγυπτιακή μη κυβερνητική οργάνωση, για περισσότερα από δέκα χρόνια από το 1998 έως το 2009. Η περίπτωση αυτή κρίθηκε πρωτοπόρα καθώς το *Zeinhum* εξετάστηκε ως μέρος του ευρύτερου πλαισίου που έχει να κάνει με τη γενική στρατηγική της κυβέρνησης κατά την περίοδο του Μουμπάρακ, απέναντι στις «*’ashwa’iyyat*». Οι κυβερνητικές αντιδράσεις που ποικίλλουν από ανοχή, αγνόηση, παραμέληση, αναβάθμιση, ανάπτυξη, απειλή κατεδάφισης και επανεγκατάστασης, απειλή χρήσης βίας, ακόμη και χρήση πραγματικής βίας στην πραγματικότητα μπορούν να ταξινομηθούν ως διαφορετικές μορφές στρατηγικής άρνησης από την πλευρά της κυβέρνησης ενάντια στην τοποθέτηση του «*’ashwa’iyyat*» ως θέμα στη δημόσια ατζέντα. Ο λόγος είναι ότι πολλές κυβερνητικές υπηρεσίες με τον ένα ή τον άλλο τρόπο εμπλέκονται στις *’ashwa’iyyat* η καθεμιά με τη δική της προοπτική και κατανόηση του προβλήματος. Επιπλέον, δεν υπάρχει στην πραγματικότητα ένας συμφωνημένος κυβερνητικός ορισμός και για την κατανόηση του ζητήματος *’ashwa’iyyat* που να καλύπτει όλες τις διαφορετικές γωνίες αυτού του πολυδιάστατου προβλήματος. Ο διαμεσολαβητικός ρόλος της Αιγυπτιακής Ερυθράς Ημισελήνου (ERC) μεταξύ των κατοίκων του *Zeinhum* και της κυβέρνησης έδωσε «φωνή» σε αυτή την παραμελημένη πραγματικότητα της σημερινής Αιγύπτου.

προκαλεί ακόμα πολλά ερωτήματα σχετικά με την προσαρμογή αυτών των πληθυσμών –που θεωρούνται ως επί το πλείστον αγροτικοί– και τον αντίκτυπο που θα μπορούσαν να έχουν στην κοινωνία και στην αστική κουλτούρα του Καΐρου (Abu Lughod, 1961). Η αντίληψη ότι η μαζική μετανάστευση, είτε εσωτερική (δηλαδή από αγροτικές/επαρχιακές περιοχές) είτε εξωτερική (από άλλες χώρες), είναι ένας παράγοντας αποσταθεροποίησης για την αστική ανάπτυξη μπορεί να θεωρηθεί ως ένα είδος καθολικής δημόσιας «μετα-αφήγησης». Οι μετανάστες, που έρχονται για να ενταχθούν κυρίως στις αστικές τάξεις χαμηλού εισοδήματος, θεωρούνταν πάντα ως διαφορετικοί και δυνητικά επικίνδυνοι για την κοινωνική τάξη (Wacquant, 1997· Schnapper, 2001).

Επομένως, πολλά στερεότυπα συνδέονται με την εικόνα του Sa’idi και του μετανάστη Sa’idi στο Κάιρο, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που μεταφέρονται από τη λογοτεχνία, τον κινηματογράφο (Armbrust, 2000) και τις τηλεοπτικές σειρές που τον παρουσιάζουν ως έναν χαρακτήρα που μερικές φορές αγγίζει το γελοίο (για παράδειγμα, ο άξεστος αγρότης που φτάνει στο Κάιρο με παραδοσιακή ενδυμασία, τουρμπάνι και κελεμπία, μιλώντας με έντονη προφορά, αφελής, βαρετός αλλά και μερικές φορές πονηρός και πολύ αποφασιστικός)²⁰, ή αλλιώς εκπροσωπώντας την εικόνα του συντηρητικού άνδρα όσον αφορά τα ήθη και τη θρησκευτική πρακτική, πολύ προσκολλημένος στην αίσθηση της τιμής (Ireton, 2000). Αυτά τα στερεότυπα έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην κατασκευή της εικόνας του «άλλου», δίνοντας έμφαση στην ιδέα μιας κοινωνίας Sa’idi πολύ κλειστής στον εαυτό της, πολύ συντηρητικής και σχετικά αδιαπέραστης για έναν κάτοικο της πόλης του Καΐρου ή της Αλεξάνδρειας. Η αμφισβήτηση των πολιτιστικών θεμελίων της κοινωνίας Sa’idi τονίστηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, όταν πολλά άρθρα εφημερίδων προσπάθησαν να αναλύσουν τις οικονομικές και κοινωνικές αιτίες της ισλαμικής βίας στην Άνω Αίγυπτο, και ορισμένοι πολιτικοί είχαν επιδοθεί σε έναν σχεδόν ξενοφοβικό λόγο (Miller, 2004).

Εικ. 7: Ο Ahmed Zaki στην ταινία *Al-Bey al-Bawab*
Πηγή: <https://www.khabrabyad.com/14527>

²⁰ Στην κινηματογραφική ταινία *Bey Doorman* (1987)(*albayh albawaab*) του Χάσαν Ιμπραΐμ, ο καταξιωμένος ηθοποιός Ahmed Zaki υποδύεται τον Abdelsami’, έναν φιλόδοξο Sa’idi που φτάνει με την οικογένειά του στο Κάιρο για να εργαστεί ως θυρωρός σε μια πολυτελή γειτονιά. Γρήγορα εξοικειώνεται με τις ευκαιρίες της πόλης και αρχίζει να μεσολαβεί σε συμφωνίες με τα πλούσια άτομα γύρω του, κερδίζοντας μια μικρή περιουσία, εκμεταλλευόμενος τις ανάγκες τους και εξαπατώντας τους.

Οι Sa’idi από τη ματιά των ξένων.

Η εικόνα του *as-Sa’id* (Αιγυπτιακού Νότου) και των Sa’idi, όπως παρουσιάζεται στο συλλογικό φαντασιακό, είναι το αποτέλεσμα πολλών παραγόντων -άλλοτε κατασκευασμένων και άλλοτε αντικειμενικών- που εμπλέκουν, τη λαογραφία, τη φαντασία, αλλά και οικονομικούς, πολιτικούς και ιστορικούς παράγοντες.

Θα παρουσιάσω εν συντομία ορισμένους από αυτούς τους παράγοντες που δείχνουν την περιφερειακή ιδιαιτερότητα της Άνω Αιγύπτου πάντα σε αντιδιαστολή με τα χαρακτηριστικά του Δέλτα. Αυτοί οι παράγοντες βασίζονται τόσο σε βιβλιογραφική έρευνα όσο και σε ανάλυση συνεντεύξεων, και αποτυπώνουν την επικρατούσα αντίληψη για την Άνω Αίγυπτο. Σε γενικές γραμμές πρόκειται για τον «κυρίαρχο λόγο» που προωθείται από την πνευματική και πολιτική ελίτ της Αιγύπτου.

- Η γεωμορφολογία της περιοχής, η στενή κοιλάδα του Νείλου έναντι του μεγάλου Δέλτα, η ξηρασία έναντι της αφθονίας τους νερού εξηγούν εν μέρει την αντίληψη της Άνω Αιγύπτου ως «δύσκολης και απομακρυσμένης» περιοχής.
- Ιστορικοί και πολιτικοί παράγοντες, με την διαίρεση της Αιγύπτου σε Βόρεια και Νότια, όπως μαρτυρείται από την πρόιμη αρχαιότητα (Al-Aswad, 2001). Αυτή η διαίρεση αντικατοπτριζόταν πάντα στις διοικητικές και πολιτικές διαιρέσεις (Toussoum, 1926). Λόγω της μεγάλης απόστασης από το Κεντρικό Κράτος, η Άνω Αίγυπτος ήταν αυτόνομη σε διάφορες περιόδους και είχε τα δικά της πολιτικά κέντρα (Mahmud, 2002).
- Οι ιστορικές διαδικασίες εποίκισμού. Από την αραβική κατάκτηση, οι διαδικασίες εποίκισμού ήταν αρκετά διαφορετικές στο Βορρά και στο Νότο. Οι Άραβες εγκαταστάθηκαν αρχικά στο Κεντρικό Δέλτα και αφομοιώθηκαν με τον ντόπιο πληθυσμό. Στην Άνω Αίγυπτο η κοπτική παρουσία παρέμεινε έντονη μέχρι τον 15^ο αι. Όμως από τον 9^ο αιώνα και μετά έχουν καταγραφεί διάφορα κύματα Βεδουίνων, αλλά η θέση και η επιρροή τους έγιναν ιδιαίτερα σημαντικές από τον 15^ο έως τις αρχές του 19^{ου} αι. Μεταξύ αυτών των ομάδων Βεδουίνων, οι Hawâra (Hiroshi, 2001), βορειο-αφρικανικής καταγωγής, διαδραμάτισαν πρωταρχικό ρόλο στη διαδικασία της αραβοποίησης (Björnesö, 1997· Rubenson, 1997· Woidich, 1997) και είχαν κυρίαρχο πολιτικό λόγο στην περιοχή της Gîrga κυρίως μεταξύ του 16^{ου} και του 18^{ου} αι. (Garcin, 1976, 1978· Hiroshi, 2001). Τον 19^ο αιώνα, υπό την πολιτική του Μοχάμεντ Άλι, η κοινωνική θέση των ομάδων Βεδουίνων της Κοιλάδας του Νείλου άλλαξε, και οδήγησε στη μόνιμη εγκατάστασή τους και στην επίσημη μετατροπή τους σε «αγρότες» (*fellahin*) (Behnstedt & Woidich, 1985-1994· Woidich 1997).
- Γλωσσικοί παράγοντες με ένα αρκετά σαφές διαλεκτικό όριο μεταξύ του Δέλτα και της κοιλάδας του Νείλου, περίπου νότια του σημερινού σύγχρονου Καΐρου. Αυτό το όριο επιβεβαιώνεται τόσο στην Ύστερη Αρχαιότητα (Μποχαϊρικές έναντι σαχιδικών κοπτικών

διαλέκτων) (Atiya, 1991· Kasser, 1991· Vergotte, 1992)²¹ όσο και στη σύγχρονη περίοδο (αραβικές διάλεκτοι του Δέλτα έναντι των αραβικών διαλέκτων της κοιλάδας του Νείλου) (Behnstedt & Woidich, 1985-1994· Woidich 1997). Τα γλωσσικά και πολιτισμικά κριτήρια θέλουν το όριο αυτό να βρίσκεται στο Ασιούτ, μεταξύ της Μέσης Αιγύπτου και Άνω Αιγύπτου (Woidich, 1997· Winkler, 1936)

- Πολιτιστικοί παράγοντες. Η περιοχή του Δέλτα έχει εκτεθεί πολύ περισσότερο σε εξωτερικές επιρροές από την αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Αναφέρουμε ως πιο πρόσφατα παραδείγματα την εκστρατεία του Ναπολέοντα και την περίοδο της αποικιοκρατίας, ενώ η κοιλάδα του Νείλου περιγράφεται συχνά ως περιοχή απομόνωσης που διατηρεί είτε μια φαραωνική κληρονομιά ή μια «γνήσια» αραβική κληρονομιά (Blackman, 1927· Mitchell, 1990). Η αντίσταση σε κάθε είδους αλλαγή και η εμμονή στον παραδοσιακό τους χαρακτήρα αναφέρονται ως τα κύρια χαρακτηριστικά της κουλτούρας και της κοινωνίας των Σαΐντι που απαντώνται στον επιστημονικό και στον πολιτικό λόγο (Ireton, 2000· Gran, 2004).
- Οι θρησκευτικοί παράγοντες, που χαρακτηρίζονται μεταξύ άλλων από την παρουσία των θρησκευτικών νομικών σχολών Hanafi (Ramadan 2006: 24–29· Hallaq 2010: 173–174)²² έναντι των Maliki (Saeed, 2008:16-18), καθώς και από την παρουσία διαφόρων ασκητικών ισλαμικών κοινοτήτων Σούφι (Γιαννουλάτος, 1990: 254)²³. Τον 19^ο αιώνα, η Άνω Αίγυπτος συνδέθηκε πιο στενά σε θρησκευτικό επίπεδο με το Χεγκάζ και το Σουδάν παρά με το Κάιρο (Sedwick, 2004)

²¹ Η **κοπτική γλώσσα** (Μποχαϊρικά, Σαχιδικά) προέρχεται από την ύστερη φάση των Αιγυπτιακών γλωσσών, και είναι άμεσος απόγονος της αρχαίας αιγυπτιακής γλώσσας. Το κοπτικό αλφάβητο αποτελεί τροποποιημένη μορφή του ελληνικού αλφαβήτου, με προσμίξεις ορισμένων γραμμάτων που ποικίλουν από διάλεκτο σε διάλεκτο και προέρχονται άμεσα από την δημοτική. Ομιλούνταν τουλάχιστον μέχρι τον 16ο αιώνα, όταν αντικαταστάθηκε πλήρως από την αραβική γλώσσα υπό το σουλτανάτο των Μαμελούκων. Επιβιώνει σήμερα ως λειτουργική γλώσσα της Κοπτικής Εκκλησίας. Οι κύριες κοπτικές διάλεκτοι είναι η Σαχιδική, η Μποχαϊρική, η Αχμιμική, η Φαγιούμ, η Λυκοπολίτικη και η Οξυρυγχιτική. Η Μποχαϊρική πιστεύεται ότι προήλθε από το δυτικό Δέλτα του Νείλου. Μαρτυρείται από τον 8^ο αιώνα μ.Χ. και είναι η κύρια λειτουργική γλώσσα της Κοπτικής Εκκλησίας από τον ενδέκατο αιώνα. Η Σαχιδική είναι η διάλεκτος στην οποία γράφτηκαν τα περισσότερα κοπτικά κείμενα. Ήταν επίσης η σημαντικότερη διάλεκτος των προϊσλαμικών χρόνων.

²² Η σχολή των Χανάφι ή Χαναφισμός (αραβικά: *al-madhhab al-hanafi*) και η σχολή Μαλίκι ή Μαλικισμός (αραβικά: *al-madhhab al-maliki*) είναι δυο από τις τέσσερις κύριες σχολές της ισλαμικής νομολογίας εντός του σουνιτικού Ισλάμ. Η σχολή των Χανάφι ιδρύθηκε από τον λόγιο, νομικό του 8ου αιώνα Abu Hanifa, έναν θεολόγο του οποίου οι νομικές απόψεις διατηρήθηκαν κυρίως από τους δύο μαθητές του Abu Yusuf και Muhammad al-Shaybani. Ως η παλαιότερη και η πιο ακολουθούμενη από τις τέσσερις μεγάλες σουνιτικές σχολές, ονομάζεται επίσης «σχολή των ανθρώπων της γνώμης» (*madhhab ahl al-ra'y*). Η σχολή της νομολογίας Maliki ιδρύθηκε από τον Malik ibn Anas τον 8ο αιώνα και βασίζεται στο Κοράνι και τα χαντίθ (παραδόσεις) ως πρωταρχικές πηγές. Σε αντίθεση με άλλα ισλαμικά *fiqh* (ισλαμική νομολογία) το Maliki *fiqh* θεωρεί επίσης ότι η συναίνεση των κατοίκων της Μεδίνα αποτελεί έγκυρη πηγή του ισλαμικού νόμου.

²³ Με τον όρο *Σούφι* εννοούμε τις ασκητικές κοινότητες του Ισλάμ, οι οποίες εγκατέλειψαν τα εγκόσμια, πρεσβεύοντας ότι το ανθρώπινο πεπρωμένο εξαρτάται από την ανεξίτηλη θέληση του Θεού. Σε αυτές τις κοινότητες επικράτησε αρχικά το ασκητικό στοιχείο του μυστικισμού, ενώ με την πάροδο του χρόνου ο ασκητισμός θεωρήθηκε ως προκαταρκτικό στάδιο για την επίτευξη της πνευματικής ζωής. Ο μυστικισμός πήρε τη θέση του ασκητισμού ως στόχος και επιδίωξη. Οι κοινότητες των Σούφι επηρεάστηκαν άμεσα από αρχαιότερες παραδόσεις και φιλοσοφίες της Ανατολής και της λεκάνης της Μεσογείου, όπως ο Νεοπλατωνισμός, ο Γνωστικισμός και ο Χριστιανισμός. Όλες αυτές οι διδασκαλίες έπαιξαν τον ρόλο τους στην τελική διαμόρφωση της σουφικής διδασκαλίας, αφού σύμφωνα με τους Σούφι «όλες οι Παραδόσεις οδηγούν στη μια και μόνη αλήθεια».

και υπήρχαν αρκετά ενεργά θρησκευτικά κέντρα της Άνω Αιγύπτου όπως η Girga (Chich, 2004).

- Οι σύγχρονοι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες, με τη μικρή επίδραση των αγροτικών μεταρρυθμίσεων στις κοινωνικές δομές, όπως φαίνεται από τη διατήρηση των πατριαρχικών και πελατειακών κοινωνικών δομών (Adams, 1986· Hopkins, 1988).
- Η επικρατούσα υποανάπτυξη πιστοποιείται από όλα τα είδη των δημογραφικών και οικονομικών δεικτών (επίπεδο εκπαίδευσης, επίπεδο νοσηρότητας, επίπεδο ανεργίας, ποσοστό φτώχειας, κ.λπ.), γεγονός που εξηγεί επίσης τη διατήρηση των παραδοσιακών κοινωνικών δομών (συγκρότηση σε επίπεδο φατριάς και γενιάς/κλαν, ύπαρξη βεντέτας κ.λπ.).
- Παραδοσιακές κοινωνικές δομές. Πιο συγκεκριμένα, η κοινωνική διαστρωμάτωση εντός των τοπικών κοινωνιών δείχνει ότι η φυλετική ή φατριακή καταγωγή εξακολουθεί να διαδραματίζει σημαντικό, αν όχι κυρίαρχο ρόλο (Abdel Razaq, 1997; Ammar, 1954; Raad, 1998). Η τοπική κοινωνία χαρακτηρίζεται από μια ισχυρή κοινωνική ιεραρχία με τις οικογένειες που θεωρούν και ισχυρίζονται ότι έλκουν την καταγωγή τους από γνωστές φυλές ή γένη (*qabila*) όπως οι Hawara (Ahmad, 1987· Lewicki, 1986: 296), Juhayna (Lewis, 1994: 5), οι Ashraf (Laoust, 1977: 30) στην κορυφή, οικογένειες (*a’ila* ή *bayt*> οίκοι) που διεκδικούν την καταγωγή τους από γνωστές αραβικές φυλές ή γενιές (*lignages*)²⁴ στη συνέχεια, κατόπιν χριστιανικές οικογένειες που είναι συχνά γνωστές ως *khawāga*, ειδικά όταν ζουν σε αστικά κέντρα, και τέλος στο κάτω μέρος της ιεραρχίας βρίσκονται ομάδες- παρίες όπως οι Τσιγγάνοι (*Hallab*). Η κοινωνική σημασία της ελίτ των πρώην αραβικών ομάδων Βεδουίνων δεν θεωρείται βέβαια ως αποκλειστικότητα της Άνω Αιγύπτου, αλλά παρ' όλα αυτά φαίνεται ότι αποτελεί ισχυρό στοιχείο της τοπικής ταυτότητας. Η αναφορά στην ένδοξη κληρονομιά των Αράβων Βεδουίνων αποτελεί ένα σημαντικό συστατικό του λόγου περί *Sa’idiyya* από τους ίδιους τους εμπλεκόμενους, ενώ οι αναφορές στην απόσταση, την υποανάπτυξη και τον παραδοσιακό χαρακτήρα είναι λόγοι που προωθούνται από τους αιγυπτιακούς πολιτικούς και καλλιτεχνικούς κύκλους για να εξηγήσουν τις ιδιαιτερότητα της Άνω Αιγύπτου²⁵.

Τα χαρακτηριστικά αυτά δεν ανήκουν αποκλειστικά στην Άνω Αίγυπτο αλλά συναντώνται και στις αγροτικές κοινωνίες του Δέλτα. Πολλές ανθρωπολογικές έρευνες και στα δυο πεδία έρευνας καταδεικνύουν μια σειρά κοινών κοινωνικών δομών και πολιτιστικών αξιών, όπως η σημασία της οικογένειας και της γενιάς, η έμφαση στην ενδογαμία, η σημασία της έννοιας της τιμής, της ντροπής, της ευλογίας (*Baraka*), και κάποιων πρακτικών λαϊκής θρησκευτικότητας κλπ. (Abou-Zeid, 1967: 243-259· El-Karanshawai, 1997: 1). Επιπλέον, ούτε το Δέλτα ούτε η Άνω Αίγυπτος αποτελούν

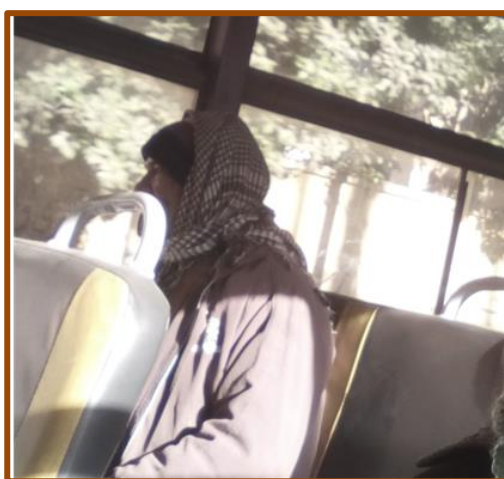
²⁴ *Lignage* ονομάζεται μια ομάδα ανθρώπων που ισχυρίζονται ότι ανήκουν στον ίδιο πρόγονο με τον κανόνα της αδιαφοροποίητης γονιμότητας, δηλαδή με καταγωγή από αυτόν τόσο μέσω ανδρών όσο και γυναικών.

²⁵ Το αρνητικό στερεότυπο του Νούβιου ως οπιθοδρομικού και ίσως ανόητου ανθρώπου προέκυψε την ίδια εποχή με την κατασκευή του φανταστικού χαρακτήρα Al-Barbary, ή Muhammad the Nubian από τον Ya'qub Sanu'a, θεατρικό συγγραφέα και δημοσιογράφο.

ομοιογενείς οντότητες, ενώ υπάρχουν πολλές ασάφειες που αφορούν ακόμη και στα γεωγραφικά όρια των περιοχών (Ireton, 2000). Για παράδειγμα, το κεντρικό τμήμα του Δέλτα είναι αρκετά διαφορετικό από τις πλευρές του, ενώ η κοιλάδα του Νείλου χωρίζεται στη Μέση Αίγυπτο (από τη Γκίζα έως το Ασιούτ) και την Άνω Αίγυπτο (από το Ασιούτ έως το Ασουάν). Αυτές οι διαιρέσεις είναι γνωστές στον «καθημερινό λόγο». Εάν οι Αιγύπτιοι χρησιμοποιούν τη διάκριση μεταξύ του *al-Bahar* (>θάλασσα, κατ’έκταση ο Βορράς) και του *as-Sa’id* (ο Νότος), καθιερώνουν επίσης μια διάκριση μεταξύ του *as-Sa’id al-barrâni* («ο εξωτερικός *Sa’id*», δηλαδή η Μέση Αίγυπτος) και το *as-Sa’id al-junwâni* («το βαθύ *Sa’id*», δηλαδή η Άνω Αίγυπτος).

Από τα περιφερειακά χαρακτηριστικά στην πολιτιστική ιδιαιτερότητα

Στα μέσα της δεκαετίας του 1990, η εμφάνιση ενός βίαιου ισλαμικού ακτιβισμού (*Jama’iyyât Islamiyya*) τόσο στην Άνω Αίγυπτο όσο και στις λαϊκές συνοικίες του Καΐρου (όπως η Imbaba) έγινε αφορμή για τους πολιτικούς αναλυτές, τους δημοσιογράφους, την πολιτική ηγεσία κ.λπ. να αναλύσουν τους λόγους μιας τέτοιας κατάστασης και να δώσουν τις δικές τους εξηγήσεις σχετικά με την ιδιαιτερότητα της Άνω Αιγύπτου (Sackur, 1994). Μια σύντομη ανασκόπηση εφημερίδων, βιβλίων, τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών προγραμμάτων δείχνει ότι δύο ήταν οι κύριοι παράγοντες που αναφέρθηκαν ως αιτιώδης εξήγηση αυτού του βίαιου φαινομένου. Ο πρώτος ήταν η οικονομική υποανάπτυξη της Άνω Αιγύπτου με αιτίες την έλλειψη γεωργικής γης, βιομηχανιών, κρατικών επενδύσεων, την απόσταση από την πρωτεύουσα, την ανεργία, το υψηλό ποσοστό αγροτικής μετανάστευσης, το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και υγειονομικής περίθαλψης, κ.λπ., που είχαν ως συνέπεια τα υψηλά ποσοστά φτώχειας και την κοινωνική απόγνωση (Fawaz, 2000: 592–612).

Εικ. 8: Στο λεωφορείο, στο δρόμο προς την περιοχή Imbaba

Η Άνω Αίγυπτος περιγράφηκε ως μια απομονωμένη, αόρατη και ξεχασμένη περιοχή²⁶. Μια άλλη αιτιολογική εξήγηση ήταν ο περίφημος συντηρητισμός και ο παραδοσιακός χαρακτήρας της

²⁶ Βλ. εφημερίδες Al-Ahrâm 10/10/1994, Al Wafd 5/5/1994, Al-Ahram Weekly 9/1996.

κοινωνίας της Άνω Αιγύπτου που βασίζεται στην παράδοση του *târ* («βεντέτας»), την εκτεταμένη οικογένεια (*a'ilâ*), την άρνηση υποταγής στον κρατικό έλεγχο, κ.λπ.²⁷ Η ισλαμιστική βία στην Άνω Αίγυπτο συσχετίστηκε πολλές φορές με τη συγκεκριμένη κουλτούρα (Haeni, 2001). Η παραδοσιακότητα θεωρήθηκε είτε ως αιτία είτε ως συνέπεια της υπανάπτυξης. Άλλες εκδηλώσεις αυτού του παραδοσιακού χαρακτήρα αναφαίνονται στη θέση των γυναικών εντός της κοινωνίας, στο θρησκευτικό συντηρητισμό, αλλά και σε μια σειρά κοινωνικών αξιών που χαρακτηρίζουν τους *Sa'idi*, όπως η ηθική αυστηρότητα, η ανθεκτικότητα, η έλλειψη εκζήτησης, η σωματική αντοχή κ.λπ. (Ireton (2000).

Όλα αυτά τα ηθικά χαρακτηριστικά που συνδέονται με την έννοια της παραδοσιακότητας μπορούν να εκληφθούν είτε με θετικό είτε με αρνητικό πρόσημο ανάλογα με την ιδεολογική θέση του ερωτούμενου. Η θετική ματιά συνδέει αυτά τα χαρακτηριστικά με την έννοια της *asala* (أصالة, της αυθεντικότητας) και με τη στερεότυπη εικόνα του «αγνού, σκληροτράχηλου» κατοίκου της υπαίθρου σε αντίθεση με τον εκλεπτυσμένο αλλά μαλθακό κάτοικο της πόλης. Αρνητικά συνδέονται με την άγνοια, την οπισθοδρομικότητα, την αδυναμία προσαρμογής στις σύγχρονες αλλαγές, κ.λπ. Όλα αυτά τα στερεότυπα αναπαράγονται στην αιγυπτιακή λογοτεχνία, στις ταινίες, τα τηλεοπτικά σίριαλ κλπ, που ασχολούνται με την κοινωνία της Άνω Αιγύπτου²⁸ ή με τους Αιγύπτιους μετανάστες στο Κάιρο²⁹.

Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτή η εικόνα του συντηρητισμού, η οποία βασίζεται στην κλασική παραδοσιακή διχοτόμηση μεταξύ της υπαίθρου και του άστεως ως χώρου που συνδέεται με τον κοσμοπολιτισμό και τον νεωτερισμό, τονίζεται λίγο περισσότερο στην περίπτωση της Άνω Αιγύπτου. Σε μια παράλληλη μετατόπιση, η υποτιμητική αντίληψη που είχε η κυρίαρχη ελίτ του Καΐρου για τις παραδοσιακές λαϊκές συνοικίες (*al-ahya ash-sha'abiyya*) έχει μετακινηθεί προς τις νέες ανεπίσημες παραγκουπόλεις και οικισμούς (*al-ashawa'iygât*), όπου πολλοί Άνω Αιγύπτιοι ζουν (Rousillon, 1996). Η αναφορά στην «παράδοση» είναι ένα από τα βασικά σημεία που λόγου περί *Sa'idiyya*, ενός λόγου που τείνει, στην πολιτική του μορφή, να αμφισβητήσει το αστικό μοντέλο των ακριβών προαστίων του Καΐρου και να επαινέσει τις ηθικές αξίες και τα ιστορικά επιτεύγματα των *Sa'idi* προκειμένου να ερμηνευθεί η τάση των τελευταίων για κοινωνική και πολιτική ανέλιξη.

Η έννοια της *Sa'idiyya* στο αστικό περιβάλλον του Καΐρου

Κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στο Κάιρο, λόγω της εργασίας μου, της διαμονής μου, των καθημερινών επαφών μου και, κυρίως, λόγω της χρήσης των μέσων μαζικής μεταφοράς, συνάντησα ανθρώπους – άνδρες και γυναίκες – που προέρχονταν από διάφορα κοινωνικοοικονομικά προφίλ, όπως καθαρίστριες και καθαριστές, θυρωρούς (*bawab*), μικροέμπορους, τεχνίτες, υπαλλήλους, δασκάλους,

²⁷ Βλέπε για παράδειγμα εφημερίδα Al-Akhbâr 21/4/1994. Επίσης, Ahwâl Misriyya, “as-Sa'id zalika al-majhûl”, (6), Al Ahrâm Center for Political and Strategic Studies, Cairo 2000, σελ. 42-115.

²⁸ Ταινίες με θέμα τη βεντέτα στην Άνω Αίγυπτο *Du'a Al-Karawân* του Barakât, Duma', *'ala-l-Nîl* του M. Mustâfa, Shay', *min al-Khawf* του H. Kamal, *Al-Tawq w-al-'Aswira* του K. Bishâra, *Al Thâr* του M. Khân κλπ.

²⁹ Ανάμεσα στις πιο γνωστές ταινίες και τα τηλεοπτικά σήριαλ επισημαίνω: *Al Atâba Al Khadra* του F. Abdel Wahab, *Shabâb Imra'* και *Al-Futûwwa* του S. Abû Seyf, *Hinâ al Qâhira* (τηλεοπτική σειρά).

φοιτητές, αλλά και αποφοίτους πανεπιστημίου, νεαρές συζύγους, άνεργους, κ.λπ., που προέβαλαν την καταγωγή τους από την Άνω Αίγυπτο. Οι ηλικίες τους ποίκιλλαν μεταξύ 25 και 80 ετών και ήταν ως επί το πλείστον μουσουλμάνοι (μόνο τρεις χριστιανοί κόπτες και μάλιστα κάτοχοι κοσμηματοπωλείων) και ανήκαν στην πρώτη, δεύτερη και ακόμη και τρίτη γενιά μεταναστών. Η προσωπική και οικογενειακή τους ιστορία ήταν αρκετά διαφορετική καθώς και η επίδραση που δέχτηκαν από την κοινωνία του Καΐρου. Η καταγωγή, η εργασία τους και η προσωπική πορεία τους είχε επηρεάσει και την οπτική τους σε σχέση τόσο με την κοινωνία του Καΐρου όσο και με τον γενέθλιο τόπο τους. Από όλες τις ανεπίσημες συνεντεύξεις και κουβέντες μαζί τους, κατέληξα ότι οι άνθρωποι αυτοί μοιράζονταν κάποια κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία θα δούμε παρακάτω.

Εικ. 9: Ο Αμπντου στην είσοδο της πολυκατοικίας

- Η καταγωγή τους από την Άνω Αίγυπτο.

Σε αυτή την περίπτωση παρουσιάζεται το πρόβλημα της εδαφικής οριοθέτησης του. Κάποιοι θεωρούν ότι τα όρια του *Sa'id* συμπίπτουν με τα επίσημα διοικητικά όρια, δηλαδή νότια του Καΐρου μέχρι το Ασουάν. Η συντριπτική πλειοψηφία όμως πιστεύει ότι το πραγματικό *Sa'id* αντιστοιχεί στο *sa'id al-juwwâni* (το βαθύ *Sa'id*), δηλαδή από το Ασιούτ μέχρι το Ασουάν.

«Κατάγομαι από το *al Sheikh 'aissa* ένα χωριό λίγο πριν την *Qena*. Ο πατέρας μου ήρθε εδώ, πριν περίπου σαράντα χρόνια. Εγώ και τα αδέρφια μου γεννηθήκαμε εδώ και μεγαλώσαμε εδώ. Μετά ήρθαν και οι θείοι μου με τις οικογένειές τους. Αν και εμείς γεννηθήκαμε εδώ (στο Κάιρο), μεταξύ μας κρατάμε την παράδοση. Δεν προδίδουμε την καταγωγή μας. Είμαστε *sa'idi* (*Ehna sa'aida*)».
(Ahmad, 35 ετών)

«Η οικογένεια είναι πολύ σημαντική για μας (*Lana al-'a'ila muhima gidan*). Δεν έχουμε αποκοπεί από τις ρίζες μας. Παρόλο που μας κοροϊδεύουν, εγώ αισθάνομαι και λέω πως

είμαι sa’idi. Ξέρεις, αυτό σημαίνει το νότο της Αιγύπτου. Όσο πιο νότια, τόσο πιο Sa’idi είσαι. Οι άλλοι μας κοροϊδεύουν, αλλά εμένα αυτό δεν μου λείει τίποτα»
(Mohsen, 29 ετών από το al-Madmar μεταξύ Ασιούτ και Sohag).

- *Το γεγονός ότι πολλοί από αυτούς στεγάζονταν ή στέγαζαν τις οικογένειές τους σε υποβαθμισμένες περιοχές στις παρυφές του ευρύτερου Καΐρου (Greater Cairo) (μερικές θα αποκαλούνταν “Ashwa’iygat (παραγκουπόλεις), με όλα τα στερεότυπα που συνδέονται με αυτές.*

«Στην αρχή ήρθα μόνος μου και δούλεψα μαζί με έναν θείο μου σε μια πολυκατοικία ως θυρωρός (bawab). Ήταν όμως πολύ μεγάλος και όταν πέθανε πήρα τη θέση του. Μετά από λίγο καιρό, έφερα και την οικογένειά μου. Δεν μου άρεσε όμως εδώ που δουλεύω (στο Mohandisseen), και μετέφερα την οικογένεια στο al-Warak κοντά σε κάποιους συγγενείς (aqarib). Τους βλέπω κάθε δυο εβδομάδες την Παρασκευή μετά το τζαμί. Πηγαίνω με minibus μένω μαζί τους τρεις ώρες. Τρώμε και μαθαίνω τα νέα των παιδιών. Πάνε σχολείο εκεί κοντά. Η περιοχή είναι δύσκολη, αλλά είναι κοντά στην οικογένεια, και αυτό μου αρέσει»

(Omar 32 ετών, από το Nagaa al Kahrazah κοντά στο Edfu).

Το να ζεις ανάμεσα σε συγγενείς, γίνεται αντιληπτό ως κοινωνικό ιδανικό, γιατί παρέχει στα άτομα μια αίσθηση άνεσης και ασφάλειας. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την πρώτη γενιά μεταναστών που ήρθε να εγκατασταθεί σε ένα νέο περιβάλλον κυρίως σε υποβαθμισμένες περιοχές ή ερημικές εκτάσεις. Η διαμονή με συγγενείς ή ανθρώπους από το ίδιο χωριό δίνει την ευκαιρία να δημιουργηθούν ομάδες, που λειτουργούν ως προστατευτική συλλογική δύναμη (Miller, 2000). Η οικογενειακή ή περιφερειακή ομαδοποίηση δεν περιορίζεται στην πρώτη γενιά μεταναστών. Σε διάφορες περιπτώσεις, ομάδες συγγενών που ζουν στην ίδια περιοχή μετακινούνται όλοι μαζί σε μια άλλη νέα περιοχή και προσελκύουν συγγενείς ή και συμπατριώτες από τον τόπο καταγωγής τους.

Οι συσσωματώσεις αυτές επηρεάζουν προσωπικά θέματα όπως οι γαμήλιες επιλογές. Πολλοί Sa’idi επιθυμούν να παντρεύουν τις κόρες τους με συμπατριώτες τους (*ibn baladi*), καθώς η ενδογαμία θεωρείται ο ιδανικός τύπος γάμου, ενώ οι υπόλοιποι Αιγύπτιοι θεωρούνται «ξένοι». Σύμφωνα με τα λόγια των συνομιλητών μου, τα κορίτσια πρέπει να παντρεύονται εντός της οικογένειας ή έστω με κάποιον από το χωριό καταγωγής. Οι γάμοι πολλές φορές γίνονται και δια λόγου ανάμεσα στους πατεράδες.

«Έχω δυο κόρες και τις πάντρεψα με τους γιους των ξαδέλφων μου από ένα χωριό έξω από το Sohag. Τα παιδιά δεν γνωρίζονταν μεταξύ τους, αλλά εγώ ήξερα τις οικογένειες και κανόνισα με τα ξαδέλφια μου. Κανονικά θα έπρεπε να τις στείλω εκεί. Αλλά βοηθούν εμένα και τη μάνα τους στη δουλειά (αυτός είναι πλανόδιος πωλητής φρούτων και λαχανικών στην περιοχή Nozha της Ηλιούπολης. Η σύζυγος δουλεύει ως θυρωρός σε μια πολυκατοικία εκεί κοντά. Μένουν όλοι στο υπόγειο της πολυκατοικίας). Επέμενα λοιπόν γιατί έτσι θα είχα περισσότερα χέρια. Οι γαμπροί είχαν την ευκαιρία να έρθουν και να δουλέψουν εδώ στο Κάιρο. Πολλοί μας κατηγορούν γι’ αυτό, αλλά, πίστεψέ με (wallahi) δεν ήθελα να βάλω ξένους στην οικογένεια. Είναι θέμα αρχής» (Αχμεντ 52 ετών).

- *Η ελπίδα να αποκτήσουν καλύτερες υλικές συνθήκες και να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής, αν όχι των ίδιων τουλάχιστον των παιδιών τους, κάτι που στο μυαλό τους περιλάμβανε*

δυνατότητα πληρωμής μιας αξιοπρεπούς στέγασης, καλύτερη εργασία, ευκαιρίες εκπαίδευσης για τα παιδιά και δυνατότητα αγοράς καταναλωτικών αγαθών.

«Ήρθαμε από τον Νότο, όμως ο άνδρας μου ήθελε να πάρει και άλλη γυναίκα. Δεν συμφώνησα, γιατί είχαμε τρία παιδιά και δεν μας φτάναν τα λεφτά. Με χώρισε και έτσι δουλεύω θυρωρός (*bawaba*) και μερικές μέρες καθαρίζω σπίτια και αφήνω τη μεγάλη κόρη στο πόδι μου. Ελπίζω τα αγόρια μου να καταφέρουν να σπουδάσουν και να προικίσω την κόρη μου».

(Habiba, 42 ετών από το as-Sirag).

- και η έννοια της *sa’idiya* ως συστατικό στοιχείο της ταυτότητάς τους.

«Γεννήθηκα και μένω στο Κάιρο, αλλά οι αντιλήψεις μου είναι *Sa’idi*. Για μένα το πιο σημαντικό στοιχείο είναι η καταγωγή (*Mawluḍ wa sakin f-il Qahira, lakin mokhi sa’idi. Li al-asl muhim gidan*).

(Naim 73)

Με τον όρο καταγωγή (*al-asl*) δεν προσδιορίζεται μόνο ο τόπος γέννησης αλλά επιπλέον μια γενεαλογία (συγγένεια) μέσω αίματος (*ad-damm*) και ένα σύνολο αξιών που συνδέονται με αυτή. Ως εκ τούτου, οι περισσότεροι από τους ερωτούμενους δεν θεωρούν τον εαυτό τους Καϊρινό, αλλά καταγόμενο από την Άνω Αιγύπτιοι, αν και ζουν και ίσως και έχουν γεννηθεί στην πρωτεύουσα. Η έννοια του *asl* δίνει στο άτομο την αίσθηση και την υποχρέωση να διατηρεί και να κινείται βάση μιας σειράς πολιτιστικών αξιών και συμπεριφορών, ανεξάρτητα από τον τόπο διαμονής του, επειδή αυτές οι αξίες αποτελούν συστατικά στοιχεία της ταυτότητάς του (Okasha κ.ά., 2012).

Στην ερώτησή μου σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται τη *Sa’idiyya*, αλλά και το βαθμό που οι ίδιοι θεωρούν τον εαυτό τους ως μέρος αυτής της ταυτότητας, οι ερωτούμενοι αναφέρθηκαν σε κάποια τετριμμένα στοιχεία κυρίως με αναφορά σε ένα σύνολο ηθικών αξιών και κοινωνικών στάσεων που σχετίζονταν με την αυθεντικότητά τους (*asala*). Αnéφεραν επίσης κάποιες «πολιτισμικές» θα λέγαμε διαφορές ανάμεσα στις περιοχές του Δέλτα και τις δικές τους (όπως μαγειρικές πρακτικές, πρακτικές γάμου, ομιλούσες διαλέκτους) –τις οποίες δεν είμαι σε θέση να διασταυρώσω– αλλά κυρίως τόνισαν κάποιες στάσεις ζωής και ηθικές αξίες που αρμόζουν στην καταγωγή τους, όπως η σημασία της συγγένειας, η αίσθηση της τιμής, η ευπρέπεια, η ανθεκτικότητα, το θάρρος (*shahâma*), η αίσθηση τιμής (*sharaf*), ο σεβασμός των ηλικιωμένων (*ihtirâm al-kibâr*), η άρνηση συμβιβασμών (*tanazullât*), η ανδρεία (*ragûla*), ο έλεγχος στις γυναίκες (*al-muhâfza ‘ala-l-bint w-al-zawga*), η σωματική αντίσταση στις κακουχίες και η προθυμία (*mukhkh gabbâr*) για σκληρή δουλειά, η προσαρμοστικότητα και η ικανότητα μετανάστευσης και μετακίνησης για βιοπορισμό, κ.λπ. Οι περισσότερες από αυτές τις συγκεκριμένες ηθικές αξίες της Άνω Αιγύπτου είναι, στην πραγματικότητα, πολύ κοινές σε όλες τις κοινωνίες της Μέσης Ανατολής. Παρόλα αυτά, παρουσιάζονται ως βασικά στοιχεία της ταυτότητας μέσω της αντίθεσης με την κουλτούρα των κατοίκων της μεγάλης πόλης, που γίνεται αντιληπτή ως παρακμιακή, δυτικοποιημένη, ατομικιστική και κυρίως αμφισβητούσα τον τυπικό ρόλο του άνδρα –πατέρα και αρχηγού (Singerman, 1995).

Μετανάστευση και διαλεκτική διαφοροποίηση

Ανέφερα προηγουμένως ότι ένα από τα ειδοποιά χαρακτηριστικά της *Sa’idi* ταυτότητας είναι η χρήση μιας ιδιαίτερης διαλέκτου. Προσωπικά, κατανοώντας αρκετά καλά την κοινή (*al-amiyia*) καθώς και την επίσημη αραβική (*fusha*) είχα πολλή δυσκολία να κατανοήσω τη διάλεκτο της Άνω Αιγύπτου. Για τον λόγο αυτό, οι συνομιλητές μου χρησιμοποιούσαν τη διαδεδομένη διάλεκτο του Καΐρου. Η κίνηση αυτή καλής θελήσεως έγινε η αφορμή να κάνω τη διάκριση μεταξύ λόγου και πρακτικής. Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία *Sa’idi*, όπως ο Άμπντου, δηλαδή οι μετανάστες πρώτης γενιάς μιλούσαν τη διάλεκτο του Καΐρου (ή μια εκδοχή της) σε όλες τις εξωτερικές αλληλεπιδράσεις με γείτονες ή μη συμπατριώτες τους. Αντίθετα, προτιμούσαν να μιλούν στη διάλεκτό τους με όσους έρχονται να τους επισκεφτούν. Οι ηλικιωμένοι και οι λιγότερο μορφωμένοι άνθρωποι ανέφεραν ότι αισθάνονταν πιο χαλαροί όταν μιλούσαν στη μητρική τους διάλεκτο.

Η χρήση της διαλέκτου του Καΐρου σε εξωτερικές συγκυρίες δικαιολογείται, γιατί οι ομιλητές πρέπει να γίνουν κατανοητοί από τους άλλους και επιπλέον –κάτι που είναι πολύ σημαντικό– να μη γίνουν αντικείμενο σαρκασμού ή έστω διάκρισης (Powell, 1995)³⁰. Αυτός ο τελευταίος λόγος προβαλλόταν κυρίως από νέους που σπούδαζαν στο Πανεπιστήμιο του Καΐρου και δεν ήθελαν να ξεχωρίζουν από τους συμφοιτητές. Η ομιλία της γλώσσας του περιβάλλοντος δεν θεωρείται απώλεια ταυτότητας. Γιατί αυτοί οι ίδιοι *Sa’idi*, μερικές φορές συμπεριλαμβανομένων και εκείνων της δεύτερης γενιάς, υπερασπίζονται πολύ έντονα ορισμένα έθιμα ή ορισμένους κώδικες συμπεριφοράς που θεωρούν ότι συνδέονται στενά με την ταυτότητά τους και επικρίνουν ορισμένες συμπεριφορές του Καΐρου που τους φαίνονται παρακμιακές και δυτικοποιημένες. (ιδιαίτερα ο αναβαθμισμένος ρόλος της γυναίκας).

Στην πραγματικότητα, οι περισσότεροι μιλούν μια «μικτή γλώσσα» ανάλογα με κοινωνιογλωσσικούς παράγοντες, όπως η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, το φύλο, το πλαίσιο εκφοράς, τα δίκτυα κοινωνικότητας κ.λπ. (Gumperz & Cook-Gumperz, 2008: 532–545). Αυτό σημαίνει ότι η γλώσσα που χρησιμοποιείται από τους *Sa’idi* συνδέει την κοινωνική θέση και τις γλωσσικές πρακτικές. Επομένως, το να συνεχίζεις να μιλάς τη διάλεκτο *Sa’idi*, όταν ανήκεις στην εργατική τάξη, όταν ντύνεσαι με κελεμπία και τουρμπάνι, όταν εργάζεσαι ως θυρωρός ή πωλητής λαχανικών είναι αποδεκτό. Όμως ένας θυρωρός (*bawab*) που προσπαθεί να μιλήσει στην Καϊρινή διάλεκτο και κάνει λάθη, θα γελοιοποιηθεί επειδή θα προσπαθήσει να παρουσιάσει τον εαυτό του διαφορετικό από αυτό που είναι. Αντίθετα, ένας μορφωμένος άνδρας, ντυμένος με ευρωπαϊκό στιλ που ανήκει στη μεσαία ή ανώτερη τάξη, και μιλάει στα *Sa’idi* στο χώρο εργασίας του (μια εταιρεία ή μια τράπεζα για παράδειγμα) κινδυνεύει να εμφανιστεί εντελώς παράταιρος. Επομένως, ο καθένας

³⁰ Σύμφωνα με την Eve Powell, ο Νούβιος θυρωρός γίνεται κωμικός λόγω της αδυναμίας του να μιλήσει σωστά τα αραβικά. Αυτό είναι και το αρχέτυπο του Νούβιου στον αιγυπτιακό κινηματογράφο καθ’ όλη τη διάρκεια του εικοστού αιώνα. Το μερικές φορές υπερτονισμένο γλωσσικό πρόβλημα συνέβαλε στην άποψη ότι ο Νούβιος είναι ένα άτομο στο περιθώριο της κοινωνίας.

πρέπει να γνωρίζει τη θέση του και να συμμορφώνεται με αυτήν. Ιδιαίτερα οι μορφωμένοι νέοι είναι υποχρεωμένοι να ασκούν μόνιμο αυτοέλεγχο στις γλωσσικές τους πράξεις για να συμμορφώνονται με αυτά τα γλωσσικά πρότυπα (Fishman, 2013).

Έτσι, οι διάλεκτοι της Άνω Αιγύπτου στο Κάιρο, που συνδέονται με *Sa’idi* από εργατικές συνοικίες, εμφανίζονται ως το αρχέτυπο της «μειονοτικής» ομιλίας και αντικαθίσταται γρήγορα από την Καϊρινή διάλεκτο που μιλά η δεύτερη γενιά. Και μάλιστα, η συντριπτική πλειοψηφία των νέων που γεννήθηκαν στο Κάιρο μιλάει αποκλειστικά τη διάλεκτο της πρωτεύουσας. Είμαστε λοιπόν πολύ κοντά στο κλασικό μοντέλο της γλωσσικής αφομοίωσης με: μια πρώτη γενιά που λίγο πολύ διατηρεί τη γλώσσα της, μια δεύτερη γενιά που την καταλαβαίνει, αλλά δεν τη μιλά πια, και μια εντελώς αφομοιωμένη τρίτη γενιά (Woidich, 1997: 185-197· Covello, 1939: 323–33).

Οι *Sa’idi* ανάμεσα στους άλλους Αιγύπτιους

Η προσκόλληση στα συγγενικά δίκτυα και στους δεσμούς τοπικότητας εγείρει μερικές φορές προβλήματα, καθώς οι Άνω Αιγύπτιοι φαίνεται να αμφισβητούν τους παραδοσιακούς δεσμούς της καλής γειτονίας και της κοινωνικής αλληλεγγύης (*Hâra culture*, όπου *hâra* ονομάζεται η γειτονιά με τη στενή έννοια). Όπως και σε πολλές άλλες αραβικές αστικές κοινωνίες (Τύνιδα, Δαμασκό, κ.λπ.), η γειτονιά θεωρείται ως βασικό συστατικό της αστικής κουλτούρας («*identité de quartier*») (Maggi, 2008: 127-130). Η ιστορική και αστική βιβλιογραφία για το Κάιρο ανέκαθεν τόνιζε τη σημασία των στενών σχέσεων καλής γειτονίας στις λαϊκές συνοικίες του Καΐρου (Marthelot, 1974: 111-118). Οι κάτοικοι της *Hâra* σχηματίζουν μια στενά δεμένη κοινότητα, που μοιράζεται τη χωρική εγγύτητα και τις πολιτιστικές αξίες. Η έννοια του *ibn al-balad* (συμπατριώτης) και του *ibn al-hâra* (γειτονόπουλο) συμβολίζουν τη βάση της λαϊκής αστικής κουλτούρας (El-Messiri, 1978· Nadim, 1979: 314). Πολλές παροιμίες τονίζουν τη σημασία της αλληλεγγύης των γειτόνων όπως το «*el-nabi wasa ‘ala saba gâr*» (Ο Προφήτης συνέστησε να φροντίζεις επτά γείτονες)³¹.

Σήμερα βέβαια η *Hâra culture* είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη μέσω τοπικών αθλητικών και θρησκευτικών συλλόγων (*nâdi*), όπου δίνεται στους νέους η δυνατότητα να ταυτιστούν με τη γειτονιά, να αναπτύξουν σχέσεις και να γνωρίσουν και τους μελλοντικούς συζύγους τους. Η πρωτοβουλία αυτή δεν βρίσκει πάντα σύμφωνους όσους κατάγονται από την Άνω Αίγυπτο, όπως, για παράδειγμα, τους μορφωμένους νεαρούς που φοβούνται να δημιουργήσουν πιο σοβαρές σχέσεις με κατάληξη το γάμο με νεαρά κορίτσια από το Κάιρο και λένε ότι προτιμούν να παντρευτούν μορφωμένες νεαρές γυναίκες από την Άνω Αίγυπτο, οι οποίες μπορούν να τους κατανοήσουν καλύτερα και να μοιραστούν τις ίδιες αξίες.

«Δεν νομίζω ότι όλοι οι άνθρωποι από το *Sa’id* μοιάζουν μεταξύ τους. Κάποιοι έγιναν εντελώς Καϊρινοί, άλλοι διατηρούν κάποια έθιμα και ξεχνούν άλλα. Για παράδειγμα, εγώ

³¹ Πρβλ. την ελληνική ρήση. *Ο Θεός και ο γείτονας*, μια ρήση που σημαίνει ότι σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης θα στραφείς στο πιο κοντινό πρόσωπο, εκείνη τη στιγμή. Η ρήση αυτή φαίνεται να αμφισβητεί τις συγγενικές σχέσεις και να τονίζει τις επίκτητες κοινωνικές σχέσεις.

Θέλω να παντρευτώ κοπέλα από τα μέρη μας. Θα σου πω το γιατί. Εδώ οι γυναίκες μετά το γάμο, μιλάν καθημερινά και συναντούν τη μάνα, τις ξαδέρφες και τις αδελφές τους και όλη μέρα παραπονιούνται για το γάμο τους ή γι’ αυτά που θα ήθελαν να έχουν. Στα μέρη μας, οι κοπέλες ακούν μόνο τη φωνή του συζύγου».

(‘Αχμεντ, 27 ετών, τραπεζικός υπάλληλος από το Κυβερνείο του Σοχάγκ)

Η «καλή γειτονία» (*Hara culture*) είναι επίσης μια κοινωνική πρακτική που ευνοεί ανθρώπους οι οποίοι είναι μόνοι τους και δεν έχουν οικογένεια, ώστε να δημιουργήσουν σχέσεις με τους γείτονες. Σε αυτό το μοντέλο οι Άνω Αιγύπτιοι προτάσσουν και ευνοούν τις σχέσεις αίματος και αγχιστείας έναντι άλλων τύπων κοινωνικής αλληλεγγύης.

*«Προτιμώ να μιλώ και να σχετίζομαι με άτομα από το χωριό μου και ακόμα καλύτερα αν είναι και συγγενείς, έστω και μακρινοί. Όλοι αυτοί είναι μια μένα οικογένεια. Όλοι οι άλλοι, απλώς υπάρχουν γύρω μου, αλλά σε περίπτωση ανάγκης, θα ζητήσω τη βοήθεια των συγγενών (*aqarib*)».*

(Άμπντου 80 ετών- θυρωρός στην πολυκατοικία μου)

Η Φατίμα ερχόταν μια φορά τη βδομάδα για να με βοηθήσει στο καθάρισμα του σπιτιού. Μου την σύστησε ο Άμπντου ο θυρωρός της πολυκατοικίας που ζούσα. Ήταν σύζυγος κάποιου μακρινού συγγενή του από το χωριό του. Το πρωί την έφερε ο άνδρας της και μετά τη συνόδευε ο Άμπντου μέχρι κάποιου σημείου που την παραλάμβανε ένας άλλος συγγενής, όπως κατάλαβα. Παρόλο που η αντίληψη της τάξης και της καθαριότητας που είχα ήταν εκ διαμέτρου αντίθετη με αυτή της Φατίμα, ήταν ευκαιρία για μένα να ανταλλάξω κάποιες κουβέντες μαζί της. Ο Άμπντου ήξερε ότι μένω μόνη μου, οπότε μπορούσε παράλληλα να επιτηρεί τόσο εμένα όσο και αυτήν. Αυτό σήμαινε επίσης την «υποχρέωση» που είχα να της δίνω εκτός από τα χρήματα μια σακούλα γεμάτη τρόφιμα καθώς και κάποια ρούχα που δεν ήθελα. Στις ελάχιστες κουβέντες μας, η Φατίμα μου είπε πως ήμουν σχεδόν η μοναδική επαφή που είχε με κάποια που δεν ήταν συγγενής της. Είχε ελάχιστες σχέσεις κυρίως από κοινωνική υποχρέωση (*wāgib*), για να μη παρεξηγηθεί.

Όλοι σχεδόν οι συνομιλητές μου είτε *Sa’idi* είτε όχι τόνιζαν το γεγονός ότι οι *Sa’idi* σχεδόν αποκλειστικά προτιμούν να συσχετίζονται και να συναναστρέφονται τους συμπατριώτες τους. Ο λόγος που οι ίδιοι οι *Sa’idi* προβάλλουν είναι πως οι Άνω Αιγύπτιοι σέβονται περισσότερο τις θρησκευτικές και κοινωνικές υποχρεώσεις, παρόλο που και οι ίδιοι συμφωνούν πως οι νέες γενιές έχουν αφομοιωθεί από τον «δυτικοποιημένο» τρόπο ζωής του Καΐρου.

«Εδώ στο Κάιρο, μερικοί Σαϊντι έχουν πάρει τις κακές συνήθειες του Καΐρου. Μερικοί αφήνουν την κόρη τους να καθίσει με τον μελλοντικό γαμπρό στο δρόμο μπροστά από το σπίτι. Κάποιοι όμως είναι πιο παραδοσιακοί και δεν αφήνουν την κόρη τους να κατέβει στο δρόμο. Και έτσι πρέπει! Δεν μπορεί ο καθένας να βλέπει την κόρη σου ή τη γυναίκα σου ή να την χαιρετήσει με το χέρι... Προσωπικά δίνω μεγάλη σημασία αν ο άλλος είναι καλός μουσουλμάνος, αν προσεύχεται τις φορές που πρέπει, αν πίνει αλκοόλ, αν μελετά το Κοράνι... Αν δεν προσέξουμε όλα αυτά, θα χαθούμε...»

(Χαμούντα 53 ετών, από την Girga. Εργάζεται ως θυρωρός στο κέντρο του Καΐρου. Από την εμφάνιση μου έδωσε την εντύπωση ισλαμιστή).

Είναι σαφές ότι μέσα από τις θρησκευτικές και κοινωνικές πρακτικές πολλοί *Sa’idi* προβάλλουν την τήρηση και εφαρμογή των παραδοσιακών αξιών ως δείκτες της ταυτότητάς τους. Αναπτύσσουν επίσης έναν θρησκευτικό λόγο νομιμοποιώντας τον κοινωνικό συντηρητισμό που υποτίθεται ότι κυριαρχεί στην κοινωνία τους. Αυτή η στρατηγική της ανατροπής και μετατροπής αρνητικών στερεοτύπων σε θετικές αξίες απαντάται σε πολλές ομάδες που βρίσκονται σε ένα μεταναστευτικό πλαίσιο και σε καμία περίπτωση δεν αφορά αποκλειστικά την Αίγυπτο. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι εδώ «ο άλλος» προέρχεται από την ίδια χώρα, κάτι που μπορεί να μας προβληματίσει σε σχέση με την εθνική συνοχή (Koumarianou, 2011: 61-76). Στη διαδικασία ανασύνθεσης ταυτότητας που προκαλείται από τη μετανάστευση, οι θρησκευτικές και κοινωνικές πρακτικές ενίοτε παίζουν περισσότερο συμβολικό παρά πραγματικό ρόλο για τον τονισμό της ταυτότητας *Sa’idi*.

Επίλογος

Η κατασκευή μιας ταυτότητας *Sa’idi* (*as-Sa’idiya*), όπως εκφράζεται από τους *bawabeen* (μπαουάμπηδες/θυρωροί) με καταγωγή από την Άνω Αίγυπτο στο Κάιρο απετέλεσε τον πυρήνα αυτής της εργασίας. Αφορμώντας από την παρουσίαση του ρόλου και της θέσης των θυρωρών ως μιας κοινωνικής πραγματικότητας των αστικών κέντρων της Αιγύπτου και στην προκειμένη περίπτωση του Καΐρου προσεγγίστηκε η έννοια της ταυτότητας *Sa’iidi* μέσα από το θεωρητικό πλαίσιο το οποίο ορίζει τις συλλογικές ταυτότητες ως ιστορικές και κοινωνικές διαδικασίες συσπείρωσης αλλά και κατηγοριοποίησης (το «εμείς» έναντι του «αυτοί»).

Αυτές οι ταυτότητες αναφέρονται στην αντίληψη που έχουν τα μέλη μιας διακριτής ομάδας για τον εαυτό τους παρόλο που οι διαδικασίες συσπείρωσης δεν βασίζονται πάντα σε αντικειμενικά κριτήρια (Barth, 1969). Επιπλέον σε τέτοιες περιπτώσεις οι ετερο-προσδιορισμοί παίζουν σημαντικό ρόλο, ιδιαίτερα όταν τα μέλη ισχυρίζονται ότι ανήκουν σε μια δεδομένη ομάδα αλλά ορίζονται διαφορετικά από τα μη-μέλη. Σε πολλά πλαίσια, μια εξωτερικά επιβεβλημένη ταυτότητα μετατρέπεται σε μέσο συσπείρωσης, καθώς τα μέλη μιας ομάδας τείνουν να αντιστρέφουν τα εξωτερικά επιβεβλημένα υποτιμητικά στερεότυπα και να τα μετατρέπουν σε θετικές αξίες (Goffman, 1963 & 1967)³².

Η ταυτότητα των *Sa’idi* (*as-Sa’adiyya*) μελετήθηκε μέσω της αλληλεπίδρασης μεταξύ του «κυρίαρχου» δημόσιου λόγου και του λόγου των μεταναστών. Η άρθρωση αυτών των δυο λόγων δείχνει ότι πολλά χαρακτηριστικά, που επισημαίνονται ως «αποκλειστικά *Sa’idi*» τόσο από τους ξένους όσο και από τους ίδιους, δεν έχουν τίποτα το αποκλειστικό, αλλά λειτουργούν ως συμβολικοί δείκτες. Ο *Sa’idi*, ως ένας «εσωτερικός άλλος», διαδραματίζει έναν θεμελιώδη συμβολικό ρόλο στην

³² Πολλές πρόσφατες εργασίες για εθνοτικές ομάδες, κοινότητες μεταναστών, μειονότητες και συμμορίες του δρόμου έχουν ασχοληθεί με τα φαινόμενα θετικής αντιστροφής των στερεοτύπων. Για παράδειγμα Ella Shohat, *Israeli Cinema East/West and the Politics of Representation*, I.B.Tauris, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2010.

αιγυπτιακή κοινωνία, έναν ρόλο που στηρίζεται ιστορικά από τις αγροτικές περιοχές ή τους Βεδουίνους έναντι της αστικής κοινωνίας του Καΐρου.

Όπως κάθε άλλη διαδικασία συλλογικής συγκρότησης, η *Sa’idiya* δημιουργεί έναν λόγο για την «καταγωγή» και τις ιδιαίτερες πολιτιστικές αξίες, για να φέρει κοντά ανόμοιες τάξεις ανθρώπων. Η συγκρότηση μιας *Sa’idi* ταυτότητας υπονοεί ότι οι όποιες ανισότητες στην κοινωνία της Άνω Αιγύπτου, δηλαδή αυτές που δημιουργούνται κυρίως από την κοινωνική ιεραρχία, ισοπεδώνονται κατά κάποιο τρόπο στον ξένο τόπο για να επιτρέψουν την ανάδυση ενός ισχυρού αισθήματος κοινών χαρακτηριστικών. Αν και ο λόγος περί ταυτότητας των *Sa’idi* αναφέρεται συχνά σε παραδοσιακές πολιτιστικές αξίες (*asl*, τιμή, θρησκεία, κ.λπ.), δεν αποκλείει και μια σειρά κοινωνικών αλλαγών.

Στο Κάιρο, οι ίδιοι οι Άνω Αιγύπτιοι, αντιδρούσαν και αντιδρούν πολύ έντονα στα στερεότυπα που διαδίδονται από αυτές τις δημόσιες μετα-αφηγήσεις. Είναι ιδιαίτερα ευαίσθητοι στην αντίληψη που έχουν οι «άλλοι» (δηλαδή οι μη *Sa’idi*) για την Άνω Αίγυπτο και τείνουν να παρέχουν μια στερεότυπη περιγραφή της περιοχής καταγωγής τους, τονίζοντας τις διαφορές σε σύγκριση με το αστικό πλαίσιο του Καΐρου. Συμμετέχουν, λοιπόν, ενεργά στη δημιουργία της ταυτότητάς τους.

Βιβλιογραφία

- ABDEL RÂZAQ, AHMED (1997). Les élites parlementaires dans la région de Qena. Στο Gamblin, S. (Επιμ.), *Contours et détours du politique en Egypte. Les élections législatives de 1995*. Παρίσι: Harmattan -Cedej, σελ. 291-312.
- ABOU-ZEID, AHMED (1959). Honour and Shame Among the Bedouin of Egypt. Στο Peristiany, J.G. (επιμ.) *Honour and Shame*. Σικάγο: University of Chicago Press, σελ. 243-259.
- ABU-LUGHOD, JANET (1961). Migrant adjustment to city life. *American Journal of Sociology*, 67: 22-32.
- ADAMS, RICHARD A. (1986). *Development and Social Change in Rural Egypt*. Νέα Υόρκη: Syracuse University Press.
- AHMAD, LAYLA ABDEL LATÎF (1987). *As-Sa’idi fi ‘ahd shaykh al-‘arab Hamâm*. Κάιρο: Al-hiya almasriyya al-‘amma li-l-kitâb.
- AMMAR, HAMED (1954). *Growing up in an Egyptian village*. Λονδίνο: Routledge and Kegan Paul.
- ARMBRUST, WALTER (2000). An Upper Egyptian in the American Press. *SAIS Review*, 20(2): 207-216.
- BARTH, FREDRIK (1969). *Ethnic Groups and Boundaries*. Βοστώνη: Little Brown and Cie.
- BARTH, FREDRIK (1969). Introduction. Στο F. Barth (Επιμ.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Ιλλινόις: Waveland Press, σελ. 9-38.
- BJÖRNESJÖ, SOPHIA (1997). L’arabisation de l’Egypte: le témoignage papyrologique. Στο M. Doss & C. Millers (Επιμ.), *Egypte Monde Arabe 27-28*, (Les Langues en Egypte), σελ. 93-106.
- CHIH, RACHIDA (2004). The Khalwatiyya Brotherhood in Rural Upper Egypt and in Cairo. Στο Nicholas Hopkins & Reem Saad (Επιμ.), *Upper Egypt. Identity and Change*. Κάιρο, Νέα Υόρκη: The American University in Cairo Press, σελ. 157-168.
- COVELLO, LEONARD (1939). Language as a Factor in Integration and Assimilation. *The Modern Language Journal*, 23(5): 323-33.
- DUCENE, JEAN-CHARLES (2019). Les districts administratifs (*kūra*) de l’Égypte médiévale (viie-xie siècle). *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 49(2): 195-216.
- EL-KARANSHAWI, SAMER (1997). Class, Family and Power in an Egyptian Village. *Cairo Papers in Social Science* 20(1).
- EL-MESSIRI, SAWSEN (1978). *Ibn Al-Balad, A Concept of Egyptian Identity*. Λέιντεν: E.J. Brill.

- FAHMI, W. & SUTTON, K. (2008). Greater Cairo’s housing crisis: Contested spaces from inner city areas to new communities. *Cities*, 25(5): 277–297.
- FAWAZ, GERGES A. (2000). The End of the Islamist Insurgency in Egypt?: Costs and Prospects. *Middle East Journal*, 54(4): 592–612.
- FERNEA, ROBERT & FERNEA, ELISABETH (1991). *Nubian Ethnographies*. Ιλλινόις: Waveland Press.
- FISHMAN, JOSHUA A. (1964). Language maintenance and language shift as a field of inquiry: A definition of the field and suggestions for its further development. *Linguistics*, 2(9): 32–70.
- GARCIN, JEAN CLAUDE (1976). *Un centre musulman de la Haute Egypte médiévale*, Qus, Κάιρο.
- GARCIN, JEAN CLAUDE (1978). Notes sur les rapports entre bédouins et fellahs à l’époque mamluke. *Annales Islamologiques*, XIV, 147-163.
- GOFFMAN, ERVING (1963). *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Λονδίνο: Penguin Books.
- GOFFMAN, ERVING (1967). *Interaction ritual: essays on face-to-face interaction*. Βενετία: Aldine.
- GRAN, PETER (2004). Upper Egypt in Modern History. Στο Nicholas Hopkins & Reem Saad (Επιμ.), *Upper Egypt. Identity and Change*. Κάιρο, Νέα Υόρκη: The American University in Cairo Press, σελ. 79-96.
- GUMPERZ, JOHN J. & COOK-GUMPERZ, JENNY (2008). Studying language, culture, and society: Sociolinguistics or linguistic anthropology? *Journal of Sociolinguistics*, 12(4): 532–545.
- HAENNI, PATRICK (2001). *Banlieues indociles? Sur la politisation des quartiers péri-urbains du Caire*. Διδακτορική Διατριβή. Institut d’Etudes Politiques de Paris.
- HALLAQ, WAEL (2010). *The Origins and Evolution of Islamic Law*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- HIROSHI, KATO (2001). The Bedouin in Egyptian National Identity: Minority or Vagabond? Στο A. Usuki (Επιμ.), *State Formation and Ethnic Relations in the Middle East. JCAS Symposium Series 5*. Οσάκα, σελ. 173-185.
- HOPKINS, NICHOLAS & WESTERGAARD, KIRSTEEN (Επιμ.) (1998). *Directions of change in Rural Egypt*. Κάιρο: AUC Press.
- HOPKINS, NICHOLAS (1988). *Agrarian Transformation in Egypt*. Κάιρο: American University Press.
- IRETON, FRANÇOIS (1997). Les migrations vers cinq grandes villes d’Egypte (Le Caire, Alexandrie et les trois villes du Canal), 1907-1986. *Egypte/Monde arabe*, 32,(4ème trimestre): 81-96.
- IRETON, FRANÇOIS (2000). Les quatre relations d’incertitude d’ un construit identitaire collectif à référence territoriale: l’exemple des Sa’idis. Στο C. Décobert (Επιμ.), *Valeur et distance. Identités et sociétés en Egypte*. Παρίσι: Maisonneuve & Larose, σελ. 319-361.
- KASSER, RODOLPHE (1991). Dialects. Στο A. Atiya (Επιμ.), *The Coptic Encyclopedia*, τομ. 8. Νέα Υόρκη και Τορόντο: Macmillan, σελ. 87-100.
- KOUMARIANOU, MARIA (2011). Nahni wa x fendik” (We and the Others): Negotiation of multiple identities in the Maronite Community of Cyprus. Στο *Glasnik Etnografskog Instituta SANU*, Βελιγράδι, σελ.61-76.
- LAOUST, HENRI (1977). *Les schismes dans l’Islam*. Παρίσι: Payot.
- LEWICKI, T. (1986). Hawwāra. Στο B. Lewis, V. L. Ménage, C. Pellat, J. Schacht (Επιμ.). *Encyclopaedia of Islam*, τομ. III. Λέιντεν: E. J. BRILL.
- LEWIS, IOAN M. (1994). *Blood and Bone: The Call of Kinship in Somali Society*. Λορενσβίλ-Νιγηρία: The Red Sea Press.
- MAGGI, STEPHANE (2008). La construction des identités de quartier. Στο Christiane Balasc-Variéras (Επιμ.), *Pourquoi les adolescents nous poussent-ils à inventer*. Τουλούζη: Érés, σελ. 127-130.
- MAHMUD, KHALID (2002). mâ ba’d as-sa’idiyya. *Ahwâl Masriyya*, 16.
- MANSOUR, E. (2021). The information needs and behaviour of the Egyptian elderly living in care homes: An exploratory study. *IFLA Journal*, 47(4): 548-558.
- MANSOUR, E. (2022). Information needs and behaviour of Egyptian doormen/women: An exploratory study. *Information Development*, 38(3): 424-437.

- MILLER, CATHERINE (2006). Upper Egyptian Regionally Based Communities in Cairo: Traditional or Modern Forms of Urbanization? Στο Diane Singerman & Peter Amar (Επιμ.), *Cairo Cosmopolitan. Politics, Culture and urban space in the New Globalized Middle East Cairo*. Κάιρο: American University Press, σελ.375-398.
- SEDWICK, MARK (2004). Upper Egypt Regional Identity. The Role and Impact of Sufi Links. Στο Nicholas Hopkins and Reem Saad (Επιμ.), *Upper Egypt. Identity and Change*. Κάιρο, Νέα Υόρκη: The American University in Cairo Press, σελ. 97-118.
- MARTHELOT, PIERRE (1974). Recherche d' identité et mutation urbaine : l'exemple du Caire. *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 18: 111-118.
- MILLER, CATHERINE (2000). Réseaux et Territoires Migrants de Haute Egypte à Guizah (Le Caire). Στο I. Berry-Chikhaoui & A. Deboulet (Επιμ.), *Les Compétences des citoyens dans le Monde arabe*. Παρίσι, Τουρ, Τύνιδα: Karthala-Urbama-IRMC, σελ. 221-246.
- MILLER, CATHERINE (2004). Between Myth and Reality: the Construction of a Saïdi identity. Στο Nicolas Hopkins & Reem Saad (επιμ.), *Upper Egypt. Identity and Change*. Κάιρο: AUC Press.
- MINK, L. (1974). History and Fiction as a Modes of Comprehension. Στο R. Cohen (Επιμ.), *New Directions in Literary History*. Λονδίνο: Routledge and Kegan Paul, σελ 107-124.
- MITCHELL, TIMOTHY (1990). The Invention and reinvention of the Egyptian peasant. *International Journal of Middle East Studies*, 22(1): 129-150.
- NADIM, NAWÂL AL-MESSIRI (1979). The concept of the Hâra, a historical and sociological study of al-Sukkariyya. *Annales Islamologiques*, XV, 313-348.
- OKASHA, T., ELKHOLY, H., & EL-GHAMRY, R. (2012). Overview of the family structure in Egypt and its relation to Psychiatry. *International Review of Psychiatry*, 24(2): 162–165.
- POWELL, EVE (1995). Egyptiana in Blackface: Nationalism and the Representation of the Sudan in Egypt. 1919. *Harvard Middle Eastern and Islamic Review* 2.
- RAMADAN, HISHAM M. (2006). *Understanding Islamic Law: From Classical to Contemporary*. Νέα Υόρκη, Τορόντο: Rowman Altamira.
- ROUCHDY, ALEYA (1991). *Nubians and the Nubian Language in Contemporary Egypt: A Case of Cultural and Linguistic Contact*. Λέιντεν: Brill Academic Publishers.
- ROUSSILLON, ALAIN (1996). Comme si la ville était divisée en deux. Un regard réformiste sur l'urbain en Egypte au tournant des années 1940. *Genèses* 22: 18-39.
- RUBENSON, SAMUEL (1997). The transition from Coptic to Arabic. Στο M. Doss & C. Millers (Επιμ.), *Egypte Monde Arabe*, 27-28 (Les Langues en Egypte). Παρίσι: CEDEJ, σελ. 77-92.
- SAAD, REEM (1998). Hegemony in the Periphery: Community and Exclusion in an Upper Egyptian Village. Στο N. Hopkins & K. Westergaard (Επιμ.) *Directions of change in Rural Egypt*. Κάιρο: AUC Press, σελ. 113-129.
- SACKUR, ZINA (1994). *Egypt: Islamic Fundamentalist Organisations: The Muslim Brotherhood and the Gama'A Al-Islamiya (The Islamic Group)*, UNHCR <https://www.refworld.org/reference/countryrep/writenet/1994/en/22094>
- SAEED, ABDULLAH (2008). *The Qur'an: An Introduction*. Routledge.
- SCHNAPPER, DOMINIQUE (επιμ.) (2001). *Exclusions au cœur de la Cité*. Παρίσι: Anthropos.
- SCHNEIDER, THOMAS (2008). Periodizing Egyptian History: Manetho, Convention, and Beyond. Στο Klaus-Peter Adam (Επιμ.). *Historiographie in der Antike*. Βερολίνο, Νέα Υόρκη: Walter de Gruyter, σελ. 181–197.
- SCUDDER, THAYER & GAY, JOHN (2005). A comparative survey of dam-induced resettlement in 50 cases. Στο Thayer Scudder (επιμ.), *The Future of Large Dams: Dealing with Social, Environmental, Institutional and Political Costs*. Λονδίνο, Στέρλινγκ Βανκούβερ: Earthscan.
- SHORTER, F. (1989). Cairo's leap forward: People, households and dwelling space. *Cairo Papers in Social Science*, 12(1).
- SHOUKRY, MERVAT MOHAMED HUSSEIN (2021). *Defining slums ('Ashwa'iyyat) in Egyptian Public Agenda-setting process*. Διδακτορική διατριβή. The American University in Cairo AUC.
- SINGERMAN, DIANE (1995). *Avenues of participation. Family, Politics and Networks in Urban quarters of Cairo*. Πρίνστον: Princeton University Press.
- TOUSSOUM, OMAR (1926). *La géographie de l'Egypte à l'époque arabe*. Κάιρο: Mémoire de la Société d'Archéologie d'Alexandrie.

- WACQUANT, LOÏC (1997). "L'underclass urbaine dans l'imaginaire social et scientifique américain. Στο Serge Paugam (Επιμ.), *L'exclusion, l'état des savoirs*. Παρίσι: La Découverte, σελ. 248-63.
- WOIDICH, MANFRED (1997). Egyptian Arabic and Dialect Contact in Historical Perspectives. Στο A. Asma & M. Zahniser (Επιμ.), *Humanism, Culture and Language in the Near East. Studies in Honor of Georg Krotkoff*. Βαλτιμόρη: Eisenbraums, σελ. 185-197.
- YOUNT, KATHRYN M., ET AL. (2017). Lay Accounts of “Modern” and “Traditional” Family in Greater Cairo: A Test of Developmental Models of Family Life. Στο Mansoor Moaddel & Michele J. Gelfand (Επιμ.), *Values, Political Action, and Change in the Middle East and the Arab Spring*. Νέα Υόρκη: Oxford University Press.
- ZOHRY, A. (2002). *Rural-to-Urban Labor Migration: A Study of Upper Egyptian Laborers in Cairo*. Διδακτορική διατριβή. University of Sussex.
- ZOHRY, A. (1993). Labor Force Profile in Rural Upper Egypt versus Rural Lower Egypt. *Cairo Demographic Center, Research Monograph Series, N. 22*, Κάιρο.
- ZOHRY, A. (2007). *Why Upper Egyptians Migrate to Cairo*. Al-Ahram Strategic File, τ. 155, Al-Ahram Center for Political and Strategic Studies, Κάιρο, σελ. 44-49.
- ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (1990). *Ισλάμ. Θρησκευσιολογική επισκόπησης*. Αθήνα: Εκδόσεις Πορευθέντες.
- The editors of Encyclopedia Britannica (2023). Upper Egypt. *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/place/Upper-Egypt>.

Σύντομο Βιογραφικό Σημείωμα

Η Μαρία Κουμαριανού είναι μόνιμη καθηγήτρια Γαλλικής Γλώσσας στο Πανεπιστημιακό Κέντρο Ξένων Γλωσσών του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αποφοίτησε από το Πανεπιστήμιο Αθηνών (Γαλλική Φιλολογία) και το Ιόνιο Πανεπιστήμιο (Μετάφραση και Διερμηνεία). Εκπόνησε μεταπτυχιακές σπουδές στη γαλλική φιλολογία (Université Lumière Lyon 2), στην Κοινωνική Ανθρωπολογία (Πανεπιστήμιο Αιγαίου) και στη Θεολογία (Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο). Είναι διδάκτωρ κοινωνιολογίας της λογοτεχνίας (Université Lumière Lyon 2) και διδάκτωρ Ανθρωπολογίας του αστικού χώρου (Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο – Σχολή Αρχιτεκτόνων - Μηχανικών). Έχει διδάξει σε πολλά πανεπιστημιακά ιδρύματα (Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Πανεπιστήμιο Κύπρου) και έχει συνεργαστεί για περισσότερο από δέκα χρόνια με το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο στο πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «Διαδασκτική της Γαλλικής ως Ξένης Γλώσσας». Είναι συγγραφέας επτά βιβλίων για τη γαλλόφωνη αφρικανική λογοτεχνία και την κοινωνική ανθρωπολογία. Έχει επίσης δημοσιεύσει πολυάριθμες μελέτες για την ανθρωπολογία και τη θεωρία της μετάφρασης. Τα επιστημονικά του ενδιαφέροντα εστιάζονται σε τρεις τομείς: την ανθρωπολογία του αστικού χώρου, τη θεωρία της μετάφρασης, και η σχέση εθνολογίας και λογοτεχνίας. Διατέλεσε Πρόεδρος της Ελληνικής Εθνολογικής Εταιρείας.

Brief CV

Maria Koumarianou, is a permanent professor of French language at the University Center for Foreign Languages of the University of Athens. She graduated from the University of Athens (French Literature) and the Ionian University (Translation and Interpretation). She holds master's degrees in French Literature (Université Lumière Lyon 2), Social Anthropology (University of the Aegean) and Theology (Open University of Greece). She holds a PhD in Sociology of Literature (Université Lumière Lyon 2) and a PhD in Anthropology of Urban Space (National Technical University of Athens – Faculty of Architecture). She has taught in several academic institutions (University of the Aegean, Kapodistrian University, University of Cyprus) and has collaborated for more than ten years with the Hellenic Open University in the postgraduate study program “Didactics of French as a Foreign Language”. She is the author of seven books on Franco-African literature and social anthropology. She has also published numerous studies on anthropology and translation theory. Her scientific interests lie in three areas: the anthropology of urban space, translation theory; and the relationship between ethnology and literature. She has been president of the Hellenic Society of Ethnology.

Πολυειδική εθνογραφία: ένα περίγραμμα των προοπτικών της διερεύνησης των αλληλεπιδράσεων ανθρώπου-περιβάλλοντος στις ανθρωπολογικές επιστήμες

Παναγιώτης Πόζογλου

Περίληψη

Το κυρίως θέμα του άρθρου αποτελεί η παρουσίαση της μεθόδου της πολυειδικής εθνογραφίας καθώς και οι προοπτικές της στη διερεύνηση των σχέσεων του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον γύρω του. Προς αυτή την κατεύθυνση, επιχειρείται αρχικά μια σύντομη αναδρομή στους προϊστορικούς χρόνους όπου και άρχισε η διαμόρφωση των σχέσεων αυτών. Κατόπιν γίνεται μια ανασκόπηση της διερεύνησής τους από τις ανθρωπολογικές επιστήμες μέχρι και την εμφάνιση και θεσμοθέτηση της μεθόδου της πολυειδικής εθνογραφίας, αλλά και ορισμένων θεωρητικών και μεθοδολογικών πτυχών της. Στη συνέχεια, τα παραπάνω βρίσκουν πρακτική εφαρμογή στις εθνογραφικές σημειώσεις που ακολουθούν. Ειδικότερα πρόκειται για μια πολυτοπική /πολυειδική εθνογραφία που αντλεί τα δεδομένα της από δια ζώσης επιτόπια έρευνα και παρατήρηση σε διάφορες περιοχές του Νομού Αττικής. Κεντρικός άξονας αυτής της μελέτης περίπτωσης αποτελεί η χαρτογράφηση των σχέσεων ανθρώπου-χλωρίδας με γνώμονα τις χωρικές εκφάνσεις τους στον αστικό χώρο αλλά και εκείνον της περιφέρειας. Το σύνολο του κειμένου συνιστά μια παρουσίαση της χρησιμότητας και ευελιξίας της εν λόγω υποκατηγορίας της εθνογραφικής μεθόδου.

Λέξεις κλειδιά: πολυειδική εθνογραφία, αλληλεπιδράσεις του ανθρώπου με τη φύση, χαρτογράφηση χωρικών εκφάνσεων, οικοσύστημα, εθνογραφία.

Multispecies ethnography: an outline of the prospects of researching human-environment interactions in the anthropological sciences

Panagiotis Pozoglou

Abstract

The main topic of the article is the presentation of the method of multispecies ethnography and its prospects in the investigation of the relations between man and the natural environment around him. To this end, a brief review of aspects from prehistoric times is first attempted, where the formation of these relationships began. A review is then made of the investigation of these relationships by the anthropological sciences up to the emergence and institutionalization of the method of multispecies ethnography, and of certain theoretical and methodological aspects of this method. These are then put into practice in the ethnographic notes that follow. In particular, this is a multicited multispecies ethnography that draws its data from on-site fieldwork and observation in various areas of the region of Attica. The central focus of this case study is the mapping of human-flora relations in terms of their spatial manifestations, in urban and rural areas. The whole text constitutes a presentation of the usefulness and flexibility of said subcategory of the ethnographic method.

Keywords: multispecies ethnography, human interactions with nature, spatial mapping, ecosystem, ethnography.

Εισαγωγή

Η πολυειδική εθνογραφία (*multispecies ethnography*) αποτελεί, μαζί με την ψηφιακή εθνογραφία, μια από τις πιο πρόσφατες εξελίξεις στην ανθρωπολογική μεθοδολογία. Με τον όρο *πολυειδική εθνογραφία* εννοούμε τη σχετικά καινούρια εθνογραφική μεθοδολογική προσέγγιση που επαναξιολογεί τη δυνατότητα δράσης των μη ανθρώπινων οργανισμών, ενώ ταυτόχρονα διερευνά την κοινωνική, ιστορική και οικολογική συνδεσιμότητα τους με τον ανθρώπινο βίο (Locke κ.ά., 2018). Η πολυειδική εθνογραφία ενδιαφέρεται συνεπώς για τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό του περιβάλλον, εστιάζοντας σε όλες τις πτυχές της οι οποίες με τη σειρά τους ποικίλουν ανά πολιτισμό. Οι μελέτες πολλαπλών ειδών καλλιεργούν επίσης την περιβαλλοντική αφύπνιση με την ευρεία έννοια ως πρακτική ύπαρξης στον κόσμο και κατά συνέπεια, ως αναγνώριση του πλήθους των σχέσεων μέσω των οποίων εμείς και άλλα είδη συν-κατασκευάζουμε σημειολογικά και υλικά τους κόσμους μας.

Η βασικότερη διαφορά με τους λεγόμενους *ψηφιακούς τόπους* είναι πως η χλωρίδα και η πανίδα, παρά την όλο και αυξανόμενη επέκταση του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, ήταν πάντοτε *εδώ* και απασχόλησαν από νωρίς το σύνολο των ανθρωπολογικών επιστημών. Το ενδιαφέρον αυτό μοιάζει διαρκώς αυξανόμενο. Αυτό φαίνεται όχι μόνο από την εδραίωση της μεθόδου της πολυειδικής εθνογραφίας αλλά και από την ανάπτυξη κλάδων όπως η εθνοβιολογία, η ανθρωποζωολογία, η εθνοβοτανική, η περιβαλλοντική/οικολογική λαογραφία κ.α.

Εντός της κοινωνικοπολιτισμικής ανθρωπολογίας/εθνολογίας, εκπρόσωποι καινοτόμων προσεγγίσεων, όπως ο Marvin Harris (1987) στο πλαίσιο της πολιτισμικής οικολογίας και ειδικότερα του πολιτισμικού υλισμού (Γκέφου-Μαδιανού, 2011: 77-80), ανέδειξαν τη σημασία μιας ολιστικής, οικολογικής προσέγγισης του πολιτισμού. Αντίστοιχοι ερευνητές στον τομέα της αμερικανικής αρχαιολογίας, όπως οι Stewart και Setzler -εκπρόσωποι μιας λειτουργιστικής και οικολογικής προσέγγισης- επίσης κινήθηκαν προς μια παρόμοια κατεύθυνση (Trigger, 2006: 287-288). Η ανάπτυξη κλάδων όπως η περιβαλλοντική αρχαιολογία (Renfrew & Bahn, 2013: 227-242) επίσης αποτελεί αντίστοιχο παράδειγμα. Υποπεδία της φυσικής/βιολογικής ανθρωπολογίας, όπως η παλαιοανθρωπολογία επίσης έχουν ένα ολιστικό, οικολογικό πρίσμα για την ερμηνεία της ανθρώπινης δραστηριότητας στο παρελθόν (Jurmain κ.ά., 2014: 271-274).

Ωστόσο παρά την ανυπολόγιστη σημασία των παραπάνω εξελίξεων εντός της ευρύτερης ανθρωπολογικής επιστήμης, η συστηματική εθνογραφική διερεύνηση των σχέσεων του ανθρώπου με τη χλωρίδα και την πανίδα άργησε να συμβεί. Αξίζει να σημειωθεί πως η Αμερικανική Ανθρωπολογική Εταιρεία (AAA) συμπεριέλαβε στον κώδικα δεοντολογίας της το ζωικό βασίλειο και γενικότερα το φυσικό περιβάλλον μόλις το 1992 (Γκέφου-Μαδιανού, 2024: 162-163). Ενδεχομένως λοιπόν η εμφάνιση της πολυειδικής εθνογραφίας να αποτελεί την αποκρυστάλλωση των παραπάνω, καθώς και την ευρεία αποδοχή εντός των ανθρωπολογικών επιστημών ότι οι σχέσεις του ανθρώπου με το σύνολο του οικοσυστήματος και όλων των έμβιων όντων εντός αυτού ήταν πάντοτε εξαιρετικά δυναμικές.

Το παρόν άρθρο έχει διττό στόχο: τη διερεύνηση των σχέσεων ανθρώπου-φύσης με τα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία των ανθρωπολογικών επιστημών, καθώς και το να παρουσιάσει τη μέθοδο της πολυειδικής εθνογραφίας. Τα παραπάνω θα επιτευχθούν μέσα από συγκεκριμένους άξονες. Αρχικά, θα γίνει μια σύντομη αναδρομή στους προϊστορικούς χρόνους όπου ξεκίνησαν να διαμορφώνονται με πιο εντατικούς ρυθμούς οι σχέσεις του ανθρώπινου είδους με τα υπόλοιπα στα πλαίσια των οικοθέσεων τους. Στο πλαίσιο αυτό επιλέγονται ορισμένα παραδείγματα αντιπροσωπευτικά της αντίστοιχης θεματικής στην εν λόγω εποχή. Στην επόμενη ενότητα θα παρατεθούν ορισμένες θεωρητικές και μεθοδολογικές εκφάνσεις της πολυειδικής εθνογραφίας, εμπλουτισμένες με σύντομες αναφορές σε σχετικά εθνογραφικά παραδείγματα και μελέτες από την ελληνική και τη διεθνή βιβλιογραφία των ανθρωπολογικών επιστημών.

Τέλος, πριν διατυπωθούν συμπεράσματα, τα παραπάνω θα τεθούν σε εφαρμογή στο πλαίσιο μιας μελέτης περίπτωσης. Μια πολυτοπική πολυειδική εθνογραφία που αποσκοπεί να χαρτογραφήσει τις σχέσεις του ανθρώπου με τη χλωρίδα ανιχνεύοντας ποικίλες εκφάνσεις τους. Η έρευνα αυτή διεξήχθη δια ζώσης, σε διάφορες περιοχές της Αττικής. Όλα τα παραπάνω θα αποτελέσουν μια προσπάθεια ανάδειξης της χρησιμότητας αλλά και της ευελιξίας της εν λόγω μεθόδου, ενθαρρύνοντας έτσι και άλλες αντίστοιχες μελέτες από έλληνες ερευνητές έτσι ώστε η μέθοδος να εδραιωθεί και στην ευρύτερη ανθρωπολογική πρακτική της χώρας και όλα τα επιστημονικά πεδία που αυτή περιλαμβάνει.

Στοιχεία της Σχέσης του Ανθρώπου με τη Φύση κατά τους Προϊστορικούς Χρόνους

Οι οικοθέσεις των ειδών είναι εκ φύσεως δυναμικές. Ειδικότερα, η ανθρώπινη οικοθέση ορίζεται ως: η χωρική, οικολογική και κοινωνική σφαίρα που περιλαμβάνει όλους τους κοινωνικούς εταίρους, τα αντιληπτικά πλαίσια και τις οικολογίες ατόμων, ομάδων και κοινοτήτων ανθρώπων και των άλλων ειδών με τα οποία συμβιώνουν ή ζουν κοντά τους (Fuentes, 2023: 45-46). Η αλληλεπίδραση με το φυσικό περιβάλλον συναντάται και στις οικοθέσεις ανθρωπίδων πριν την εμφάνιση του *Homo sapiens*. Ενδεικτικά, πρόσφατες αναλύσεις οδοντικών καταλοίπων πληθυσμών της Ιβηρικής χερσονήσου δείχνουν την προσαρμοστικότητα των πληθυσμών *Homo neanderthalensis* στις περιβαλλοντικές συνθήκες, με βάση τις διατροφικές συνήθειες (Strimenopoulos και Lozano 2024: 1-13).

Ο *Homo sapiens* συνέχισε με όλο και αυξανόμενους ρυθμούς να κινείται προς την ίδια κατεύθυνση. Αυτή η αλληλεπίδραση αφορά στοιχεία όπως το διαδεδομένο μοντέλο οργάνωσης των κυνηγοτροφοσυλλεκτικών κοινωνιών, τη μεταγενέστερη εξημέρωση ορισμένων ειδών από τη χλωρίδα και την πανίδα των οικοσυστημάτων, την κατασκευή φραγμάτων και τη δημιουργία οικισμών μέχρι και τη δημιουργία αστικών κέντρων σε μεταγενέστερες εποχές. Ωστόσο κατά την προϊστορία, οι μορφές αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον φαίνεται να εμπίπτουν σε δύο κατηγορίες: τις χρηστικές και τις παρεμβατικές. Ειδικότερα παρακάτω θα εξεταστούν υπό αυτό το πρίσμα ορισμένα παραδείγματα από την παλαιολιθική μέχρι και την νεολιθική εποχή.

Στο πλαίσιο του κειμένου, ως χρηστική αλληλεπίδραση ορίζεται εκείνη κατά την οποία ο άνθρωπος αναγνωρίζει μια χρησιμότητα σε άλλα έμβια όντα. Τα τελευταία, εμμέσως καθοδηγούμενα από την ανθρώπινη δραστηριότητα χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο ήδη υφιστάμενων πολιτισμικών και κοινωνικών δομών. Ο ίδιος ο κυνηγοτροφοσυλλεκτικός τρόπος ζωής αποτελεί αμάλγαμα ενός συνόλου σχέσεων χρηστικής αλληλεπίδρασης με τη φύση, διότι οι πρακτικές που περιλαμβάνονται σε αυτόν έχουν ως κίνητρα την εύρεση τροφής και γενικότερα την επιβίωση. Ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζει η πρακτική της εξημέρωσης ζωικών ειδών, όπως η περίπτωση της οικόσιτης γάτας. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μια «αυτοεξημέρωση». Με την όρο αυτό εννοούμε τα βιολογικά, οικολογικά και ηθολογικά αποτελέσματα μεταβλητών των εξελικτικών διεργασιών ενός είδους, οι οποίες είναι σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητες αρχικά από την ανθρώπινη δράση όμως καταλήγουν να την επηρεάζουν αλλά και να επηρεάζονται από αυτή.

Αν πάρουμε το παράδειγμα της οικόσιτης γάτας, κατανοούμε πως μόλις ο άνθρωπος αντιλήφθηκε τη χρησιμότητα της συμπεριφοράς της, την ενέταξε στο πολιτισμικό του σύστημα και στην καθημερινότητα του. Ειδικότερα, οι ημιοικόσιτες και αργότερα οι οικόσιτες γάτες έκαναν την εμφάνισή τους κατά την ύστερη παλαιολιθική και πρώιμη νεολιθική περίοδο, στους πρώτους αγροτικούς οικισμούς (Bulliet, 2005: 154-156). Η μόνιμη εγκατάσταση των ανθρώπων σε συνδυασμό με τις αγροτικές τους δραστηριότητες ευνόησε τη συσσώρευση πληθυσμών μικρών αιλουροειδών γύρω από τα χωριά.

Σύμφωνα με τον Bulliet (2013), αυτό οφείλεται σε δύο παράγοντες. Πρώτον, οι άνθρωποι αποθήκευαν ένα σημαντικό μέρος της παραγωγής σιτηρών για τις άγονες περιόδους του έτους, μια πρακτική που προσέλκυε τρωκτικά από τα οποία οι γάτες τρέφονταν. Δεύτερον, οι θηρευτές των τελευταίων έμεναν μακριά από τους οικισμούς καθώς οι ντόπιοι άνθρωποι πληθυσμοί -για τη δική τους ασφάλεια- φρόντιζαν να τους περιορίζουν εκτός των ορίων των οικισμών. Έτσι, η ανθρώπινη δραστηριότητα έφερε τα μικρά αυτά θηλαστικά κοντά στους οικισμούς λόγω της αφθονίας της τροφής (τρωκτικά), αλλά και της ύπαρξης ενός ασφαλούς περιβάλλοντος χωρίς μεγαλύτερους θηρευτές. Οι άνθρωποι με τη σειρά τους διατηρούσαν έτσι την ακεραιότητα των αποθεμάτων των σιτηρών τους για τους χειμωνιάτικους μήνες.

Η εξημέρωση του σκύλου -ή μάλλον των εξελικτικών προγόνων του- κατά την παλαιολιθική περίοδο αποτελεί επίσης παράδειγμα χρηστικής αλληλεπίδρασης. Πρόσφατες έρευνες έχουν δείξει ότι η πρώτη καταγεγραμμένη περίπτωση εξημέρωσης ζώου αφορά τα είδη της οικογένειας *Canidae* και χρονολογείται περίπου 33.000 χρόνια πριν. Πρόκειται για το εύρημα στη νότια Σιβηρία που, σε αντίθεση με άλλες κυνίδες που έχουν εμφανιστεί ανά τα χρόνια, είναι πλέον βέβαιο ότι ανήκει στο ίδιο γένος και οικογένεια με τον σημερινό σκύλο (Druzhkova κ.ά., 2013: 1-6). Άλλωστε, η ύπαρξη του ήδη εξημερωμένου σκύλου στην ύστερη παλαιολιθική περίοδο έχει καταγραφεί επαρκώς σε πρόσφατες τρισδιάστατες μορφομετρικές κρανιακές αναλύσεις (Drake κ.ά., 2015: 1-8). Νωρίτερα τα

ζώα αυτά χρησίμευαν ως βοήθεια στο κυνήγι, αργότερα απέκτησαν και άλλες χρήσεις ενώ απομακρύνονταν όλο και περισσότερο γενετικά και μορφολογικά από τους λύκους προγόνους τους.

Ως παρεμβατικές μορφές αλληλεπίδρασης του ανθρώπου με το περιβάλλον, ορίζονται οι πρακτικές που συνειδητά επεμβαίνουν στη φύση. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται κυρίως περιπτώσεις εξημέρωσης της γλωρίδας των οικοσυστημάτων. Σε αντίθεση με τα ζώα, τα φυτά δεν εκδηλώνουν στον ίδιο βαθμό τη δυνατότητα εμπρόθετης δράσης (*agency*), κατά τις αλληλεπιδράσεις τους με τον άνθρωπο. Μεταξύ άλλων παραδειγμάτων ξεχωρίζει η εξημέρωση του σιταριού. στο πλαίσιο της διαδικασίας αυτής μπορούμε να κάνουμε λόγο για μια συνθήκη «ανθρώπινης επιλογής», στον αντίποδα της φυσικής.

Η παρουσία εξημερωμένων φυτικών ειδών σε απανθρακωμένα υπολείμματα μιας αρχαιολογικής θέσης αποτελεί μεν ισχυρό δείκτη ενός αγροτικού τρόπου ζωής, αλλά παρέχει και πολύ πιο συγκεκριμένες πληροφορίες. Με βάση τέτοια υπολείμματα, παρατηρείται ένα ενδιαφέρον στοιχείο στη μορφολογία του σιταριού και του κριθαριού που καλλιεργούνταν. Μια στερεότητα του στελέχους στο σιτάρι και στο κριθάρι η οποία αποτελεί μια φυσική μετάλλαξη που επιτρέπει σε ένα μέρος του πληθυσμού των ειδών αυτών να διατηρεί τους σπόρους του. Αυτό όμως δεν ευνοεί την αναπαραγωγή της ομάδας των φυτών που εκδηλώνει αυτή τη μετάλλαξη, καθώς οι σπόροι δεν πέφτουν στο έδαφος. Παρά λοιπόν το γεγονός πως η μετάλλαξη αυτή δεν μπορεί να επιβιώσει στο φυσικό περιβάλλον, είναι σε θέση να επιβιώσει στο ανθρωπογενές. Δηλαδή ο άνθρωπος μπορεί να καταναλώνει αυτή την ποικιλία σιταριού ευκολότερα και έτσι φρόντισε να τη φυτέψει στα χωράφια του.

Παραδείγματα αναφορικά με την εξημέρωση του σιταριού αποτελούν, το χωριό Ασουάντ στην όαση της Δαμασκού καθώς και το Νετίβ Χαγκντούντ στην κάτω κοιλάδα του ποταμού Ιορδάνη (Cauvin, 2000: 52-56). Οι καλλιέργειες αυτές οδήγησαν σταδιακά στην ειδογένεση αρκετών νέων παραλλαγών που εξυπηρετούσαν τον άνθρωπο, λόγω της απομόνωσης των πληθυσμών που παρουσιάζουν τις αντίστοιχες μεταλλάξεις. Βέβαια, πρέπει να αναφερθεί πως η γενικότερη διαδικασία της ειδογένεσης χωρίζεται σε πολλές επιμέρους υποκατηγορίες και πως η εκδήλωση της χρονικά ποικίλει ανάλογα το είδος, το οικοσύστημα και άλλες παραμέτρους (Futuyma, 1995: 281-310).

Με βάση τα όσα αναφέρθηκαν, οι προϊστορικοί χρόνοι στο σύνολό τους φαίνεται να συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση των σχέσεων του ανθρώπινου είδους με τα υπόλοιπα έμβια όντα. Η διάκριση, όμως, μεταξύ παρεμβατικών και χρηστικών μορφών αλληλεπίδρασης δεν αρκεί για να αποτυπώσει την πολυπλοκότητα που απέκτησαν έκτοτε οι αλληλεπιδράσεις ανθρώπου-φύσης. Αναφέρω για παράδειγμα τις έννοιες της αισθητικής και της ιδιοκτησίας που έχουν αναπτυχθεί τους δυτικούς κυρίως πολιτισμούς στο πέρασμα των αιώνων. Το σίγουρο είναι πως η συνεχής διεύρυνση και επέκταση του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και των πολιτισμικών δομών του, η μετέπειτα συμπίεση του χώρου και του χρόνου μέσω των ψηφιακών τεχνολογιών και οι αλλαγές που επέφεραν καθιστούν τη διμερή διάκριση που αναπτύχθηκε σε αυτή την ενότητα παραπάνω από ελλιπή. Τα σκοτεινά αυτά σημεία είναι σε θέση να φωτίσει η μέθοδος της πολυειδικής εθνογραφίας.

Θεωρητικά και Μεθοδολογικά Ζητήματα της Πολυειδικής Εθνογραφίας

Χρήσιμη αφετηρία αποτελεί η διαπίστωση ότι η επιτόπια έρευνα περιλαμβάνει μεθοδολογίες που ενδεχομένως να αλλάζουν ανάλογα με την εκάστοτε προς διερεύνηση θεματική (Eriksen, 2001: 60). Υπό αυτό το πρίσμα μπορεί να ειπωθεί πως η πολυειδική εθνογραφία είναι μια τέτοια περίπτωση κατά την οποία η εθνογραφική επιτόπια έρευνα παρουσιάζει απόκλιση από το αρχικό πρότυπο της εθνογραφικής μεθόδου σε τέτοιο βαθμό που έχει θεμελιωθεί ως διακριτή υποκατηγορία της πρώτης.

Μπορεί η πολυειδική εθνογραφία να αποτελεί μια σχετικά πρόσφατη εξέλιξη, όμως η γενικότερη ενασχόληση με τη γλωρίδα και την πανίδα υπήρξε ανέκαθεν μια από τις θεματικές των εθνοανθρωπολογικών επιστημών (δηλ. εκείνων που ερευνούν την κοινωνία και τον πολιτισμό). Ο Lewis Henry Morgan (1868) είχε κάνει παραλληλισμούς, σε αντίστοιχη μονογραφία του, σχετικά με τις διαδικασίες απόκτησης και μεταβίβασης της κατασκευαστικής γνώσης μεταξύ καστόρων και ανθρώπων. Ανάμεσα σε άλλους μεταγενέστερους ανθρωπολόγους που διερεύνησαν τις αλληλεπιδράσεις ανθρώπων-ζώων, ξεχωρίζει το έργο του Gregory Bateson (2000) αναφορικά με τις διεργασίες επικοινωνίας μεταξύ ανθρώπων και δελφινιών. Δεν λησμονείται επίσης η σημασία μελετών άλλου χαρακτήρα, όπως η ενασχόληση της δομικής ανθρωπολογίας με τις τοτεμικές ταξινομήσεις διαφόρων εθνοτικών ομάδων (Levi-Strauss 1966: 70-129). Μέσω αυτών αναδείχθηκε η τάση του ανθρώπου να αντιλαμβάνεται τη θέση του στον κόσμο σε σχέση με τα υπόλοιπα είδη.

Αργότερα, στα τέλη του 20ού αιώνα, ξεκίνησε μια ακόμα πιο συστηματική διερεύνηση των σχέσεων των ανθρώπων με τα υπόλοιπα έμβια όντα, συμπεριλαμβάνοντας όλο και περισσότερα από τα τελευταία. Σημείο αναφοράς αυτής της τάσης υπήρξε η έκθεση *The Multispecies Salon* στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια το 2010 αλλά και το τότε ετήσιο συνέδριο της Αμερικανικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας (Kirksey & Helmreich, 2010: 556-562). Αρχισαν έτσι να πληθαίνουν οι εθνογραφικές προσεγγίσεις που αφορούσαν είδη εντός αλλά και εκτός του ζωικού βασιλείου, όπως φυτά, μύκητες και μια πληθώρα μικροοργανισμών. Έκτοτε, συχνό φαινόμενο υπήρξε και η συνεργασία επιστημόνων από διαφορετικά ανθρωπολογικά πεδία. Δεν είναι τυχαίο ότι την ίδια χρονιά δημοσιεύτηκε μια καινοτόμα μελέτη στο πλαίσιο της προσέγγισης της εθνοπρωτεοντολογίας που αφορούσε τις αλληλεπιδράσεις ανθρώπων και μακάκων στο Μπαλί της Ινδονησίας (Fuente, s 2010: 600-619).

Σε μεγάλο βαθμό, οι βασικοί άξονες γύρω από τους οποίους κινείται η πολυειδική εθνογραφία ως προσέγγιση είναι τρεις: οι συμβολικές εκφάνσεις του πολιτισμού, η φυσιολογία-μορφολογία των ειδών και η συμπεριφορά-οικολογία τους. Οι άξονες αυτοί αντιπροσωπεύουν –είτε ατομικά είτε συνδυαστικά– τις βασικές θεματικές που απασχόλησαν και απασχολούν τους ερευνητές εντός εθνοανθρωπολογικών πεδίων όπως η κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία/εθνολογία και η λαογραφία, που έχουν ασχοληθεί με τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ ανθρώπου και έμβιων όντων.

Ο άξονας του συμβολισμού καλύπτει ένα ευρύ φάσμα πολιτισμικών δομών. Παράδειγμα αποτελούν τα θρησκευτικά και συμβολικά συστήματα των πολιτισμών καθώς και οι τελετουργικές πρακτικές τους. Η ανάλυση ενός τέτοιου συστήματος συνήθως εστιάζει στη νοηματοδότηση του φυσικού κόσμου από τον άνθρωπο. Η επιλογή αυτή δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός, είναι γνωστή η παρουσία ζώων και φυτών σε όλες τις γνωστές μυθολογίες του κόσμου. Σε εκείνες των ιθαγενών λαών της Αμερικής, υπάρχουν παραδείγματα όπως η μυθική προέλευση του καλαμποκιού ή η φιγούρα του κογιότ (Bastian & Mitchell, 2004: 70-83), η παρουσία της οποίας στους θρύλους των Winnebago έχει καταταχθεί από τον Paul Radin (1987) στο αρχέτυπο του *trickster*. Αντίστοιχα, στη νορβηγική μυθολογία οι λύκοι Hati και Skoll, καθόριζαν τη μετάβαση από μέρα σε νύχτα και το αντίστροφο (Lindow, 2001: 163-164 και 273). Η σημασία του άξονα ωστόσο δεν περιορίζεται μονάχα στην έρευνα των συμβολικών συστημάτων του παρελθόντος. Σημερινοί αυτόχθονες πολιτισμοί όπως οι Chorang του Νότιου και Κεντρικού Νεπάλ επίσης έχουν φιγούρες που σχετίζονται με την αλληλεπίδραση των ατόμων με το οικοσύστημα που τους περιβάλλει. Παράδειγμα αποτελεί ο θεός του κυνηγιού, ο Namrung, ο οποίος -μεταξύ άλλων- τιμάται μέσω ενός κυνηγιού στο οποίο είναι παρόν υποχρεωτικά και ένας *rande* (σαμάνος) (Riboli, 2008: 252-253). Συγχρονικά επίσης, λαοί με γραπτή ιστορία έχουν επίσης έναν πλούτο αντίστοιχων συμβόλων και τελεουργιών.

Η ελληνική λαογραφία έχει και εκείνη ασχοληθεί με τον άξονα του συμβολισμού. Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί η ανάλυση και καταγραφή του ρόλου των Αγίων Προστατών των ζώων και οι αντίστοιχες λαϊκές τελεουργίες του παραδοσιακού ελληνικού πολιτισμού (Βαρβούνης, 2018: 235-242). Η λατρεία των συγκεκριμένων Αγίων αναδεικνύεται έτσι ως ένα κατεξοχήν παράδειγμα θεματικής, στην οποία το συμβολικό, το τελετουργικό και οι παραλλαγές τους χαρτογραφούν την πορεία των αντιλήψεων των ανθρώπων για τα άλλα έμβια όντα στο χρόνο.

Κλάδοι, όπως εκείνος της εθνομουσικολογίας, επίσης ερευνούν αντίστοιχα τελετουργικά και συμβολικά φαινόμενα, όπως οι μιμήσεις ζώων στο πλαίσιο μουσικοχορευτικών δρώμενων (Keeling, 2012: 234-265). Τονίζεται σε κάθε περίπτωση πως η μελέτη των παραλλαγών των συμβολικών συστημάτων με άξονα τις αλληλεπιδράσεις με τα άλλα είδη παραμένει πάντοτε επίκαιρη. Άλλωστε, όπως σημείωσε ο Victor Turner (1967), τα σύμβολα χαρακτηρίζονται από μια εγγενή πολυσημία. Εκείνη με τη σειρά της οδηγεί στον αέναο πολλαπλασιασμό των παραλλαγών αυτών εντός και εκτός ενός πολιτισμικού συστήματος.

Ο δεύτερος άξονας, εκείνος της φυσιολογίας και της μορφολογίας στην πολυειδική εθνογραφία, εστιάζει συνήθως στην πορεία των έμβιων όντων ως βιολογικά είδη εξετάζοντας θεματικές όπως η συνεξέλιξη των ειδών (coevolution) και οι επιπτώσεις αυτής στη μορφολογία και φυσιολογία τους. Στην έρευνά της η Heather Anne Swanson (2017) κατάφερε μέσα από την ανάλυση ωτολίθων και λεπιών σολομών του Ειρηνικού ωκεανού, να αποκτήσει πρόσβαση σε ένα «ιστορικό αλληλεπιδράσεων» του είδους αυτού με εκείνο του ανθρώπου. Έρευνες όπως αυτή δείχνουν πως οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ειδών εγγράφονται στην ίδια τη βιολογική ταυτότητά τους και

καθορίζουν εν μέρη την εξελικτική πορεία τους. Αξίζει να επισημανθεί ωστόσο πως ο άξονας αυτός σχεδόν ποτέ δεν επιλέγεται ως αποκλειστικό σημείο εστίασης μελετών στις ανθρωπολογικές επιστήμες που βασίζονται στην εθνογραφική μέθοδο, καθώς αποσκοπούν σε ένα πιο ολιστικό πρίσμα.

Ο τρίτος και τελευταίος άξονας που αναφέρθηκε παραπάνω είναι αυτός της συμπεριφοράς και της οικολογίας, ο οποίος πολλές φορές λειτουργεί ως συνδυαστικός κρίκος των άλλων δύο αξόνων. Αποτελεί δεδομένο, πως η συμπεριφορά αποτελεί το άθροισμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ γονιδιώματος και εξωτερικού περιβάλλοντος (Χιντήρογλου και Στάικου, 2020: 41). Επομένως, στο πλαίσιο της πολυειδικής εθνογραφίας οι παράμετροι της συμπεριφοράς και της οικολογίας συνδέονται στενά. Μια έννοια που ενδεχομένως να εμποδίζει την υιοθέτηση αυτού του πρίσματος είναι εκείνη του ενστίκτου. Στην καθομιλουμένη συχνά γίνεται επίκληση σε αυτή την αφηρημένη έννοια ως έναν απόλυτο και συνάμα αόρατο ρυθμιστή της συμπεριφοράς των ζώων, συμπεριλαμβανομένου ενίοτε και του ανθρώπου. Αντίθετα, στον επιστημονικό χώρο αυτή η υπεραπλουστευμένη θεώρηση της συμπεριφοράς έχει εκλείψει.

Ένας από τους θεμελιωτές του κλάδου της ηθολογίας, ο Niko Tinbergen, διέκρινε τέσσερις τύπους βιολογικών ερμηνειών της συμπεριφοράς (Kalat, 2020: 3-8): τη φυσιολογική (=διερεύνηση της σχέσης εγκεφάλου-συμπεριφοράς), την οντογενετική (=διερεύνηση του πώς αναπτύχθηκε η κάθε συμπεριφορά), την εξελικτική (=διερεύνηση του πώς η ικανότητα αυτή εξελίχθηκε από τις ικανότητες άλλων συγγενικών ειδών) και τη λειτουργική (=διερεύνηση του πώς τα άτομα επωφελούνται από την εκδήλωση της εκάστοτε συμπεριφοράς). Έκτοτε, μάλιστα, έχουν προστεθεί στη μελέτη της συμπεριφοράς των ζώων και παράμετροι, όπως η μάθηση και οι οικολογικές επιρροές, καθιστώντας την έννοια του ενστίκτου ακόμα πιο παραπλανητική. Σε κάθε περίπτωση, ο τρίτος άξονας όχι μόνο αποτελεί *sine qua non* στοιχείο της μεθόδου της πολυειδικής εθνογραφίας, αλλά και μια πραγματική παράμετρο στη λειτουργία κάθε οικολογικού και πολιτισμικού συστήματος.

Επομένως, ο εθνογράφος, χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της πολυειδικής εθνογραφίας, ενδεχομένως να κληθεί να υιοθετήσει τους παραπάνω θεωρητικούς άξονες σε ένα ενιαίο ολιστικό πρίσμα. Αυτό, διότι μια τέτοια προσέγγιση συμπεριλαμβάνει όλες τις πτυχές του σύνθετου φαινομένου της αλληλεπίδρασης μεταξύ διαφορετικών οργανισμών και διευκολύνει την ορθή ερμηνεία των φαινομένων που παρατηρούνται στο εθνογραφικό πεδίο. Έπειτα, η προσοχή του εθνογράφου στρέφεται στον άνθρωπο, στην κοινωνία και στον πολιτισμό του, με αφορμή τον οποίο ξεκίνησε η ερευνητική διαδικασία, ώστε να διατυπώσει τα πορίσματα της έρευνας. Ζωτική σημασία σε κάθε περίπτωση έχει το γεγονός πως μια πολυειδική εθνογραφία δεν πρέπει να είναι σε θεωρητικό πλαίσιο ούτε αμιγώς ανθρωποκεντρική αλλά ούτε και να αγνοεί το αντικείμενο των ανθρωπολογικών επιστημών που είναι ο άνθρωπος. Χρειάζεται μια ισορροπία.

Έχοντας αναπτύξει ορισμένους θεωρητικούς άξονες, σε αυτό το σημείο θα γίνει μια αναφορά σε ορισμένα μεθοδολογικά στοιχεία της πολυειδικής εθνογραφίας. Αρχικά, μπορεί να είναι είτε μονοτοπική είτε πολυτοπική, όπως κάθε εθνογραφική έρευνα. Αυτό εξαρτάται από την κατά

περίπτωση θεματική. Επιπλέον, οι φάσεις-βήματα της εθνογραφικής έρευνας (Βαρβούνης και Κούζας, 2019: 276-291) παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ως έχουν και στην πολυειδική εθνογραφία. Μοναδική διαφορά σε ορισμένες περιπτώσεις είναι οι παγιωμένες και ανελαστικές ερευνητικές συνθήκες που περιλαμβάνει η διερεύνηση ορισμένων οργανισμών.

Για παράδειγμα, έστω ότι μια έρευνα αφορά τη σχέση των ανθρώπων με τη χλωρίδα μιας περιοχής· σε μια τέτοια περίπτωση είναι αυτονόητο ότι το συμμετοχικό σκέλος της συμμετοχικής παρατήρησης (*Participant Observation*) αφορά αποκλειστικά τους πρώτους. Αυτό δεν σημαίνει, όμως, πως η παρατήρηση της ανάπτυξης των φυτών και οι χωρικές μετατοπίσεις και προσαρμογές τους στο χώρο στερούνται σημασίας. Το πεδίο, εξάλλου, είναι μια εμπειρία που βιώνουν ταυτόχρονα και ο ερευνητής και οι πληροφορητές, ενώ η παρατήρηση από μόνη της αποτελεί εκτός από μεθοδολογικό εργαλείο και κοινωνική συμπεριφορά (Corans, 2004: 29, 134-137). Κοινός, η παρουσία και μόνο του ερευνητή πολλές φορές είναι αρκετή για να επηρεάσει το σύνολο των οργανισμών του οικοσυστήματος-πεδίου. Οι μηχανισμοί αντίδρασης σε εξωτερικά ερεθίσματα δεν είναι ανθρώπινο μονοπώλιο.

Τέλος, ωφέλιμο είναι να επιδιώκεται μια αποστασιοποίηση του εθνογράφου από τη *βιοπολιτισμική εγγύητά* του (*biocultural proximity*) σε σχέση με τον πολιτισμό και το είδος του. Ο παραπάνω όρος ορίζεται στο πλαίσιο του κειμένου ως η τάση του ατόμου να σκέφτεται εθνοκεντρικά και «ειδοκεντρικά». Το πρώτο –όπως έχει αναλυθεί εκτεταμένα στην υπάρχουσα ανθρωπολογική βιβλιογραφία– σημαίνει προσκόλληση στις νοηματοδοτήσεις του οικείου πολιτισμού του ατόμου. Αντίστοιχα, το δεύτερο αναφέρεται σε εκείνες του είδους του. Για παράδειγμα, έχει διατυπωθεί σε σχετική μελέτη (Ingold, 2021: 78-82) πως στις δυτικές κοινωνίες *πρόσωπο* σημαίνει μονάχα άνθρωπος. Προκειμένου δηλαδή ένα άλλο είδος να προσεγγίσει την έννοια του προσώπου, πρέπει να εκδηλώσει ανθρώπινες συμπεριφορές ή να μετέχει ενεργά στον ανθρώπινο βίο. Έτσι, μπορεί να διαπιστωθεί πως δημιουργούνται «πολιτισμικές αλληλουχίες ειδών» από το λιγότερο ανθρώπινο είδος στο περισσότερο, για παράδειγμα: *κισσός < μέλισσα < ποντίκι < σκύλος < χιμπατζής < άνθρωπος*. Μπορεί οι αλληλουχίες αυτές να ποικίλουν ανά πολιτισμό, ομάδα ή ακόμα και άτομο, αυτό ωστόσο δεν καθιστά τη συνειδητοποίηση της ύπαρξης τους λιγότερο σημαίνουσα και ερευνητικά γόνιμη.

Όλα τα παραπάνω αναδεικνύουν την πολυειδική εθνογραφία ως μια σύνθετη θεωρητικά και μεθοδολογικά πρακτική, οι δυνατότητες της οποίας δεν θα μπορούσαν να γίνουν επαρκώς αντιληπτές δίχως την παράθεση μιας σύντομης μελέτης περίπτωσης εντός του κειμένου.

Χαρτογράφηση Πολυ-ειδικών Πρακτικών Ανθρώπου-Χλωρίδας στον Αστικό και Αγροτικό Χώρο: Μια Μελέτη Περίπτωσης

Τα παραπάνω βρίσκουν εφαρμογή σε μεγάλο βαθμό στην εθνογραφική έρευνα της οποίας στοιχεία θα παρατεθούν στη συνέχεια. Η έμφαση δίνεται κυρίως σε επιτόπια έρευνα που διεξήχθη στην Ανθοκομική Έκθεση του Δήμου Κηφισιάς την άνοιξη του έτους 2024. Ωστόσο, η εθνογραφία μπορεί

να θεωρηθεί πολυτοπική (multisited), καθώς θα παρατεθούν και δεδομένα που συλλέχθηκαν από άλλες περιοχές του Νομού Αττικής, όπως ο Δήμος Μαραθώνα ή ο Δήμος Περιστερίου, αλλά και από το κέντρο της Αθήνας. Στόχος της έρευνας αποτέλεσε η χαρτογράφηση ορισμένων πτυχών των αλληλεπιδράσεων των ανθρώπων με τα φυτά του περιβάλλοντός τους και των νοσηματοδοτήσεων που προκύπτουν από αυτές, οι οποίες διαμορφώνουν και διαμορφώνονται μέσα από μια σειρά από χωρικές, οικολογικές και πολιτισμικές συνιστώσες. Παρακάτω, στον πίνακα 1 αναγράφονται τα στοιχεία, ο αριθμός και η κωδικοποίηση των πληροφορητών της έρευνας, ενώ στον πίνακα 2 υπάρχει ένας κατάλογος στον οποίο συγκεντρώνονται τα είδη φυτών που αναφέρονται στο κείμενο.

Κωδικοποίηση	Φύλο	Ηλικία	Επάγγελμα-Ιδιότητα
INF-1	Γυναίκα	82	Συνταξιούχος
INF-2	Άντρας	75	Συνταξιούχος
INF-3	Γυναίκα	58	Επιχειρηματίας
INF-4	Γυναίκα	50	Κοιν. Λειτουργός
INF-5	Άντρας	56	Κοιν. Λειτουργός
INF-6	Γυναίκα	30	Βρεφονηπιοκόμος
INF-7	Γυναίκα	28	Μουσειολόγος
INF-8	Άντρας	23	Φοιτητής
INF-9	Γυναίκα	48	Δημ.Υπάλληλος

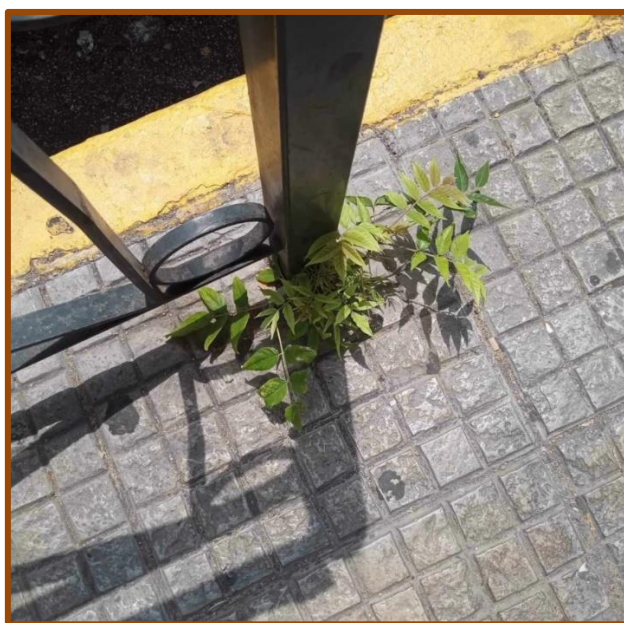
Πίνακας 1: Στοιχεία πληροφορητών

Κατάλογος Διωνυμικής Ονοματολογίας Ειδών
<i>Brugmansia arborea</i>
<i>Ailanthus altissima</i>
<i>Hedera helix</i>
<i>Tribulus terrestris</i>
<i>Amaranthus retroflexus</i>
<i>Urtica dioica</i>
<i>Acanthus mollis</i>
<i>Ipomoea indica</i>
<i>Catharanthus roseus</i>
<i>Pelargonium graveolens</i>

Πίνακας 2: Κατάλογος με τις επιστημονικές ονομασίες των ειδών που εξετάστηκαν με τη σειρά που αναφέρθηκαν στο κείμενο.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι σχέσεις του ανθρώπου με τη φύση έχουν εδώ και αιώνες υπερβεί την αρχική διμερή διάκριση μεταξύ χρηστικών και παρεμβατικών μορφών αλληλεπίδρασης. Πλέον, οι έννοιες της ιδιοκτησίας και της αισθητικής πλαισιώνουν την εν λόγω διάκριση και αυτό είναι κάτι που φαίνεται και στον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό. Επί παραδείγματι, υπάρχουν σε διάφορους δημόσιους αλλά ταυτόχρονα μη πολυσύχναστους χώρους, φυτεμένα εσπεριδοειδή δέντρα. Συνήθως πρόκειται για λεμονιές και νεραντζιές. Μια τέτοια περίπτωση είναι και η λεμονιά έξω από το σπίτι της INF-1. Στο παρτέρι όπου είναι φυτεμένο το δέντρο υπάρχει και μια πληθώρα άλλων φυτών. Η πληροφορήτρια αλλά και οι γείτονές της έχουν οικειοποιηθεί τα φυτά αυτά –κάθε διαμέρισμα έχει και τα δικά του, δεν ανήκουν όλα σε όλους– διότι, όπως υποστηρίζουν, τα φροντίζουν εδώ και χρόνια. Στην περίπτωση της INF-1 και της λεμονιάς, παρατηρείται μια σύνδεση μεταξύ σώματος και οικίας που, σύμφωνα με τον Victor Buchli, έχει αναλυθεί εκτενώς στις ανθρωπολογικές επιστήμες (Γιαλούρη κ.ά., 2012: 255-261). Στην προκειμένη περίπτωση, η διεύρυνση των ορίων της οικίας ώστε να περιλαμβάνεται και η λεμονιά εξυπηρετεί τις ανάγκες του βιολογικού σώματος, εξασφαλίζοντας ένα απόθεμα φρούτων για την ιδιοκτήτρια και τους οικείους της.

Αντίστοιχα, στο ίδιο παρτέρι ο INF-2 ο οποίος είναι και ο ίδιος κάτοικος της ίδιας πολυκατοικίας, έχει φυτέψει το ανθοφόρο φυτό *Brugmansia arborea*. Ο ίδιος οδηγήθηκε στην απόφαση αυτή πριν από χρόνια λόγω των ιδιαίτερων κίτρινων λουλουδιών του, καθώς και της ευχάριστης μυρωδιάς τους κατά τις νυχτερινές ώρες. Μια διέγερση των αισθήσεων της όρασης και της όσφρησης που παραπέμπει σε μια διευρυμένη αντίληψη της αισθητικής ως έννοιας, πέραν του οπτικού στοιχείου. Τα δυο φυτά που αναφέρθηκαν, κλαδεύονται, ποτίζονται και επιβλέπονται σε καθημερινή βάση από τους «ιδιοκτήτες» τους.

Εικ. 1: *Ailanthus altissima* ως αγριόχορτο, Δήμος Περιστερίου.

Από τον μεθοριακό χώρο του παρτεριού –μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου– ο αναλυτικός φακός στρέφεται τώρα στους δρόμους της Αθήνας αλλά και των προαστίων της Αττικής. Στο ανθρωπογενές αυτό περιβάλλον παρατηρούνται φυτά που, στο πλαίσιο της καθομιλουμένης, κατατάσσονται ημικά (δηλ. από τη σκοπιά των ίδιων των υποκειμένων) στην αρκετά ευρεία κατηγορία, «αγριόχορτα». Στα φυτά αυτά συγκαταλέγονται πολλά διαφορετικά μεταξύ τους είδη, τα οποία φυτρώνουν σε μέρη όπως πεζοδρόμια, έξω από αυλές, σε δρόμους ακόμα και εσωτερικά ή εξωτερικά σε δημόσια παρτέρια με άλλα φυτά. Ένα από αυτά είναι το φυτό *Ailanthus altissima* (εικόνες 1 και 2), το οποίο είναι πολυετές φυτό, ταχείας ανάπτυξης σε τέτοιο σημείο που θεωρείται χωροκατακτητικό είδος (*invasive species*). Η INF-3 θεωρεί την παρουσία του έξω από το κατάστημα της ένδειξη παραμέλησης της περιοχής από τις δημοτικές αρχές. Η έννοια της ύλης εκτός τόπου της Mary Douglas (2006), περιγράφει πλήρως τη νοηματοδότηση των χωροκατακτητικών ειδών ταχείας ανάπτυξης, όπως το *Ailanthus altissima*, από τους πολίτες της Αθήνας.

Εικ. 2: *Ailanthus altissima* ως διακοσμητικό δέντρο σε πεζοδρόμιο, Δήμος Αιγάλεω

Άλλο ένα κοινό είδος αυτής της κατηγορίας είναι ο κισσός *Hedera helix*. Πρόκειται για ένα αναρριχητικό φυτό το οποίο αναπτύσσεται αρκετά γρήγορα και εξαπλώνεται σε τέτοιο βαθμό που κάτω από τα φύλλα και ανάμεσα από τα κλαδιά του, στο σύντομο διάστημα λίγων μηνών, διαμορφώνεται ένα ολόκληρο μικροοικοσύστημα που αποτελείται από έντομα, μύκητες και ενίοτε μικρά τρωκτικά. Εκτός από τα πεζοδρόμια, εμφανίζεται και σε κήπους.

Κατά τις περιπτώσεις αυτές, οι ιδιοκτήτες των τελευταίων, όπως ο INF-2, το θεωρούν «ενοχλητικό φυτό», καθώς προκειμένου να περιοριστεί η εξάπλωση του χρειάζεται συνεχώς κλάδεμα.

Τα φυτά αυτά ωστόσο μπορεί να εμπίπτουν και στην κατηγορία της χρηστικής αλληλεπίδρασης ανθρώπου-φύσης, μερικές φορές και με αισθητικό πρόσημο. Αυτό συμβαίνει όταν ο άνθρωπος καταφέρνει να τα προσαρμόσει στις απαιτήσεις του. Το πρώτο φυτό συναντάται σε μορφή δέντρου σε παρτέρια πολυσύχναστων πλατειών ως διακόσμηση του χώρου και πάροχος ίσκιου τις ζεστές μέρες του έτους. Ο κισσός χρησιμοποιείται πολλές φορές ως μέσο μιας αισθητικά ικανοποιητικής για τα άτομα, οριοθέτησης του χώρου του κήπου τους μέσω της καθοδηγούμενης ανάπτυξης του επάνω στα κάγκελα και σε άλλες μορφές περιφραξής του χώρου.

Στο σύνολό της, η κατηγορία «αγριόχορτα» αποτελεί μια πολιτισμική κατασκευή, οι νοηματοδοτήσεις της οποίας ποικίλουν, προσαρμόζονται και αναπροσαρμόζονται συνεχώς στο χώρο και στο χρόνο. Άλλα είδη της κατηγορίας αυτής μπορούν να είναι μεταξύ άλλων το *Tribulus terrestris*, το *Amaranthus retroflexus*, το *Urtica dioica* και το *Acanthus mollis*.

Έξω από το αστικό περιβάλλον, στην περιφέρεια, παρατηρούνται και εκεί παρόμοιες καταστάσεις. Σημαντική διαφορά, ωστόσο, αποτελεί η μεγαλύτερη ποικιλία ειδών που κάποιος μπορεί να συναντήσει. Ένα αναρριχητικό φυτό που σε γενικές γραμμές χρησιμοποιείται και αυτό για την οριοθέτηση του χώρου από τους ιδιοκτήτες είναι το αιθαλές και πολυετές *Ipomoea indica*. Όπως όμως φαίνεται στην εικόνα 2, το φυτό αυτό σε μια περίπτωση έχει καταφέρει να ανέβει προς την κατεύθυνση της κολώνας ηλεκτροδότησης. Επιπλέον έχει εξαπλωθεί και στο πεζοδρόμιο. Πιθανό είναι το ενδεχόμενο η εξάπλωση του να γίνεται ανεκτή από τους κατοίκους, λόγω της μεγάλης διάρκειας της ανθοφορίας του, για αισθητικούς φυσικά λόγους. Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και για φυτά όπως το *Catharanthus roseus*, το οποίο, παρά το γεγονός πως δεν είναι αναρριχητικό, διατηρεί τον αισθητικό παράγοντα και ως εκ τούτου αναπτύσσεται ανενόχλητο και εκτός του χώρου ενός κήπου.

Εικ. 3: *Catharanthus roseus*, Δήμος Μαραθώνα.

Με βάση τη σύντομη αυτή αναφορά σε διαφορετικά είδη φυτών και τη σχέση τους με τον άνθρωπο αλλά και το ανθρωπογενές περιβάλλον, μπορούν να διατυπωθούν ορισμένα συμπεράσματα. Οι μεταβλητές που ρυθμίζουν την αλληλεπίδραση των ανθρώπων με τα φυτά είναι τέσσερις: η χρηστικότητα, η παρεμβατικότητα, η αισθητική και η ιδιοκτησία. Κάθε αλληλεπίδραση εμπίπτει σε τουλάχιστον δύο από τις παραπάνω κατηγορίες (για παράδειγμα βλ. εικόνα 4). Οι τελευταίες αποτελούν συμβολικές νοηματοδοτήσεις των ειδών των φυτών από τον άνθρωπο με βάση τις πρωτογενείς (π.χ. τροφή) ανάγκες του αλλά και άλλες που αφορούν τις παραμέτρους της ιδιοκτησίας και της αισθητικής.

Εικ. 4: Η χλωρίδα ως διακόσμηση και ιδιοκτησία, Δήμος Καλλιθέας.

Τα φυτά, ωστόσο, δεν αποτελούν παθητικούς δέκτες της συμπεριφοράς του ανθρώπου και της επιβολής της οικολογίας του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος σε αυτά. Φυτρώνουν σε χαραμάδες τοίχων, σε κενά στην ασφαλτόστρωση των δρόμων, εξαπλώνονται παραπάνω από τα όρια του κήπου. Τα φυτά στην προσπάθεια να εξυπηρετήσουν τις πρωτογενείς ανάγκες της μορφολογίας και φυσιολογίας τους, δηλαδή την αναζήτηση ηλιακού φωτός και την εξασφάλιση θρεπτικών συστατικών, διαμορφώνουν τις δικές τους χωρικές πρακτικές.

Ο άνθρωπος δημιουργεί συμβολικές κατηγορίες, όπως τα «αγριόχορτα», προκειμένου να κατατάξει σε αυτές τα φυτά των οποίων οι χωρικές πρακτικές δεν συμβαδίζουν με τις δικές του. Επρόκειτο δηλαδή για τα φυτά που «φυτρώνουν εκεί που δεν τα σπέρνουν», όπως αναφέρει η γνωστή παροιμία που έχει καταγραφεί σε αντίστοιχο έργο του Νικολάου Πολίτη (1963) και συναντάται στον ελληνικό χώρο μέχρι σήμερα. Αν ληφθεί υπόψη το γεγονός πως ο παροιμιακός λόγος ενός λαού διαμορφώνεται από τη συλλογική βιοσοφία των ατόμων, μπορεί να γίνει αντιληπτή η σημασία της

παρουσίας μη ανθρώπινων ειδών σε αυτή την έκφραση του λαϊκού πολιτισμού. Παρά το γεγονός λοιπόν πως γενικότερα τα φυτά «φύτρωναν πριν τα σπείρουν» οι άνθρωποι, στο ανθρωπογενές περιβάλλον υπερέχει η χωρική πρακτική του ανθρώπου. Ένα φυτό κάνει τη μετάβαση από «άγριο» σε «οικείο», όταν εισέρχεται στο συμβολικό πλαίσιο των τεσσάρων μεταβλητών που αναφέρθηκαν.

Προκειμένου να γίνει περαιτέρω κατανοητή η αλληλεπίδραση των τριών αξόνων (συμβολισμός-νοηματοδότηση, φυσιολογία-μορφολογία, συμπεριφορά-οικολογία) με τις παραπάνω τέσσερις μεταβλητές, επιλέγεται η εστίαση σε μια κατηγορία χώρων του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Πρόκειται για τους χώρους που διαμορφώνονται από τον άνθρωπο προκειμένου να εκπέμπουν μια «φυσικότητα». Εκείνοι είναι συνήθως δημόσιοι, προσεκτικά επιμελημένοι και φιλοξενούν εκδηλώσεις. Πρόκειται λοιπόν για χώρους τεχνητής φυσικότητας όπου η έννοια της φύσης καθορίζεται μονάχα από το ανθρώπινο είδος και τις πολιτισμικές δομές του. Ένας τέτοιος χώρος είναι το Άλσος Κηφισιάς, στο οποίο φιλοξενήθηκε η 70^η Ανθοκομική Έκθεση του Δήμου.

Σε αυτήν συμμετέχουν παραδοσιακά μεγάλες αλυσίδες καταστημάτων αλλά κυρίως μικρότερου βεληνεκούς επιχειρήσεις. Πλαισιώνεται επίσης από ψυχαγωγικές δράσεις για όλες τις ηλικίες, την παρουσία ποικίλων τμημάτων του Δήμου, φιλανθρωπικές οργανώσεις, εκπαιδευτικά σεμινάρια αγροτικής εκπαίδευσης ελαιοκομίας και μελισσοκομίας. Σύμφωνα με τους INF-4 και INF-5, η έκθεση λειτουργεί ως πόλος έλξης του κόσμου και κατ' επέκταση αποτελεί ένα ιδανικό μέρος για την ενημέρωση σχετικά με άλλες δράσεις μη περιβαλλοντικού χαρακτήρα, όπως οι υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας. Κατά τους ίδιους η έκθεση φιλοδοξεί να αποτελέσει μια αποτύπωση του ιδιαίτερου χαρακτήρα του Δήμου. Δεν απουσιάζουν βέβαια και οι περιπτώσεις που το περιβαλλοντικό-φυσικό στοιχείο συμπορεύεται με άλλα, όπως το παιδαγωγικό και το καλλιτεχνικό.

Στο αντίστοιχο περίπτερο, η INF-6, βρεφονηπιοκόμος, πραγματοποιούσε δραστηριότητες ζωγραφικής που αποσκοπούν να φέρουν τα παιδιά σε επαφή με τον φυσικό κόσμο με δημιουργικούς τρόπους με σημείο αναφοράς τις εικαστικές τέχνες. Αντίστοιχα, στο χώρο υπάρχει και μια έκθεση φωτογραφίας με θέμα τα τέσσερα στοιχεία της φύσης (γη, φωτιά, αέρας, νερό). Ο φοιτητής και υπεύθυνος για την επίβλεψη και παρουσίαση της έκθεσης, INF-7, ανέφερε πως όλα τα έργα που περιλαμβάνονται είναι φοιτητών και πως η φύση μπορεί να αποτελέσει πηγή έμπνευσης για τον καλλιτέχνη. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως η Ανθοκομική Έκθεση συνοδεύεται από μια δωρεάν ψηφιακή εφαρμογή ξενάγησης και παιχνιδιοποίησης. Συνολικά φαίνεται πως η έκθεση συνδυάζει μια πληθώρα στοιχείων πλην του φυσικού που έχουν κοινωνικό, εκπαιδευτικό, καλλιτεχνικό, διαφημιστικό και γενικότερα πολιτισμικό, και άρα αμιγώς ανθρώπινο χαρακτήρα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη της INF-8, μουσειολόγου και εκπροσώπου του Μουσείου Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας κατά την οποία, η έκθεση δεν αρκεί για να αλλάξει συνειδήσεις αναφορικά με τις αρνητικές επιπτώσεις που έχει η ανθρώπινη δραστηριότητα στον πλανήτη. Πράγματι, η λέξη κλειδί είναι το «ανθρώπινο». Η έκθεση φαίνεται πως αποτελεί ένας χώρος μιας

τεχνητής και επιλεκτικής «φυσικότητας». Όλα τα φυσικά στοιχεία είναι προσεκτικά επιλεγμένα σε συνάρτηση με τις ανάγκες του ανθρώπου.

Έτσι, παρά το γεγονός ότι, σύμφωνα με την INF-9, απαγορεύονται τα ψεύτικα φυτά στο χώρο της έκθεσης, η τεχνητή φύση είναι παρούσα. Υπάρχει μάλιστα και μια πληθώρα εκδηλώσεων αυτής. Φυτά μέσα σε διακοσμητικά κήπου διαφόρων υλικών και σχημάτων που παραπέμπουν στο ανθρωπογενές περιβάλλον (πχ. ξύλινα αυτοκίνητα), πήλινα διακοσμητικά κήπου σε σχήματα ζώων του δάσους και κοσμήματα με διακόσμηση εμπνευσμένη από φυτά. Τα περίπτερα πλαισιώνονται από τον ευρύτερο χώρο του άλσους ο οποίος, όπως και η ίδια η έκθεση αποτελεί μια πολιτισμική νοηματοδότηση μιας ιδανικής, «αστικής» φύσης. Παρτέρια με εποχιακά ανθοφόρα φυτά, σημεία που ο κόσμος θεωρεί κατάλληλα για να φωτογραφηθεί και μια τεχνητή μικρή λίμνη που ανακόπτει, βίαια σχεδόν, την ανάπτυξη ενός δέντρου σε σημείο που εκείνο έχει βγει εν μέρη από το χώμα. Η ειδοποιός διαφορά ενός τέτοιου χώρου από έναν φυσικό βιότοπο είναι πως ο πρώτος αποτελεί αποτέλεσμα της εννοιολόγησης και δραστηριότητας ενός και μόνο είδους, του ανθρώπου, ενώ ο δεύτερος το άθροισμα της δραστηριότητας του συνόλου των ειδών του οικοσυστήματος. Αυτή η διαφορά φαίνεται πως είναι η πεμπουσία της διάκρισης ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος. Η έκθεση φαίνεται λοιπόν συνολικά να αποτελεί ένα δείγμα ενός είδους παρεμβατικής ανθρώπινης αισθητικής στο χώρο.

Εκτός των παραμέτρων της αισθητικής και της παρέμβασης κατά την αλληλεπίδραση των επισκεπτών της έκθεσης με τη γλωρίδα, αναγνωρίσιμες είναι και εκείνες της χρηστικότητας και της ιδιοκτησίας. Η χρηστικότητα εκπροσωπείται από τα είδη που πωλούνται και στα οποία συμπεριλαμβάνονται και άλλα εκτός των ανθοφόρων, εποχιακών και καλλωπιστικών φυτών που διεγείρουν ευχάριστα τις αισθήσεις της όρασης και της όσφρησης, λόγω των ιδιαίτερων μορφολογικών τους χαρακτηριστικών. Παραδείγματα αποτελούν είδη όπως η ρίγανη και το θυμάρι που χρησιμοποιούνται στη μαγειρική, εσπεριδοειδή και καρποφόρα δέντρα ή το *Pelargonium graveolens* γνωστό και ως σιτρονέλα, με εντομοαπωθητικές ιδιότητες.

Αναφορικά με την ιδιοκτησία, η κυριότερη διάσταση είναι το ότι πρόκειται για ένα εμπορικό δρώμενο. Οι άνθρωποι επισκέπτονται το χώρο προκειμένου να αποκτήσουν τα φυτά της αρεσκείας τους. Παρατηρείται, λοιπόν, πως η γλωρίδα προς πώληση μετατρέπεται από σύνολο ζωντανών οργανισμών σε σύνολο ζωντανών εμπορευμάτων. Θα αναφερθώ σε ένα περίπτερο αφιερωμένο στην ιαπωνική τέχνη μπονσάι. Το εν λόγω περίπτερο, αν και κλειστό, παρουσίαζε την εξής ιδιαιτερότητα: τα φυτά είχαν δεθεί με αλυσίδες προκειμένου να αποφευχθεί η κλοπή τους. Δεδομένης της νοηματοδότησης τους ως εμπόρευμα, αλλά και της σχετικά υψηλής οικονομικής αξίας τους σε σχέση με άλλα εμπορεύματα, η πρακτική αυτή δεν προκαλεί έκπληξη. Χρειάζεται να ληφθεί υπόψη επιπλέον πως τα συγκεκριμένα φυτά συνδυάζουν το σύνολο των παραμέτρων που αναπτύχθηκαν παραπάνω: έχουν υποστεί σε μεγάλο βαθμό την ανθρώπινη παρέμβαση στη μορφολογία τους σύμφωνα με την τεχνική μπονσάι, χρησιμεύουν ως διακόσμηση για τον χώρο –δείγμα μιας ασιατικής αισθητικής– και

φυσικά πωλείται το «δικαίωμα της ιδιοκτησίας» του εκάστοτε φυτού. Υπό αυτό το πρίσμα, κατά τον άνθρωπο της πόλης, αποτελούν άλλη μια εκδήλωση μιας «ιδανικής φύσης».

Πράγματι, το μοτίβο της αλληλεπίδρασης με μια επεξεργασμένη, τεχνητή, «ιδανική» φύση, επανέρχεται συνεχώς. Οι σχέσεις των πληροφορητών με τη μη τεχνητή φύση όμως παρουσιάζουν μια εντυπωσιακή ποικιλομορφία. Στην INF-8 αρέσει η πεζοπορία και γενικότερα κάθε είδους επαφή με τη φύση, ενώ στην INF-9 δεν αρέσουν δραστηριότητες όπως το camping. Επιπρόσθετα, ο INF-7 μιλούσε με ενθουσιασμό για την προσωπική συνεισφορά του στην έκθεση φωτογραφίας. Η εικόνα περιλάμβανε δυο κορίτσια καθισμένα στο ξέφωτο ενός πυκνού δάσους. Συνολικά πρόκειται για μια εικόνα που παραπέμπει σε κάτι μη αστικό. Όταν ερωτήθηκε για το που έγινε η συγκεκριμένη λήψη, ο φοιτητής απάντησε πως έγινε στο Άλσος Συγγρού. Υπάρχουν λοιπόν περιθώρια, ακόμα και στον πυκνοκατοικημένο χώρο ενός αστικού κέντρου για μια φύση που δεν ακολουθεί πιστά τις ανθρωπογενείς χωρικές παρεμβάσεις, αλλά εξακολουθεί να είναι ικανή να εντυπωσιάσει. Αυτού του είδους η φύση η οποία συνήθως βρίσκεται εκτός της πόλης καλεί τον σύγχρονο λαϊκό άνθρωπο να συνδεθεί μαζί της. Οι θεωρητικές συζητήσεις εντός του πεδίου της λαογραφίας για τη λεγόμενη νόθα αστικοποίηση του ελληνικού χώρου, κατά συνέπεια, παραμένουν πιο επίκαιρες από ποτέ. Η νόθα αυτή αστικοποίηση χρονολογείται ήδη από τις απαρχές του ελληνικού κράτους (Φίλιας, 1996: 77-83) και σύμφωνα με τον Αριστεΐδη Δουλαβέρα συνεχίστηκε και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (Βαρβούνης κ.ά., 2012: 98-100). Η ημιτελής –χρησιμοποιώντας τον όρο του Μιχάλη Μερακλή– αυτή αστικοποίηση συνεχίστηκε και αργότερα. Σήμερα, όπως φαίνεται, οι αστικοί πληθυσμοί ακόμα εκδηλώνουν την τάση να επιστρέφουν σε συμβολικό επίπεδο στην ύπαιθρο.

Οι χώροι «δημόσιας χλωρίδας» (*Plant Publics*), είναι τόσο παλιοί όσο και η ίδια η έννοια της δημόσιας σφαίρας (π.χ. βοτανικοί κήποι, πλατείες κ.τ.λ.). Τέτοιοι χώροι είχαν ως σημείο αναφοράς τις πολυειδικές συναντήσεις (Hartigan, 2015: 481-507). Εντός της ευρύτερης περιοχής της Αττικής, σε δημόσιους χώρους, άνθρωποι και φυτά προσπαθούν να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες τους. Οι άνθρωποι εκείνες που γεννά ο πολιτισμός τους και τα φυτά εκείνες που προκύπτουν από τη φυσιολογία και μορφολογία τους. Οι διεργασίες που λαμβάνουν χώρα σε συμβολικό-πολιτισμικό επίπεδο είναι μηχανισμοί που εξασφαλίζουν την εδραίωση των όλο και αυξανόμενων –πολιτισμικής πάντα προέλευσης– αναγκών, ως σημαντικότερες από εκείνες των υπόλοιπων ειδών, συμπεριλαμβανομένων και των φυτών.

Η εννοιολογική κατηγορία των «αγριόχορτων», η νοηματοδότηση της φύσης ως χρηστική ή ως προϊόν το οποίο είναι κάτι που προσαρμόζεται παθητικά στις ανθρώπινες δράσεις, όλα είναι αλληλένδετα μεταξύ τους. Τα φυτά όμως απέχουν πολύ από αυτές τις νοηματοδοτήσεις· στην πραγματικότητα η δυνατότητά τους να διεγείρουν τις αισθήσεις των ανθρώπων ή να εξυπηρετούν τις πρωτογενείς ανάγκες τους αποτελούν μηχανισμούς που έχουν τελειοποιηθεί μετά από αιώνες δράσης της φυσικής επιλογής και άλλων μηχανισμών της αέναης διαδικασίας της εξέλιξης των ειδών. Όπως ο πολιτισμός, έτσι και η φύση είναι κάτι συνεχώς μεταβαλλόμενο, ικανό να προσαρμοστεί σε νέες

συνθήκες. Εκεί λοιπόν που η ανθρώπινη επιλογή μοιάζει να υπερέχει της φυσικής, η φυσική λειτουργεί με βάση αυτή αλλά δεν εξαρτάται από αυτή. Μπορεί να προσαρμοστεί άρτια στις ανάγκες του ανθρώπου -γιατί αυτό ωφελεί το εκάστοτε είδος-, αλλά αυτό δεν σημαίνει πως έχει υποταχθεί σε αυτές. Το σύνολο των παραμέτρων που αναλύθηκαν διαμορφώνουν συνεχώς το χώρο. Είτε πρόκειται για την περιφέρεια, είτε για κάποιο αστικό κέντρο, δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί την ύπαρξη μιας σχεσιακότητας και μιας, κατά τον Tim Ingold (2021), συνεπιλογικής δημιουργίας του χώρου αλλά και του πολιτισμού.

Συμπεράσματα

Η πολυειδική εθνογραφία, αναδεικνύεται σε ένα χρήσιμο εργαλείο για τη χαρτογράφηση των σχέσεων των ανθρώπινων πολιτισμών με τη φύση. Επισημαίνει, επίσης, πως υπάρχει και η δυνατότητα αλλαγής στη νοηματοδότηση της έννοιας της φύσης και των ειδών που εκείνη περιλαμβάνει. Ήδη από παλαιότερες εθνογραφικές έρευνες σε άλλους πολιτισμούς, έχουν φανεί τέτοιες διαφορετικές νοηματοδοτήσεις και κατ'επέκταση σχέσεις με τη φύση. Όμως έκτοτε, στο πλαίσιο πιο κριτικών αναλύσεων, έχουν εμφανιστεί έννοιες όπως η οικο-αυθεντικότητα που πολλές φορές αναγκάζονται να οικειοποιούνται οι αυτόχθονες πολιτισμοί παρά τις αλλαγές που έχουν συμβεί έκτοτε στον πολιτισμό τους (Sissons, 2005: 66-67). Οι έννοιες αυτές –αν και χρήσιμες ενίοτε– δεν αναιρούν την πρακτική αξία που έχουν οι παραδοσιακές πρακτικές των πολιτισμών αυτών για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος (Balick & Cox, 2020: 188-190). Δεν μπορούμε συνεπώς να αναιρέσουμε και το γεγονός πως υπάρχουν και άλλοι τρόποι συνύπαρξης με τα υπόλοιπα είδη. Ο εντοπισμός αυτών χρειάζεται μια αληθινά ολιστική θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση όπως η πολυειδική εθνογραφία.

Το παρόν άρθρο αποτελεί μια εξερεύνηση των προοπτικών της εν λόγω μεθόδου και όχι μια συστηματική μελέτη μιας συγκεκριμένης θεματικής. Οι σχέσεις του ανθρώπου και των ειδών γύρω του, που ξεκίνησαν από τους προϊστορικούς χρόνους, δεν υπήρξαν ποτέ στατικές στο χώρο και το χρόνο. Όσο χρήσιμη και αν έχει αποδειχθεί η διερεύνηση αυτών από το πρίσμα του ανθρώπου, χρειάζεται να λαμβάνονται υπόψη και τα υπόλοιπα είδη της εξίσωσης. Οι μορφές αλληλεπιδράσεων που αναλύθηκαν (χρηστικές, παρεμβατικές, αισθητικές και ιδιοκτησιακές) αποτελούν προϊόντα ανθρώπινων εννοιολογήσεων στο πλαίσιο του ανθρώπινου πολιτισμού. Τα υπόλοιπα είδη ωστόσο έχουν και αυτά τους μηχανισμούς δράσης τους οι οποίοι πρέπει να προσεγγίζονται ολιστικά και διαφορετικά ανά περίπτωση.

Όλα τα παραπάνω αποτελούν μια πρόσκληση για τους ερευνητές του ελληνικού χώρου για να συμπεριλάβουν την πολυειδική εθνογραφία στο μεθοδολογικό οπλοστάσιό τους. Ιδιαίτερα σε αβέβαιους καιρούς που η κλιματική αλλαγή και μια σειρά άλλων περιβαλλοντικών καταστροφών απειλούν να αλλάξουν οριστικά τον τρόπο ζωής των ανθρώπων, είναι σημαντικό οι ανθρωπολογικές επιστήμες να επιδιώκουν να εξερευνούν σε βάθος τη σχεσιακότητα που χαρακτηρίζει το σύνολο των

αλληλεπιδράσεων των έμβιων όντων κάθε οικοσυστήματος, είτε πρόκειται για το ανθρωπογενές περιβάλλον ενός αστικού κέντρου είτε για το φυσικό ενός δάσους.

Με αφορμή τις νοηματοδοτήσεις των σχέσεων ανθρώπου-φύσης, αξίζει να γίνει μια σύντομη αναφορά στη θεότητα Χετάγια των Ναγιάκα και των Μπέτε Κουρούμπα της Νότιας Ινδίας, η οποία ισοδυναμεί με τη φύση και για τους πρώτους νοηματοδοτείται ως κηδεμόνας ενώ για τους δεύτερους ως ένα είδος μυθικού προγόνου (Bird-David, 1990: 189-196). Και στις δύο περιπτώσεις η φύση θεωρείται κάτι τουλάχιστον ισότιμο με τον άνθρωπο, αν όχι σημαντικότερο, καθώς ο ίδιος εξαρτάται από εκείνη. Το φυτό που βρίσκεται σε μια γλάστρα αντίθετα εξαρτάται από τον άνθρωπο για τη φροντίδα του. Συνεπώς η νοηματοδότηση της φύσης στο πλαίσιο του τετραμερούς σχήματος χρησιμότητα-παρεμβατικότητα-ιδιοκτησία-αισθητική, θέτει τους υπόλοιπους οργανισμούς σε εξάρτηση με τον άνθρωπο. Κάτι τέτοιο όμως δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα τη στιγμή που ο τελευταίος χρειάζεται τη φύση για την επιβίωση του.

Η Ανθοκομική Έκθεση Κηφισιάς, και άλλες συναφείς δράσεις δεν θα μπορούσαν ποτέ να μην είναι τεχνητές καθώς αποτελούν ανθρώπινες πρωτοβουλίες που λαμβάνουν χώρα εντός του αστικού χώρου. Από την άλλη όμως συμβάλουν στη γνωριμία των ατόμων με το φυσικό περιβάλλον, έστω και εξ αποστάσεως. Δεν αποκλείεται, σε καμία περίπτωση, αυτό να μπορέσει να αποτελέσει και έναυσμα για τα άτομα να επισκεφθούν το φυσικό περιβάλλον και να προστατέψουν αυτό αλλά και τις πολιτισμικές πρακτικές γύρω από αυτό, όπως είναι ο αγροτικός και κτηνοτροφικός βίος ή η άυλη πολιτιστική κληρονομιά τοπικών παραλλαγών του πολιτισμού.

Συνοψίζοντας, η πολυειδική εθνογραφία είναι σε θέση να εξερευνήσει σε βάθος τις πολλαπλές εκδηλώσεις των σχέσεων του ανθρώπου και του οικοσυστήματος που τον περιβάλλει. Και τούτο, διότι εντάσσει σε ένα ενιαίο, ολιστικό πρίσμα το πώς ο άνθρωπος αλληλεπιδρά με τα άλλα είδη σε πολιτισμικό και συμβολικό επίπεδο, τις πτυχές των αλληλεπιδράσεων αυτών που αφορούν τη μορφολογία και φυσιολογία των ειδών και τέλος τις οικολογικές συνιστώσες και πλαίσια. Η εστίαση της εθνογραφικής μεθόδου και στα μη ανθρώπινα όντα αποκαλύπτει νέες δυναμικές όχι μόνο για το οικοσύστημα αλλά και για τη θέση του εκάστοτε πολιτισμού και κοινωνίας σε αυτό.

Παράλληλα, η πολυειδική εθνογραφία καθιστά τον εθνογράφο πιο ικανό να συνεργαστεί με άλλες ειδικότητες εντός και εκτός των ορίων των ανθρωπολογικών επιστημών. Ενδεχομένως λοιπόν, ο συνδυασμός από τη μια της προώθησης μιας συμπαγούς μεθοδολογικής και θεωρητικής συνεισφοράς της ανθρωπολογίας για τη διερεύνηση πολιτισμικών και οικολογικών μεταβλητών και από την άλλη της επιδίωξης διεπιστημονικών συνεργασιών (Crate, 2011: 188) να είναι παραπάνω από απαραίτητη. Η «τοποθέτηση» αυτή των ανθρωπολογικών επιστημών στον χώρο των επιστημών που ασχολούνται με τη διερεύνηση και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος μπορεί να προσφέρει πολλά στις διαδικασίες επίλυσης επιστημονικών αλλά και άλλων καιρίων ζητημάτων.

Βιβλιογραφία

- Βαρβούνης, Μ.Γ. & Σέργης Μ. (Επιμ.) (2012). *Ελληνική Λαογραφία. Τόμος Α*. Αθήνα: Εκδόσεις Ηρόδοτος.
- Βαρβούνης, Μ.Γ. (2018). *Ήθη, Έθιμα και Τελετουργίες. Λόγοι, Πράξεις, Ιδεολογίες, Νοοτροπίες και Συμπεριφορές*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Σταμούλη.
- Βαρβούνης, Μ.Γ. & Κούζας, Γ. (2019). *Εισαγωγή στην Αστική Λαογραφία*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Balick, M.J., & Cox, P.A. (2020). *Plants, people and culture: The Science of Ethnobotany*. New York: Garland Science Publishing.
- Bastian, E.D. & Mitchell K.J. (2004). *Handbook of Native American Mythology*. California: ABC-CLIO.
- Bateson, G. (2000). *Steps to an ecology of mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution and Epistemology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bird-David, Nurit. (1990). The Giving Environment: Another Perspective on the Economic System of Gatherer-Hunters. *Current Anthropology*, 31(2): 189-196.
- Bulliet, R.W. (2005). *Hunters, herders and hamburgers. The Past and Future of Human-animal Relationships*. New York: Columbia University Press.
- Γιαλούρη, Ε. επιμ. (2012). *Υλικός Πολιτισμός. Η Ανθρωπολογία στη Χώρα των Πραγμάτων*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (2011). *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική Κριτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (2024). *Πολιτικές της Ηθικής στην Ανθρωπολογία. Κριτικές Γενεαλογίες των Κωδίκων Δεοντολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Cauvin, J. (2000). *The birth of the Gods and the origins of agriculture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Copans, J. (2004). *Η Επιτόπια Εθνολογική Έρευνα*. (Μτφ. Αικατερίνη Μάρκου). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Crate, S.A. (2011). Climate and Culture: Anthropology in the Era of Contemporary Climate Change. *Annual Review of Anthropology*, 40: 175-194.
- Douglas, M. (2006). *Καθαρότητα και Κίνδυνος. Μια ανάλυση των εννοιών της μιαιρότητας και του ταμπού*. (Μτφ. Αίγλη Χατζούλη). Αθήνα: Εκδόσεις Πολύτροπον.
- Drake, A.G., Coquerelle, M., & Colombeau, G. (2015). 3D morphometric analysis of fossil canid skulls contradicts the suggested domestication of dogs during the late Paleolithic. *Scientific reports*, 5: 8299. <http://doi.org/10.1038/srep08299>.
- Druzhkova, A.S., Thalmann, O., Trifonov, V.A., Leonard, J.A., Vorobieva, N.V., Ovodov, N.D., Graphodatsky, A.S., & Wayne, R.K. (2013). Ancient DNA analysis affirms the canid from Altai as a primitive dog. *PLoS one*, 8(3), e57754. <http://doi.org/10.1371/journal.pone.0057754>.
- Eriksen, T.H. (2001). *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. London: Pluto Press.
- Fuentes, A. (2010). *Natural-Cultural Encounters in Bali: Monkeys, Temples, Tourists, and Ethnoprimatology*. *Cultural Anthropology*, 25(4): 600-624.
- Fuentes, A. (2023). *Γιατί Πιστεύουμε: Η εξέλιξη και ο ανθρώπινος τρόπος ύπαρξης*. (Μτφ. Θεόδωρος Παραδέλλης). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Futuyma, D. (1995). *Evolutionary Biology*. (Μτφ. Ελευθέριος Ζούρος). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Hartigan, J. (2015). Plant Publics: Multispecies Relating in Spanish Botanical Gardens. *Anthropological Quarterly*, 88(2): 481-507.
- Harris, M. (1987). *The sacred cow and the abominable pig: Riddles of Food and Culture*. California: Touchstone Publishing.
- Ingold, I. (2021). *The perception of the environment. Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge.
- Jurmain, R., Kilgore, L., Trevathan, W., & Ciochon, R.L. (2014). *Introduction to Physical Anthropology*. Boston: Cengage Learning.

- Kalat, J.W. (2020). *Biological Psychology*. Boston: Cengage Learning.
- Keeling, R. (2012). Animal Impersonation Songs as an Ancient Musical System in North America, Northwest Asia, and Arctic Europe. *Ethnomusicology*, 56(2): 234-265. <http://doi.org/10.5406/ethnomusicology.56.2.0234>.
- Kirksey, S.E., & Helmreich, S. (2010). The Emergence of Multispecies Ethnography. *Cultural Anthropology*, 25(4): 545-576. <http://www.jstor.org/stable/40930489>.
- Levi-Strauss, C. (1966). *The Savage Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lindow, J. (2001). *Handbook of Norse Mythology*. California: ABC-CLIO.
- Locke, P. (2018) στο *The International Encyclopedia of Anthropology*. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Morgan, L.H. (1868). *The American Beaver and his works*. Philadelphia: J.B. Lippincot.
- Πολίτης, Ν. (1963). *Παροιμίες. Μελέται περί του Βίου και της Γλώσσης του Ελληνικού Λαού*. Αθήνα: Εκδόσεις Εργάνη.
- Radin, P. (1987). *The Trickster: A Study in American Indian Mythology*. New York: Schocken Books.
- Renfrew, C., & Bahn, P. (2013). *Archaeology: The key concepts*. London: Routledge.
- Riboli, D. (2008). *Tun-suriban. Ανθρωπολογική μελέτη του σαμανισμού των Chelang του Νοτίου και Κεντρικού Νεπάλ*. (Μτφ. Ρουμπίνη Ψαρούλη). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Sissons, J. (2005). *First peoples: Indigenous Cultures and Their Futures*. London: Reaktion Books.
- Strimenopoulos, A., & Lozano, M. (2024). Correlation between dental microwear analysis and dietary habits of Neanderthal populations in the Iberian Peninsula. *Radiocarbon*: 1–13. doi:10.1017/RDC.2024.53
- Swanson, H.A. (2017). Methods for Multispecies Anthropology: Thinking with Salmon Otoliths and Scales. *Social Analysis: The International Journal of Social and Cultural Practice*, 61(2): 81-99. <http://www.jstor.org/stable/26404929>.
- Trigger, B.G. (2006). *A history of archaeological thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, V.W. (1967). *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*. New York: Cornell University Press.
- Φύλιας, Β. (1996). *Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα. Ι. Η νόθα Αστικοποίηση 1800-1864*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Χιντήρογλου, Χ.Σ. & Στάικου, Α. (2020). *Ηθολογία Ζώων*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Σύντομο Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Παναγιώτης Πόζογλου σπούδασε στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πάντειου Πανεπιστημίου (2019-2023). Έπειτα, πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στη Λαογραφία και στην Πολιτιστική Διαχείριση στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης και το Πανεπιστήμιο Αιγαίου (2023-2025). Συμμετέχει ενεργά σε επιστημονικές εταιρείες και συλλόγους της Ελλάδας.

Short CV

Panagiotis Pozoglou studied at the Department of Social Anthropology of Panteion University (2019-2023). He then continued his studies at postgraduate level in Folklore, Folkloristics and Cultural Management at the National and Kapodistrian University of Athens, the Democritus University of Thrace and the University of the Aegean (2023-2025). He is an active member of many scientific associations in Greece.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ -ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

ΒΙΓΚΛΑΣ ΚΑΤΕΛΗΣ, Αγχιάλος Εύξεινου Πόντου. Από τον 6^ο αι. π.Χ. μέχρι τους ανθελληνικούς διωγμούς και το ολοκαύτωμα του 1906. Ιστορία - Αρχαιολογία. Εκδοτικός οίκος Κ. & Μ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2024, σελ 294, επίμετρο, φωτογραφίες. ISBN 960-656-225-9.

Μαρία Κουμαριανού

Το παρόν πόνημα αποτελεί ένα ενδελεχές αφιέρωμα στην ιστορία των Χαμένων Πατρίδων και πιο συγκεκριμένα στην Αγχιάλο του Εύξεινου Πόντου. Ο γεννημένος στον Βόλο Κατελής Βίγκλας ενσκήπτει στην ιστορία, όχι μόνο της αρχαίας πόλης, αλλά και στα γεγονότα που οδήγησαν στον ξεριζωμό και την μετοίκηση των κατοίκων της τόσο στη Νέα Αγχιάλο του Νομού Μαγνησίας όσο και στην Αγχιάλο του Ν. Θεσσαλονίκης. Σκοπός του δεν είναι μόνο να μας παρουσιάσει τη συμβαντολογική ιστορία της Αγχιάλου αλλά παράλληλα την ιστορία των ιδεολογιών της: θα αναφερθεί δηλαδή στον «σηματισμό αντιλήψεων σχετικά με την κοινωνικό-πολιτική πραγματικότητα», αυτό που θα ονόμαζα δημιουργία και διαμόρφωση μιας ξεχωριστής ταυτότητας και ενός ιδιαίτερου κλίματος που επηρεάζεται από θρησκευτικούς παράγοντες και από τα εκάστοτε κοινωνικά και πολιτικά κινήματα.

Η πρώτη έκδοση του βιβλίου έγινε το 2020 και έκτοτε ο συγγραφέας εργάστηκε για τον εμπλουτισμό του περιεχομένου του, δίνοντας έμφαση στην ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων που οδήγησαν στο διωγμό και το ολοκαύτωμα του 1906 πάντα σε συνάρτηση με το «ευρύτερο κοινωνικο-πολιτικό και πνευματικό πλαίσιο εντός του οποίου εξελίχθησαν τα γεγονότα». Αυτή η δεύτερη έκδοση του 2024 ξεκινά με τη συγχαρητήριο επιστολή του Μητροπολίτη Δημητριάδος κκ. Ιγνατίου και συνεχίζει με το προλογικό σημείωμα του ίδιου του συγγραφέα στο οποίο επεξηγεί τη μέθοδό του, δηλαδή την ιστορική επισκόπηση παράλληλα με την ανάλυση των παραγόντων που τη δημιούργησαν. Στο τέλος, παραθέτει εκτεταμένη βιβλιογραφία τόσο ελληνική όσο και ξενόγλωσση που τεκμηριώνει με τον καλύτερο τρόπο τα λεγόμενά του.

Στην *Εισαγωγή* του βιβλίου (σελ. 17-30) ο Κατελής Βίγκλας αναφέρεται στην προσέγγιση του θέματος, η οποία είναι αντικειμενική (*etic approach*) σύμφωνα με την ανθρωπολογικές επιστήμες, αλλά αντανακλά ταυτόχρονα και το υποκειμενικό στοιχείο (*emic approach*). Η μέθοδος που χρησιμοποιεί είναι η συμβαντολογική χρονολόγηση της μακράς διάρκειας (*longue durée*) σύμφωνα με τον Braudel που διανθίζεται από αφήγηση και ανάλυση, συνδυάζοντας τις ιστορικές πηγές με τη μνήμη, τις μαρτυρίες.

Η ιστορία της Αγχιάλου ξεκινά από την ίδρυσή της τον 6ο π.Χ. αιώνα μέχρι το πογκρόμ εναντίον των Αγχιαλιτών στις αρχές του 20ού αιώνα για εθνοκεντρικούς και ιδεολογικούς λόγους. Εξετάζεται ταυτόχρονα η σπουδαιότητα και τα επιτεύγματα των Ελλήνων παράλληλα με τη

συρρίκνωση του ελληνισμού στην περιοχή. Η διαμόρφωση της ελληνικής και βουλγαρικής αυτοσυνειδησίας επηρέασε την εξέλιξη των γεγονότων. Όπως αναφέρει ο συγγραφέας, η εξέλιξη της ιστορίας της Αγχιάλου είναι το γεγονός ότι βρίσκεται σε αυτό που ονομάζει ο Κιτσίκης «Ενδιάμεση περιοχή», μια περιοχή δηλαδή έντονης πολυπολιτισμικότητας όπου το Ισλάμ, η Ορθοδοξία και ο Καθολικισμός συνυπάρχουν μαζί με τους διάφορους λαούς.

Η γεωγραφική, λοιπόν, θέση της Αγχιάλου αποτέλεσε σημείο τριβής των εθνοτήτων που κατοικούσαν στην ευρύτερη περιοχή και που εκφράστηκε με τα διάφορα εθνικιστικά και απολυτρωτικά κινήματα, ιδιαίτερα μετά τη Γαλλική και την Αμερικανή Επανάσταση που άναψαν τη θρυαλλίδα της ανεξαρτησίας. Οι Αγχιαλίτες συμμετείχαν στον ελληνοβυζαντινό πολιτισμό αυτής της *Ενδιάμεσης περιοχής*, χωρίς όμως συγκεκριμένη ταυτότητα, καθώς οι διάφοροι λαοί και εθνότητες συνυπήρχαν με μόνο κοινό γνώρισμα την Ορθοδοξία. Από τον 19ο όμως αιώνα αρχίζουν οι εθνικιστικοί αγώνες για επιβολή και εξουσία στο πλαίσιο του Ανατολικού Ζητήματος και της κατάρρευσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στο πρώτο μέρος που τιτλοφορείται «Από την ίδρυση της Αγχιάλου (6^{ος} αι. π.Χ.) μέχρι την εμφάνιση των Βουλγάρων (5^{ος} αι. μ. Χ.)» εξετάζεται η ίδρυση της Αγχιάλου στον μάλλον αφιλόξενο χώρο των Θρακών, που θεωρούνταν «πολεμοχαρείς, άγριοι και αιμοδιψείς» (σελ. 32) αλλά και ικανότατοι πολεμιστές και τεχνίτες. Σύμφωνα με τον Πλίνιο, η Αγχιάλος ιδρύθηκε από τη γειτονική Απολλωνία τον 6ο αιώνα, η οποία ήταν αποικία της Μιλήτου. Η ίδρυση της Αγχιάλου συμπίπτει με τον αποικισμό του Εύξεινου Πόντου και τη δημιουργία ελληνικών πόλεων κρατών στην περιοχή. Η αρχαϊκή αλλά και η ελληνιστική Αγχιάλος χαρακτηρίζεται από άνθηση των τεχνών και του εμπορίου, ενώ πλήθος ταξιδιωτών εύρισκαν ανάπαυση στα περίφημα λουτρά της. Η Αγχιάλος εντάχθηκε στο *Imperium Romanum* και ήλεγχε μια τεράστια εμπορική περιοχή. Γνωστοί είναι οι ιππικοί αγώνες που διοργανώνονταν στην περιοχή προς τιμή των Νυμφών, προστάτιδων της Αγχιάλου. Η πόλη εκχριστιανίστηκε στα τέλη του 1ου μ.Χ. αιώνα. Μαρτυρείται η έντονη δράση των Μοντανιστών και η προσπάθεια των Επισκόπων της να ξεριζώσουν αυτή τη γνωστικιστική αίρεση. Η γεινιάσή της με την Κωνσταντινούπολη προσέδωσε στην Αγχιάλο μεγάλη αίγλη και την ενετάξε έκτοτε στην Ανατολική Χριστιανική Αυτοκρατορία.

Το δεύτερο μέρος τιτλοφορείται «Η εμφάνιση και εξέλιξη των Βουλγάρων. Η Αγχιάλος σε αλληλεπίδραση με Βούλγαρους, Βυζαντινούς και Φράγκους» (σελ. 63-122). Ο χώρος της σημερινής Βουλγαρίας όπου βρίσκεται η Αγχιάλος είναι ένας χώρος στον οποίο η λατρεία της Μεγάλης Θεάς Μητέρας και του Ορφέα διαπλέκονται. Σε αυτόν τον τόπο έζησαν λαοί όπως οι Σαμάτες και οι Σκύθες, κατακτητές όπως οι Αλανοί, οι Γότθοι και οι Ούνοι, και τέλος οι Σλάβοι. Όλοι μαζί συνέβαλαν στη δημιουργία του Βουλγαρικού έθνους ως απότοκο των αρχαίων θρακικών πληθυσμών και των εγκατεστημένων στη Βαλκανική Χερσόνησο Σλάβων. Σε αυτό το μωσαϊκό λαών και θρησκευμάτων, όπου ο παγανισμός συνυπήρχε με τον Χριστιανισμό, πραγματοποιείται τον 9ο αιώνα η εκπολιτιστική αποστολή των δυο μοναχών από τη Θεσσαλονίκη, Κύριλλου και Μεθοδίου. Με το

έργο τους εκπολίτισαν χριστιανικά και γλωσσικά όλο τον σλαβικό κόσμο, και παράλληλα έδρασαν πολιτικά υπέρ του Βυζαντίου.

Το γεγονός της γειτνίασης δεν εμπόδισε όμως τους Βουλγάρους να καταλάβουν την Αγχιάλο, η οποία παρέμεινε υπό βουλγαρική κατοχή μέχρι το 965. Πόλος έλξης υπήρξε το λιμάνι της, εμπορικό κέντρο για όλο τον Εύξεινο Πόντο. Μαζί με την εξάπλωση των Βουλγάρων παρατηρείται και η εξάπλωση διαφόρων θρησκευτικών κινήματων και δοξασιών, όπως εκείνο του Βογομιλισμού, μια αίρεση που καταφαινόταν εναντίον της κοσμικότητας και του πλούτου της εκκλησίας και των μοναχών. Ο έντονος μυστικισμός τους επηρέασε μέχρι και τις θρησκευτικές αντιλήψεις της Δυτικής Ευρώπης.

Στις αρχές της δεύτερης χιλιετίας η Αγχιάλος, που εμφανίζεται τώρα με το όνομα Αχελώ-γίνεται στόχος λαών τουρκικής καταγωγής που έρχονται από την κεντρική Ασία, όπως οι Πετσενέγκοι και οι Κουμάνοι. Καταλαμβάνεται από τους Βουλγάρους, ελευθερώνεται προσωρινά από τους Βυζαντινούς, για να λεηλατηθεί από τους Φράγκους το 1204. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Μιχαήλ Γ' εξ Αγχιάλου και «Υπάτος των Φιλοσόφων» (1170 έως το 1177) ήταν από τις σπουδαιότερες και πιο φωτισμένες προσωπικότητες αυτής της περιόδου. Αγωνίστηκε κατά των αιρέσεων και προώθησε τις ενωτικές προσπάθειες με τους Αρμένιους, αλλά εναντιώθηκε στις προσπάθειες για ένωση με την Καθολική Εκκλησία που κατέβαλλε ο Αυτοκράτορας και ο Πάπας.

Το τρίτο μέρος φέρει τον τίτλο «Οι κάτοικοι της Βουλγαρίας και οι Έλληνες της Αγχιάλου στην Οθωμανοκρατία». Ο συγγραφέας αναφέρεται στη σχετική ασφάλεια που το Ορθόδοξο μιλλέτ απολάμβανε και στο οποίο εντάχθηκε και το βουλγαρικό στοιχείο. Εντούτοις η περίοδος αυτή αποδείχτηκε ιδιαίτερα επαχθής για τους Βουλγάρους που άρχιζαν σιγά σιγά να χάνουν την κουλτούρα και τη συνείδησή τους προς όφελος των Ελλήνων. Την περίοδο εκείνη η Αγχιάλος κατέστη καταφύγιο αριστοκρατικών οικογενειών του Βυζαντίου, ιδιαίτερα εύπορων, που καταγίνονταν με τις τέχνες και τα γράμματα.

Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναφέρεται στη θρησκευτική ιστορία της περιοχής προκρίνοντας τις εξέχουσες θρησκευτικές και πνευματικές φυσιογνωμίες με καταγωγή από την Αγχιάλο που ανέβηκαν στον Πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης και λάμπρυναν με εκπαιδευτικά ιδρύματα την πόλη τους. Ενδεικτικά θα αναφέρω τον Ιερεμία Τρανό, ο οποίος βελτίωσε τις σχέσεις της εκκλησίας με τον σλαβικό κόσμο και ήταν αυτός που ίδρυσε το Πατριαρχείο στη Μόσχα, τον Παρθένιο Α', τους μητροπολίτες Βασίλειο Α', Άνθιμο Β' Τσάτσο, Σοφρώνιο Β' και Σοφρώνιο Γ'. Η εκπαίδευση παρουσίασε μεγάλη άνθηση και πολλοί ναοί και εκπαιδευτήρια κτίστηκαν. Πολλοί ονομαστοί Αγχιαλίτες έγιναν μέλη της Φιλικής Εταιρείας και συνέβαλαν στον αγώνα της Ανεξαρτησίας. Παράλληλα, η Αγχιάλος βρέθηκε στο κέντρο δραματικών γεγονότων και υπέφερε από το κίνημα των κλεφτών Κιρτζαλήδων, ενώ πλήρωσε το τίμημα του Ρωσοτουρκικού πολέμου. Όμως στα τέλη του 19ου αιώνα, ο πλούτος και η εμπορική ευμάρεια της Αγχιάλου οδήγησαν στη δημιουργία συλλόγων και σωματείων, στην πνευματική πρόοδο της πόλης, και στην ανάδειξη της

ελληνικότητάς της, όπως φαίνεται και από την εκτεταμένη χρήση της ελληνικής γλώσσας εμπλουτισμένης με λέξεις της ιδιαίτερης διαλέκτου της περιοχής. Σε αυτό βοήθησαν το πλήθος των σχολείων καθώς και οι εξαιρετικά μορφωμένοι εκπαιδευτικοί. Η γεωγραφική θέση της Αγγιάλου συνεισέφερε στον πλούτο της, ο οποίος προερχόταν εκτός από το εμπόριο, από την καλλιέργεια της αμπέλου, τη γαιοκτηνοτροφία, τη ναυπηγική και κυρίως από τις αλυκές της.

Στο τέταρτο μέρος με τίτλο «Εθνική αφύπνιση και ανεξαρτητοποίηση των Βουλγάρων», ο συγγραφέας αναφέρεται με μεγάλη διεισδυτικότητα στους παράγοντες εκείνους που οδήγησαν στην εθνική αφύπνιση και αυτοσυνειδησία των Βουλγάρων, μισό αιώνα περίπου μετά την Ελληνική Ανεξαρτησία. Ένα από τα μεγαλύτερα εμπόδια που έπρεπε να υπερνικηθεί ήταν η απαγκίστρωση από την έντονη ελληνική κουλτούρα και πολιτισμό και η δημιουργία μιας βουλγαρικής ιντελιγκέντσιας. Αυτό επετεύχθη μέσω της ιδέας του παν-σλαβισμού, την πίστη δηλαδή στην ανωτερότητα των Σλάβων, μια ιδέα που εξυφάνθηκε από τη Ρωσία.

Το πρώτο εμπόδιο που έπρεπε να υπερνικηθεί ήταν η παρουσία των Ελλήνων της Θράκης. Δέον να τονιστεί ότι οι Βούλγαροι διανοούμενοι είτε της περιοχής είτε της Διασποράς είχαν όλοι ελληνική παιδεία και μάλιστα αρκετοί από τα σχολεία της Αγγιάλου. Τα επεκτατικά σχέδια της Ρωσίας και ο εθνικισμός των Βουλγάρων οδήγησαν στον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-78 που είχε ως αποτέλεσμα την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου προς όφελος μιας Μεγάλης Βουλγαρίας αλλά εις βάρος τόσο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο και των ελληνικών εδαφών. Μια τέτοια κίνηση θορύβησε βέβαια τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, που έβλεπαν την δύναμη της Ρωσίας να αυξάνει με αποτέλεσμα τη δημιουργία της φόρου υποτελούς στο Σουλτάνο Ανατολικής Ρωμυλίας ως αντίβαρο στα επεκτατικά σχέδια τόσο των Ρώσων όσο και των Βουλγάρων. Ένας χώρος με συνονθύλευμα θρησκειών και εθνοτήτων: Έλληνες Ορθόδοξοι στα παράλια, βουλγαρικός πληθυσμός στην ενδοχώρα, Τούρκοι μουσουλμάνοι που έφευγαν σταδιακά για τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Το χαριστικό χτύπημα δόθηκε από τον βουλγαρικό εθνικισμό με τη δημιουργία της ανεξάρτητης και αυτοκέφαλης Βουλγαρικής Εξαρχίας κατά παράβαση των ιερών κανόνων και εις βάρος της Ορθοδοξίας. Η συνέχεια είναι η προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας στη βουλγαρική ηγεμονία και η βίαιη αφομοίωση του ελληνικού στοιχείου.

Στο τελευταίο μέρος αυτού του πολύ ενδιαφέροντος πονήματος με τίτλο «Οι ανθελληνικοί διωγμοί του 1906. Το ολοκαύτωμα της Αγγιάλου», ο Βίγκλας παρουσιάζει με έντονα γλαφυρό τρόπο το έκρυθμο κλίμα που είχε δημιουργηθεί στα τέλη του 19ου αιώνα, με την βίαιη επιβολή της βουλγαρικής γλώσσας, την παύση των Ελλήνων δικαστών και το πρόβλημα της υφαρπαγής των ακινήτων και των γαιών που ανήκαν στην Ελληνική κοινότητα με μήλον της έριδος τη μονή του Αγίου Γεωργίου, η οποία τελικά κατελήφθη από τους Βουλγάρους. Τα προβλήματα αυτά δεν αφορούσαν μόνο την Αγγιάλο αλλά το σύνολο των ελληνικών κοινοτήτων που βρίσκονταν σε βουλγαρικό έδαφος. Αρχής γενομένης την 30ή Ιουλίου 1906, Βούλγαροι κοιμητοζήδες από τον

γειτονικό Πύργο κινήθηκαν εναντίον της Αγχιάλου, πυρπόλησαν, λεηλάτησαν, βαιοπράγησαν εναντίον της πόλης που επί 25 αιώνες σκόρπιζε την αίγλη και το φως του Ελληνισμού.

Τα γεγονότα της Αγχιάλου προκάλεσαν αντιδράσεις στη Δυτική Ευρώπη. Στην Αθήνα πραγματοποιήθηκε αυθόρμητο παλλαϊκό συλλαλητήριο. Μόνο η Ρωσία χαιρέτισε το ανθελληνικό κίνημα. Ως αποτέλεσμα, οι Μεγάλες Δυνάμεις έπαυσαν να αντιμετωπίζουν τη Βουλγαρία ως πολιτισμένο και προοδευτικό κράτος και έδωσαν έμφαση στις δυνατότητες ανάπτυξης του Ελληνικού Βασιλείου. Οι κυριότερες αιτίες των ανθελληνικών διωγμών υπήρξαν ο φυλετισμός και η αναγκαιότητα εκκαθάρισης του βουλγαρικού εδάφους από το ελληνικό στοιχείο, ο φόβος επέκτασης της Ελλάδας εντός του βουλγαρικού εδάφους, η ανάγκη αστικοποίησης, αλλά και η αδυναμία των Μεγάλων Δυνάμεων να ελέγξουν τα νεοσύστατα κράτη.

Το πολύ ενδιαφέρον έκτο μέρος με τίτλο «Η ιδεολογική διαμόρφωση μέσω της προπαγάνδας και της επιτήρησης» αποτελεί ένα Επίμετρο στο οποίο ο Κατελής Βίγκλας αναλύει τον θεωρητικό τρόπο κατασκευής των διαφόρων ιδεολογιών, τις τεχνικές εφαρμογές αυτών των ιδεολογιών στην πράξη μέσω της προπαγάνδας και τη στράτευση των ατόμων προς έναν συγκεκριμένο σκοπό και στόχο. Καθώς στην περίπτωση των Βουλγάρων, οι τελευταίοι κινήθηκαν ως μάζα/όχλος, ο συγγραφέας αναλύει πολύ εύστοχα και τεκμηριωμένα το φαινόμενο της δημιουργίας και του ρόλου των μαζών στα συλλογικά δρώμενα και τα πολιτικά τεκταινόμενα.

Παράλληλα, αναπτύσσει τον τρόπο διάχυσης της προπαγάνδας και τον ρόλο της, φέρνοντας παραδείγματα από τη σύγχρονη ιστορία. Προχωρώντας τη σκέψη του, αναφέρεται στις σύγχρονες θεωρίες και επιστήμες της τεχνικής της Προπαγάνδας, όπως είναι η Κυβερνητική και η Θεωρία της Πληροφορίας. Καταληκτικά, ο συγγραφέας διαπιστώνει πως παρά την επί πέντε αιώνες καταπίεσή τους και τις περιορισμένες δυνατότητές τους, οι Βούλγαροι ενέτειναν τις προσπάθειές τους στον τομέα της προπαγάνδας με τρόπο επιτυχή για το σκοπό τους. Ο πολιτικός πόλεμος που διεξήγαγαν εναντίον του ελληνικού στοιχείου προέρχονταν από τους ιδεολογικούς αρχηγούς τους οι οποίοι ανήκαν τόσο στην αστική ιντελιγκέντσια όσο και στα λαϊκά στρώματα. Και τούτο γιατί η διαφορά ανάμεσα σε αυτές τις δυο τάξεις ήταν πολύ μικρή. Η προπαγάνδα τους άρχισε εμπειρικά και σποραδικά στην αρχή, για να λάβει εκτεταμένες διαστάσεις στη συνέχεια και να συμβάλει στη δημιουργία μιας εθνικής ομοψυχίας και ομοιογένειας όπου το άτομο χάνεται προς όφελος του συνόλου.

Σήμερα, στην εποχή των ηλεκτρονικών υπολογιστών, η προπαγάνδα δεν προκαλεί μόνο πολέμους και καταστροφές, αλλά έχει και θετικά αποτελέσματα, όταν για παράδειγμα προσπαθεί να θέσει τάξη μέσα στο χάος. Αφήνεται λοιπόν σε εμάς η πρωτοβουλία να αντισταθούμε στη σημερινή εποχή της Πληροφόρησης, τον έλεγχο που ασκεί πάνω μας και να αποκτήσουμε μια καθαρή ματιά των καταστάσεων.

Κατελής Σ. Βίγκλας, *Η Νεοπλατωνική Ερμηνεία της Ατλαντίδας*, Εκδοτικός Οίκος Κ. & Μ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2024, σελ. 184, παράρτημα στα αγγλικά και σε ελληνική μετάφραση, βιβλιογραφία, αγγλική περίληψη, 33 έγχρωμες εικόνες, ISBN: 978-960-656-206-8.

Μαρία Κουμαριανού

Οι μύθοι για χαμένες πολιτείες και πολιτισμούς πάντα γοήτευαν τη φαντασία των ανθρώπων και πυροδοτούσαν το αίσθημα της περιπέτειας και της εξερεύνησης. Ανάμεσα σε αυτές τις πολιτείες βρίσκεται και η Ατλαντίδα που επί σειρά ετών ή καλύτερα αιώνων έχει εμπνεύσει τη λογοτεχνία, την κινηματογραφική παραγωγή και βεβαίως την επιστημονική έρευνα και την επιθυμία εξερεύνησης.

Πολλά έχουν γραφτεί και ειπωθεί γι' αυτήν και ίσως πολλά ακόμα αναμένουν να ανακαλυφθούν και να αποκαλυφθούν. Πως ξεκίνησε όμως αυτός ο μύθος; Τι αντιπροσωπεύει από τα αρχαία χρόνια μέχρι και σήμερα η Ατλαντίδα; Απαντήσεις σε τέτοιου είδους ερωτήματα προσφέρει το εκτενές μελέτημα του Κατελή Βίγκλα – επί σειρά ετών συνεργάτη του θρυλικού καθηγητή Λίνου Μπενάκη (1928-2022)– με τίτλο *Η Νεοπλατωνική Ερμηνεία της Ατλαντίδας*.

Το πόνημα αυτό αποτελεί ένα νέο ερμηνευτικό εγχείρημα που στηρίζεται σε τρεις άξονες; Στην πραγματικότητα ή μη της ύπαρξης της πλατωνικής Ατλαντίδας, στο συμβολισμό της Ατλαντίδος ως ιδεατού τόπου και τρόπου θέασης του κόσμου και στην ιστορία των αρχαίων Μάγια ως εν δυνάμει συνεχιστών αυτής της μυθικής ηπείρου.

Στην Εισαγωγή (σελ. 11-16), ο συγγραφέας επισημαίνει ότι το όνομα «Ατλαντίδα» αποτελεί συνεκδοχικά την αναζήτηση μιας ιδιαίτερης πνευματικής κατάστασης, ενός ουτοπικού χώρου ή απολεσθέντος προσωπικού παραδείσου και κυρίως την επιθυμία εξεύρεσης των απαρχών ή καλύτερα των πλατωνικών ιδεών-αρχετύπων, του γενέθλιου δηλαδή τόπου της ψυχής. Αυτή η αναζήτηση σχετίζεται με την ανακάλυψη των προκολομβιανών πολιτισμών οι οποίοι λόγω των εντυπωσιακών επιτευγμάτων και μνημείων τους θεωρήθηκαν ως συνεχιστές ή επιβιώματα των αρχαίων Ατλάντων.

Το Πρώτο Μέρος (σελ. 17-86) αποτελείται από έξι κεφάλαια και θέτει τον προβληματισμό και τα όρια της έρευνας. Στο πρώτο κεφάλαιο διευκρινίζεται πως ο μύθος της Ατλαντίδας απαντάται στους φιλοσοφικούς διαλόγους *Τίμαιος* και *Κριτίας* του αρχαίου έλληνα φιλοσόφου Πλάτωνα και περιγράφει έναν πολιτισμό γιγάντιας κλίμακας που προκαλεί το θαυμασμό. Αν και ο Πλάτωνας υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους της παγκόσμιας Ιστορίας, εντούτοις διαπίστωση του συγγραφέα είναι η έλλειψη φιλοσοφικής επεξεργασίας ενός τέτοιου μύθου και η επικέντρωση στην πραγματικότητα ή όχι της ύπαρξης αυτής της μυθικής ηπείρου.

Η ερμηνεία της Ατλαντίδας βασίζεται στον νεοπλατωνικό τρόπο σκέψης δηλαδή στο «υπερούσιον Εν» από το οποίο απορρέουν διαδοχικά μέσω υπερχειλίσης της ουσίας του ο Νους,

δηλαδή ο νοητός κόσμος των ιδεών, και η Ψυχή, η οποία –καθώς εμπλέκεται με την προϋπάρχουσα, αδιαμόρφωτη πρωταρχική ύλη– δίνει μορφή στον αισθητό φυσικό κόσμο, δηλαδή την κατώτερη υπόσταση της πραγματικότητας. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, σε κάθε φυσικό σώμα εμπεριέχεται ένα απειροελάχιστο τμήμα της Ψυχής, η οποία συντηρεί τη μορφή του με βάση τα πρότυπα που παρέχουν οι ιδέες του Νου. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν πως, σύμφωνα με τη νεοπλατωνική εξήγηση, η δημιουργία είναι μια συνεχιζόμενη οντολογική πράξη που υποστηρίζει συνεχώς την ύπαρξη του φυσικού κόσμου. Ηθικός προορισμός του Ανθρώπου είναι η επανύψωση της έκπτωτης ατομικής ψυχής του στην αρχική της αφετηρία, δηλαδή η ένωσή της με το αρχικό Εν.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, εξετάζεται η ερμηνεία της Ατλαντίδας σύμφωνα με το νεοπλατωνικό μοντέλο. Ο συγγραφέας εξηγεί πώς το «Μοντέλο της Ατλαντίδας» απαθανατίζει ένα σύστημα σκέψης το οποίο ο Πλάτων και οι Νεοπλατωνικοί αποτύπωσαν σε τέλειες μαθηματικές δομές. Στο κεφάλαιο αυτό, ο συγγραφέας αναζητά την απήχηση και την επιρροή που η πλατωνική Ατλαντίδα άσκησε στους αρχαίους συγγραφείς, όπως οι Κράντωρ, Πλούταρχος, Νουμήνιος, Ωριγένης, Αμέλιος, Πορφύριος, Ιάμβλιχος, Πρόκλος, εστιάζοντας σε δύο σημεία: α) στην ιδανική πόλη (Πλατωνόπολις) που ήθελε να ιδρύσει ο Πλωτίνος στην Καμπανία έξω από τη Ρώμη επί αυτοκράτορα Γαλιλίνου και εμποδίστηκε από το στρατιωτικό και γραφειοκρατικό κατεστημένο και β) στα σχόλια του φιλοσόφου Πρόκλου. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο φιλόσοφος αυτός, παρά το ότι ερμηνεύει αλληγορικά την Ατλαντίδα, εμμένει στην ιστορικότητά της, στηριζόμενος στα λόγια του ίδιου του Πλάτωνα. Παρόλο όμως που ο Πρόκλος και άλλοι Νεοπλατωνικοί συγγραφείς αποδέχονται την ιστορική ύπαρξη του νησιού της Ατλαντίδας, την εκλαμβάνουν «σαν εικόνα κάποιας φύσης που υπάρχει στο σύμπαν» («ως εικόνα μέντοι φύσεώς τινός εν τοις όλοις ούσης»), επιβεβαιώνοντας το αφηρημένο, αλλά και λειτουργικό μοντέλο σύλληψής της.

Στο τρίτο κεφάλαιο, ο Βίγκλας αναφέρεται στην καταστροφή της Ατλαντίδας και των αρχαϊκών κοινωνιών στη βάση της θεωρίας του Καταστροφισμού του Πλάτωνα, δηλαδή της θεωρίας ότι περιοδικές και μεγάλες μεταβολές στο σύμπαν αποδεκάτισαν τη Γη με πλημμύρες και φωτιά. Επ’ αυτού, σημειώνεται ότι, κατά τη Νεώτερη Εποχή, η πλειονότητα των επιστημόνων θεώρησε απαράδεκτη τη θεωρία αυτή, προωθώντας τον Ομοιομορφισμό, δηλαδή τη θεωρία σύμφωνα με την οποία είναι ψευδαίσθηση το να πιστεύουμε ότι όλα γίνονται ακαριαία, απότομα, χωρίς τη μεσολάβηση μεγάλων και ήπιων χρονικών περιόδων, τόσο στην ανθρώπινη όσο και στη φυσική ιστορία. Η υπόθεση της καταστροφής της Ατλαντίδας από μεγάλο κατακλυσμό ενισχύεται από τους αντίστοιχους μύθους της Αρχαιότητας που αναφέρονται στη Βίβλο, στους αρχαίους Έλληνες, στους λαούς της Προκολομβιανής Αμερικής, αλλά και στους μεσοποτάμιους πολιτισμούς.

Ο συγγραφέας σημειώνει ότι, αν όντως υπήρχε μια μεγάλη ήπειρος στον Ατλαντικό Ωκεανό που καταστράφηκε, αυτή πρέπει να προήλθε μετά τον διαχωρισμό των ηπείρων που προέρχονταν από μια ενιαία ήπειρο (Θεωρία της Παγγαίας).

Στο τέταρτο κεφάλαιο ο Κατελής Βίγκλας παρουσιάζει τις διάφορες θεωρίες εντοπισμού της Ατλαντίδας. Οι περισσότεροι μελετητές θεωρούν ότι η μυστηριώδης ήπειρος βρισκόταν στον Ατλαντικό Ωκεανό. Ο Χριστόφορος Κολόμβος ανέφερε ότι ταξίδευε έχοντας μαζί του τα κείμενα του Πλάτωνα για την Ατλαντίδα, ο Γερμανός Ιησουίτης Αθανάσιος Κίρχερ (Athanasius Kircher, 1602-1680) κυκλοφόρησε το βιβλίο *Υπόγειος Κόσμος (Mundus Subterraneus, 1664-1678)*, που περιέχει τον πιο διάσημο και πολυσυζητημένο χάρτη μιας *Insula Atlantis* στο μέσο του Ατλαντικού (ο χάρτης μάλιστα αυτός κοσμεί το εξώφυλλο του βιβλίου). Στο τέταρτο αυτό κεφάλαιο, συζητούνται πάμπολλες θεωρίες για την Ατλαντίδα από τον 16ο μέχρι τον 20ό αιώνα, ενώ υπογραμμίζεται η πληθώρα φιλοσοφικών θεωριών και δοξασιών που ενέπνευσε.

Στο πέμπτο κεφάλαιο σταχυολογούνται παραδείγματα από τη Λογοτεχνία του Φανταστικού με αναφορές στην Ατλαντίδα, ενώ στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το πώς η αναζήτηση της Ατλαντίδας συνδέεται με την αναζήτηση ουτοπικών παραδείσων και προσωπικών ονείρων.

Στο Δεύτερο Μέρος του βιβλίου (κεφ. 87-126) αποτελείται από εννέα κεφάλαια, ξεκινώντας από το κεφάλαιο επτά. Τα δυο πρώτα κεφάλαια περιγράφουν με συντομία τον πολιτισμό των αρχαίων Μάγια από το 300 μ.Χ. μέχρι τον 10ο αιώνα μ.Χ. αλλά και των παλαιότερων κατοίκων, των Ολμέκων. Η Μέση Αμερική είχε ήδη ιστορία τριών χιλιάδων ετών όταν κατέφθασαν οι Ισπανοί τον 16ο αιώνα. Μολονότι είχαν αναπτυχθεί πανίσχυρες αυτοκρατορίες, οι οπλικά ανώτεροι Ισπανοί κονκισταδόρες κατέκτησαν με ευκολία αυτές τις περιοχές, επιβάλλοντας την κυριαρχία και τη θρησκεία τους στους ιθαγενείς πληθυσμούς.

Το ένατο κεφάλαιο τιτλοφορείται «Ο Μοντεζούμα και τα άλογα. Το “φαινόμενο του ορνιθόρυγχου”». Στο κεφάλαιο αυτό ο συγγραφέας κάνει έναν παραλληλισμό ανάμεσα στις αντιδράσεις των Μάγια όταν πρωτοαντίκρυσαν άλογα, των Ισπανών όταν ήρθαν σε επαφή με τον πολιτισμό των Μάγια και στις αντιδράσεις των Άγγλων φυσιοδιφών στα τέλη του 18ου αιώνα, όταν είδαν για πρώτη φορά ορνιθόρυγχο.

Ο ορνιθόρυγχος είναι ένα παράξενο ζώο που ανακαλύφθηκε στην Αυστραλία στα τέλη του 1700. Το 1799 εξετάστηκε στην Αγγλία ένα δείγμα ταριχευμένο και η κοινότητα των φυσιοδιφών δεν πίστευε στα μάτια της, τόσο που κάποιος έφθασε να υπαινιχθεί ότι επρόκειτο για φάρσα κάποιου ταριχευτή. Με τον όρο «φαινόμενο του ορνιθόρυγχου» εννοείται λοιπόν η χρήση γνωστών εννοιών και εικόνων για την κατανόηση ενός άγνωστου μέχρι πρότινος φαινομένου από τον χώρο της φύσης και της ιστορίας. Ως εκ τούτου, για την κατανόηση του Νέου Κόσμου, τόσο οι κονκισταδόρες όσο και οι άποικοι αλλά και όσοι τους υποστήριζαν στις πατρίδες τους χρησιμοποίησαν ως εργαλείο κατανόησης την προϋπάρχουσα ιστορία της Ατλαντίδας.

Στο δέκατο κεφάλαιο συζητείται το ερώτημα της προέλευσης των προκολομβιανών λαών: ήταν αυτόχθονες ή ετερόχθονες; Το ερώτημα αυτό σχετίζεται με το μυστήριο της Ατλαντίδας, η οποία θεωρήθηκε ως υποψήφιος τόπος προέλευσης των Μάγια, και βασίζεται στη θεωρία της πολιτιστικής διάχυσης (*Diffusionism*) ή της υπερ-διάχυσης (*Hyperdiffusionism*). Με άλλα λόγια, οι υποστηρικτές

της σύνδεσης των Μάγια με την Ατλαντίδα δεν αναφέρονται μόνο σε μια αλληλεπίδραση των πολιτισμών αλλά στη μοναδικότητα ενός υπερ-πολιτισμού που αποτέλεσε την πηγή όλων των υπολοίπων. Η θεωρία αυτή της εξάπλωσης των πολιτισμών είναι ατλαντοκεντρική και μαγιακεντρική (*Mayacentric, Maya-centrism*).

Το ενδέκατο κεφάλαιο περιέχει μια επιλογή από ψευδοϊστορικούς της Ατλαντίδας ως κοιτίδας των Μάγια από τον 19ο αιώνα μέχρι τις ημέρες μας. Ανάμεσα σε αυτούς συγκαταλέγονται ο πολυμαθής Κωνσταντίν Ραφινέσκ (Constantine Rafinesque, 1783-1840), ο Φλαμανδός εθνογράφος, ιστορικός και αρχαιολόγος Σαρλ Ετιέν Μπρασέρ ντε Μπουρμπούρ (Charles Étienne Brasseur de Bourbourg, 1814-1874), ο εκκεντρικός αρχαιολόγος Αύγουστος Λε Πλονζόν (Augustus Le Plongeon, 1826-1908), ο μυστηριώδης θεοσοφιστής Γουίλιαμ Σκοτ-Έλιοτ (William Scott-Elliot, 1849-1919), ο Αμερικανός συλλέκτης και εξερευνητής Γουίλιαμ Γκέιτς (William E. Gates, 1863-1940), ο Βρετανός αρχιτέκτων και συγγραφέας Ρόμπερτ Στέισι-Τζαντ (Robert Stacy-Judd, 1884–1975), ο επίσης Βρετανός Φρέντερικ Μίτσελ-Χέτζες (Frederick A. Mitchell-Hedges, 1882-1959) και οι σύγχρονοι ερευνητές Γκράχαμ Χάνκοκ (Graham Hancock) και Μάρκο Βιγκάτο (Marco M. Vigato). Ο καθένας από τους ανωτέρω συνέβαλλε στη διερεύνηση του ζητήματος της Ατλαντίδας, απηχώντας στο έργο του, χωρίς να το γνωρίζει, το νεοπλατωνικό μοντέλο σκέψης.

Το δωδέκατο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην έρευνα των πολλαπλών ομοιοτήτων του Παλαιού με τον Νέο Κόσμο, όπως μύθων, πολιτιστικών στοιχείων, τρόπου ζωής κοινωνικών δομών, κατασκευών που όμως μπορούν να εξηγηθούν με το φαινόμενο της πολυγένεσης, της ύπαρξης δηλαδή μιας κοινής πολιτιστικής βάσης των πολιτισμών της υφηλίου και, κατά συνέπεια, του νεοπλατωνικού μοντέλου σκέψης που υπάρχει στο νου του προ-νεωτερικού ανθρώπου, ο οποίος αντιδρά με τον ίδιο τρόπο σε παρόμοιες καταστάσεις.

Στο δέκατο τρίτο κεφάλαιο επιχειρείται να δοθεί μια απάντηση στο ερώτημα αν υπήρχε μια Ατλαντίδα στη Μεγαλιθική Εποχή. Σύμφωνα με τα σημερινά αρχαιολογικά δεδομένα, ο Μεγαλιθικός Πολιτισμός άκμασε από την 5η μέχρι την 3η χιλιετία π.Χ. και εκτεινόταν από την Ιρλανδία ως τη Μάλτα, από τη Βόρεια Γερμανία ως την Ισπανία, από τη Βρετάνη ως τη Βόρεια Αφρική. Δυτικοί εξερευνητές και ανθρωπολόγοι παρατήρησαν και μελέτησαν τα μεγαλιθικά μνημεία στη νοτιοανατολική Ασία, στη Μελανησία και στην Ωκεανία. Ακριβώς παρόμοιους μεγάλιθους βρίσκουμε και στην Αμερική. Κατά τα φαινόμενα, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα ο Μεγαλιθικός Πολιτισμός να δημιούργησε έναν θρύλο σαν αυτό της Ατλαντίδας. Μήπως όμως πράγματι υπήρχε μια Ατλαντίδα κατά τη Μεγαλιθική Εποχή; Παρότι υπάρχουν αρχαιολόγοι που υποστηρίζουν μια τέτοια σύνδεση, η χρονολόγηση των πρώτων μεγάλων προϊστορικών πολιτισμών της Αμερικής περί το 1100 ή το 1200 π.Χ. και όχι νωρίτερα, δεν επιτρέπει εύκολα την υποστήριξη αυτής της θέσης, αφού τότε οι μεγαλιθικοί πολιτισμοί στην Ευρώπη και στην Αίγυπτο, με την κατασκευή των πυραμίδων εκεί, είχαν ήδη εξαφανιστεί.

Στο δέκατο τέταρτο και δέκατο πέμπτο κεφάλαιο ο συγγραφέας εκδηλώνει τον δικαιολογημένο αποτροπιασμό του για την κτηνωδία των Ισπανών κονκισταδόρων και των αποίκων έναντι των ιθαγενών της Αμερικής. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η διαμαρτυρία του Ισπανού Δομινικανού ιερέα Βαρθολομαίου Ντε Λας Κάζας (Bartolomé de las Casas, 1484-1566), στο έργο *Σύντομη Ανασκόπηση της Καταστροφής των Ινδίων* (*Brevísima relación de la destrucción de las Indias*, 1552). Σύμφωνα με τον συγγραφέα, ο Λας Κάζας και λίγοι άλλοι σαν αυτόν ήταν άνθρωποι με αγαθές προθέσεις και καλές και ευγενικές διαθέσεις και θλίβονταν βαθιά όταν η απληστία στερούσε από τους Ευρωπαίους τη δυνατότητα να αντικρίσουν τους νέους πολιτισμικούς ορίζοντες που ανοίγονταν μπροστά τους.

Μια ανάλογη προσέγγιση είναι αυτή του Καμπέθα ντε Βάκα για τον οποίο η εμπειρία του Νέου Κόσμου αντιστοιχούσε με μιαν εσωτερική εμπειρία της Ατλαντίδας. Οι δυσκολίες που αντιμετώπισε με τους συντρόφους του έκαναν τον ντε Βάκα να αισθανθεί μια μυστικιστική ένωση με το Εν-Παν. Από ένα σημείο και μετά ο ντε Βάκα άρχισε να σκέπτεται τους Ινδιάνους ως συνανθρώπους του, κάτι που δεν μπορούσαν να κατανοήσουν οι άλλοι ομοεθνείς του. Τέτοιες περιπτώσεις όπως του Λας Κάζας και του ντε Βάκα είναι μόνον εξαιρέσεις, αφού οι θρύλοι των κονκισταδόρες είναι αιματοβαμμένοι, δεν βλέπει κανείς συχνά φωτεινά σημεία μέσα στα σκότη.

Στον Επίλογο (σελ. 127-130) ο συγγραφέας ανακεφαλαιώνει τις σκέψεις και τα συμπεράσματά του. Η Ατλαντίδα αποτελεί ένα όραμα και Μοντέλο σκέψης και πίστης σε μια Χρυσή Εποχή της Ανθρωπότητας που τοποθετείται στο απώτερο παρελθόν. Η καταστροφή της Ατλαντίδας έφερε τη σκέψη του Πλάτωνα σε αδιέξοδο, καθώς δεν μπόρεσε να λύσει το λόγο και την αιτία της Θείας Δίκης. Τη σκυτάλη θα πάρουν αργότερα οι χριστιανοί φιλόσοφοι και μεγάλοι Πατέρες οι οποίοι με αφετηρία τη φιλοσοφία του Πλάτωνα εισάγουν την έννοια της κτισιολογίας έναντι της κοσμολογίας και της «τρεπτότητας των όντων». Καταληκτικά, σημειώνεται ότι η Ατλαντίδα ή η Πλατωνόπολη είναι το απώτερο παρελθόν μας και πιθανώς το απώτερο μέλλον μας.

Πολύ ενδιαφέρον είναι το Παράρτημα (σελ. 131-142) που υπάρχει στο τέλος του βιβλίου με το γενικό τίτλο: «Συζήτηση για τις σπουδές των Μάγια στην Ελλάδα σήμερα (ResearchGate)». Παρατηρούμε λοιπόν πως με αφετηρία το 2019 ο συγγραφέας διεξάγει διάλογο με ερευνητές τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό σχετικά με τους προκολομβιανούς πολιτισμούς, κάτι που αποδεικνύει έμπρακτα το ζωνφό ενδιαφέρον που υπάρχει για το θέμα αυτό. Το έργο κλείνει με εκτενή Βιβλιογραφία ελληνόγλωσσων και ξενόγλωσσων έργων (σελ. 143-151), Περίληψη στην αγγλική γλώσσα και 33 έγχρωμες Εικόνες με τις λεζάντες τους.

Ως κατακλείδα θα έλεγα πως ο Κατελής Βίγκλας μας εκπλήσσει ακόμα μια φορά με την ευρύτητα των προβληματισμών του και της παρουσίασης αυτού του τόσο ενδιαφέροντος θέματος. Το έργο του είναι πολυσχιδές, άρτια τεκμηριωμένο και πυκνό στη γραφή. Νομίζω ότι ο κάθε αναγνώστης, όποια και αν είναι τα ενδιαφέροντά του και οι γνώσεις του, θα βρει κεφάλαια και που θα απαντούν με εμβρίθεια στα ερωτήματά του.

Σύντομο Βιογραφικό Σημείωμα

Η Μαρία Κουμαριανού είναι κάτοχος διδακτορικού διπλώματος στη Γαλλική Φιλολογία από το Πανεπιστήμιο Lyon II της Γαλλίας και δεύτερου διδακτορικού διπλώματος στην Ανθρωπολογία του Αστικού Χώρου από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Είναι επίσης κάτοχος πτυχίου Μετάφρασης και μεταπτυχιακού τίτλου στη Γαλλική Λογοτεχνία, Ανθρωπολογία και Θεολογία. Είναι συγγραφέας πολλών βιβλίων και άρθρων σχετικά με τη μετάφραση, την Εθνολογία, την Ιστορία, την Αφρικανική Λογοτεχνία. Συντάκτρια και Κριτής σε πολλά επιστημονικά περιοδικά, έχει διδάξει σε πολλά Πανεπιστήμια της Ελλάδας και του εξωτερικού. Υπηρετεί σε θέση Ειδικού Εκπαιδευτικού Προσωπικού στο Διδασκαλείο Ξένων Γλωσσών του ΕΚΠΑ.

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ (ΝΕΟ)

Η *Εθνολογία on line* είναι ένα ηλεκτρονικό, ανοιχτό επιστημονικό περιοδικό με κριτές, που εκδίδεται διαδικτυακά από την Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, παράλληλα με το έντυπο περιοδικό *Εθνολογία*. Από το 2019 εκδίδεται σε δύο τεύχη ετησίως.

Η *Εθνολογία on line* δημοσιεύει πρωτότυπες μελέτες στην επιστήμη της ανθρωπολογίας και της εθνολογίας, καθώς και σε συναφή πεδία. Επιπλέον, αποβλέπει στην προώθηση νέων ερευνών, καθώς και στη διερεύνηση νέων θεματικών και στο άνοιγμα των σπουδών αυτών στο ευρύτερο κοινό.

Η *Εθνολογία on line* δέχεται συμβολές από τα μέλη της Ελληνικής Εταιρείας Εθνολογίας, αλλά και από νέους επιστήμονες/ερευνητές και δόκιμους συγγραφείς μη μέλη της Εταιρείας. **Δημοσιεύει σε τρεις γλώσσες: Ελληνικά, Αγγλικά, Γαλλικά.**

Οι δημοσιευόμενες εργασίες πρέπει να έχουν, απαραίτητα, θεωρητική και μεθοδολογική υποδομή καθώς και ευρύτερη προοπτική. Τα προς δημοσίευση άρθρα δεν πρέπει να έχουν υποβληθεί για δημοσίευση ή να έχουν δημοσιευθεί αλλού. Οι δημοσιευόμενες εργασίες υπογράφονται από τους συγγραφείς τους, οι οποίοι έχουν και την ευθύνη σε ό,τι αφορά το περιεχόμενό τους. Ανώνυμες ή ψευδώνυμες μελέτες, βιβλιοκρισίες ή ανάλογα κείμενα δεν δημοσιεύονται.

Τα κείμενα υποβάλλονται ηλεκτρονικά, σε αρχείο Word (.doc ή .docx), στο societyforethnology@yahoo.com ή στο alexethn@otenet.gr με την ένδειξη «Εργασία για το ηλεκτρονικό περιοδικό Εθνολογία on line». Επίσης, αποστέλλονται δύο έντυπα αντίτυπα στη διεύθυνση: Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας (υπόψη Ελευθ. Αλεξιάκη), Ερεσσού 43, 10681, Αθήνα.

Η μέγιστη έκταση άρθρου είναι 14.000 λέξεις (για το κείμενο, τις υποσημειώσεις και τη βιβλιογραφία). Ο τίτλος του κειμένου και το ονοματεπώνυμο του συγγραφέα γράφονται στην ελληνική και στην αγγλική ή γαλλική γλώσσα. Κάθε άρθρο συνοδεύεται από: α) μία περίληψη με μέγιστη έκταση 250 λέξεις, στην ελληνική και στην αγγλική ή γαλλική γλώσσα β) έως 10 λέξεις-κλειδιά στην ελληνική και στην αγγλική ή γαλλική γλώσσα, γ) ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα στην ελληνική και στην αγγλική ή γαλλική γλώσσα (έως 200 λέξεις).

Το έγγραφο θα πρέπει να έχει διαστάσεις A4, με γραμματοσειρά Times New Roman. Τα περιθώρια πρέπει να είναι: επάνω 2,5 εκ., και κάτω 3 εκ., αριστερά και δεξιά 2,5 εκ. Η εσοχή των παραγράφων, καθώς και οι εσοχές (αριστερή και δεξιά) των παραθεμάτων θα πρέπει να είναι 1εκ. Δεν μπαίνει εσοχή στην πρώτη παράγραφο μετά τον τίτλο ενότητας ή υποενότητας. Στο σώμα του κειμένου πρέπει να χρησιμοποιείται μέγεθος γραμματοσειράς 11στ., με πλήρη στοίχιση και 1,5 διάστιχο. Οι βιβλιογραφικές αναφορές έχουν μονό διάστιχο, με προεξοχή 1εκ. (χωρίς εσοχή στην πρώτη γραμμή κάθε αναφοράς και με μια εσοχή 1εκ. στις υπόλοιπες γραμμές). Οι υποσημειώσεις έχουν μονό διάστιχο, με γραμματοσειρά μεγέθους 9στ. και πρέπει να χρησιμοποιούνται με φειδώ. Δεν μπαίνουν σημειώσεις τέλους. Οι επικεφαλίδες των ενότητων γράφονται με γραμματοσειρά μεγέθους 12στ. και έντονα γράμματα, ενώ των υποενότητων 12στ. και πλάγια γράμματα (χωρίς αυτόματη αρίθμηση ή εσοχή).

Στην πρώτη σελίδα, μπαίνει ο τίτλος του κειμένου, με γραμματοσειρά μεγέθους 14στ. και έντονα γράμματα, με στοίχιση στο κέντρο και μονό διάστιχο στα ελληνικά και αγγλικά ή γαλλικά. Ακολουθεί το ονοματεπώνυμο του συγγραφέα με έντονα γράμματα, με στοίχιση στο κέντρο και γραμματοσειρά 12στ. και έντονα γράμματα, στα ελληνικά και αγγλικά ή γαλλικά. Στη συνέχεια, μπαίνει η περίληψη

και οι λέξεις κλειδιά με γραμματοσειρά 10στ. και πλήρη στοίχιση στα ελληνικά και αγγλικά ή γαλλικά. Όλες οι σελίδες πρέπει να φέρουν αρίθμηση κάτω δεξιά.

Ιδιαίτερες μορφοποιήσεις, όπως αυτόματη αρίθμηση, προσθήκη διαστήματος μετά/πριν από παράγραφο ή αυτόματη αλλαγή παραγράφου, καλό είναι να αποφεύγονται. Επίσης, οι σύνδεσμοι που, ενδεχομένως, παρατίθενται (στη βιβλιογραφία ή αλλού στο κείμενο) πρέπει να είναι απενεργοποιημένοι.

Φωτογραφικό υλικό ή χάρτες και διαγράμματα πρέπει να επισυνάπτονται ως ξεχωριστά αρχεία.

Για τις παραπομπές και τη βιβλιογραφία θα χρησιμοποιούμε το σύστημα παραπομπών APA 7.

Ενδεικτικά:

A) Ενδοκειμενική παραπομπή

[...] (Αλεξάκης, 2006, σ. 50) ή σύμφωνα με τον Αλεξάκη (2006, σ. 50)

B) Αναφορά στη βιβλιογραφία/λίστα βιβλιογραφικών αναφορών

Αλεξάκης, Ε. (2006). *Ταυτότητες και ετερότητες. Σύμβολα, συγγένεια, κοινότητα στην Ελλάδα-Βαλκάνια*. Δωδώνη.

Dalton, G. (1969). Theoretical Issues in Economic Anthropology. *Current Anthropology*, 10(1), 63-102.

Charmaz, K. (2000). Grounded Theory: Objectivist and Constructivist Methods. In N. Denzin & Y. Lincoln (Επιμ.), *Handbook of Qualitative Research* (pp. 509-535). Sage.

Miller, C.B. (2020). Moral relativism and virtue. In C. A. Darnell, & K. Kristjánsson, (Eds), *Virtues and virtue education in theory and practice: Are virtues local or universal?* (pp. 11-25). Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9780429343131>

Κείμενα που υποβάλλονται και δεν συμμορφώνονται με τις οδηγίες ή δεν εμπίπτουν στους σκοπούς του περιοδικού δεν θα εξετάζονται.

Λεπτομερείς οδηγίες για την υποβολή άρθρων στο περιοδικό βρίσκονται στη σελίδα του περιοδικού *Εθνολογία on line* στον ιστότοπο της Ελληνικής Εταιρείας Εθνολογίας (<https://www.societyforethnology.gr>).

NOTES FOR CONTRIBUTORS (NEW)

Ethnologia on line is an online open-access, peer-reviewed academic journal published by the Greek Society for Ethnology, in addition to the print journal *Εθνολογία*. Since 2019, it is published semiannually (two issues per year).

Ethnologia on line publishes original studies at the forefront of anthropology and ethnology and related fields. Moreover, aims at promoting new research, exploring new themes and opening up to a broader public.

Ethnologia on line welcomes contributions from the members of the Greek Society for Ethnology as well as from new and established scholars and researches from all over the world. **It publishes contributions in three languages: Greek, English and French.**

Contributions should have theoretical and methodological foundation and broader perspective. Ethnologia online publishes original contributions, not previously published elsewhere. Articles for publication should not be under consideration elsewhere. Authors are responsible for the content of their published work. Anonymous or alias essays, book reviews or similar contributions are not to be published here.

Articles should be submitted as **Word documents (.doc/.docx)** to the emails **societyforethnology@yahoo.com** or **alexethn@otenet.gr**, with the indication “Paper for Ethnologia on line.” Authors should also send two copies in paper form to the following address: Greek Society for Ethnology (for Dr Eleftherios Alexakis) Eressou 43, 10681, Athens, Greece.

Articles should be no longer than 14.000 words, including references and notes. The title and author's name should be written in Greek and English or French. Each article should be accompanied by: a) a summary of approximately 250 words in Greek and English or French, b) up to 10 keywords in Greek and English or French and c) a brief biographical note in Greek and English or French (up to 200 words).

The document should be in A4 paper size. Please use Times New Roman throughout, with margins 2.5cm (top), 3cm (bottom) and 2,5cm wide (left/right). Indents should be 1cm throughout. For quotations use indents of 1cm on both sides. Use no indent in the first paragraph after a heading/subheading. In the main body of the text, use font size 11pt, with full alignment and 1.5 line spacing. References/bibliography are single-spaced with a hanging intend of 1cm (no indent for the first line-indent of 1cm ofr the rest). Footnotes must be single-spaced in 9pt font and should be kept to a minimum. Please use footnotes, not endnotes. Section headings should be in 12pt bold, while subheadings in 12pt italics (without automatic numbering or indentation). All pages must be numbered at the bottom right.

The first page must contain: a) the title of the text, in 14pt bold, single spaced and centered, in Greek and English or French, b) the author's full name in 12pt bold, centered, in Greek and English or French, c) the abstract and keywords in 10pt, full alignment, in Greek and English or French.

Avoid using any other complex text formatting (e.g. automatic numbering sections/subsections, paragraph spacing etc.). Make sure that all links listed (in the bibliography or elsewhere in the text) are disabled.

Illustrations, tables and figures should be supplied as separate files.

For referencing and bibliography use the APA 7 (See sample below).

A) In text reference:

[...] (Leach, 1961, p. 50) or according to Leach (1961, p. 50)

B) Bibliography/References:

Leach, E. (1961). *Rethinking Anthropology*. Athlone Press.

Charmaz, K. (2000). Grounded Theory: Objectivist and Constructivist Methods. In N. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research* (pp. 509-535). Sage.

Dalton, G. (1969). Theoretical Issues in Economic Anthropology. *Current Anthropology*, 10(1), 63-102.

Miller, C.B. (2020). Moral relativism and virtue. In C. A. Darnell, & K. Kristjánsson (Eds), *Virtues and virtue education in theory and practice: Are virtues local or universal?* (pp. 11-25). Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9780429343131>

Submitted contributions may not be accepted for peer review, if they do not comply with the instructions or with the aims of the journal.

Detailed instructions on how to submit to the Journal are available on the *Ethnologia on line* page at the Greek Society for Ethnology website (<https://www.societyforethnology.gr>).

